

HISTORICA OLOMUCENSIA
Supplementum II.

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXXVI

HISTORICA OLOMUCENSIA

Supplementum II.

Sborník prací historických
XXXVI

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2014

Zpracování a vydání časopisu bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2014 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora publikační činnosti akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení všechny zaslané články i další příspěvky bez ohledu na rasu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.
e-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobné dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, *Sborník prací historických* has been included on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic since 2010. It follows the previous series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica, Sborník prací historických*, which started to be published in 1960. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
e-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (both Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

OBSAH

Úvod

Eduard Droberjar – Ivo Barteček <i>Malá Haná – mezi pamětí a současností</i>	11
---	----

ČLÁNKY A STUDIE

David Vích <i>Nástin nejstarších dějin Malé Hané</i>	21
Eduard Droberjar <i>Germáni v Jevíčku a na Malé Hané v době římské</i>	53
Pavel Šlészár <i>Nové poznatky k raně středověké fortifikaci „Hradisko nad Nectavou“ na katastru obce Biskupice u Jevíčka</i>	75
Pavel Bolina – Dušan Cendelín <i>Historický přechod pomezí Čech a Moravy</i>	91
Jakub Huška <i>Nové sakrální stavby svitavského a opatovického děkanátu z konce 18. století</i>	151
Jana Máčalová <i>Pověry a lidové čarování na konci 19. století zachycené v dobovém periodiku Našinec</i>	163
Miloš Trapl <i>Franz Spina – z Malé Hané do Prahy</i>	181
Michal Schuster <i>Pedagog a překladatel Ladislav Vymětal (1895–1940), rodák z Jaroměřic u Jevíčka</i>	193

Lukáš F. Peluněk

Jaroslav Mackerle a jeho odkaz Malé Hané 207

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries 229

Úvod

MALÁ HANÁ – MEZI PAMĚTÍ A SOUČASNOSTÍ

Eduard Droberjar – Ivo Barteček

Projekt Malá Haná – Paměť kulturní krajiny¹ uzrál do podoby publikovaných výstupů, a to pod garancí pracovníků Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci – to na jedné straně, na straně druhé pak ve spolupráci s městem Jevíčko, zvoleným i přirozeným středobodem regionu Malá Haná.

Navazujeme a pokračujeme v aktivitách kolegů a přátel, kteří již dříve věnovali svou odbornou a popularizační pozornost fenoménu Malá Haná a kultivovali téma, které si přes staletí zaslouží naší pozornosti. Píše se rok 2014 a dovoluť několik připomenutí. Iničiátoři setkání badatelů s tématem Malá Haná v roce 2012² a dalších setkávání – nezávisle na trvání času projektu – jsou provázáni s Univerzitou Palackého v Olomouci a jejími katedrami – Katedrou historie, Katedrou germanistiky, Katedrou dějin umění a Katedrou sociologie, andragogiky a kulturní antropologie.

Připomeňme Katedru historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Na katedře historie po desetiletí vznikala Historický místopis Moravy a Slezska, který svým šestnáctým svazkem na počátku druhé dekády 21. století završil úsilí desetiletí a generací – postoupit budoucnosti srovnatelný soubor informací o prostoru Moravy a (českého) Slezska mezi léty 1848 až 1960, a to péčí Kabinetu regionálních dějin Katedry historie FF UP za autorského podílu zesnulého Josefa Bartoše a na jeho katedře působících Jindřicha Schulze a Miloše Trapla. Historický místopis Moravy a Slezska představuje v kontextu československé a české dějepisné práce mimořádný počín, který je osobností svého iničiátora Ladislava Hosáka provázán s badatelským úsilím české historické vědy – zanechat a doložit přes mocenskopolitické a ideologické zvraty 20. století kontinuitu badatelského odkazu předků a jeho předání budoucím generacím.

Sahá-li (česky psaný) historický místopis svými počátky k Františku Palackému a následně k první Československé republice a k ambicím historické vědy na Filozofické fakultě Univerzity Palackého od druhé poloviny padesátých let 20. století, pak – a to je druhé připomenutí – specializované Pracoviště pro výzkum německy psané literatury na Moravě (Arbeitsstelle

¹ Projekt IGA na FF UP v letech 2012–2014 (č. FF_2012_022), jehož řešitelem byl E. Droberjar. Jedním z výstupů tohoto projektu jsou zde publikované příspěvky v samostatném svazku časopisu *Historica Olomucensia*.

² Setkání badatelů (seminář) se uskutečnilo 18.–19. října 2012 v Jevíčku.

für Deutschmährische Literatur in Mähren), opět na Filozofické fakultě UP v Olomouci, razantně vstoupilo do povědomí evropské badatelské obce s přelomem dvacátého a jednadvacátého století. Stalo se – a nemohlo tomu být jinak –, že silokřivky badatelského zájmu olomouckých kolegů se setkaly v Jevíčku. V pozadí, avšak stejně významně a přítomně (to zhodnotí budoucí kulturně orientovaný výzkum), je rovněž přítomna zkušenost výjimečného pracoviště Malé Hané Gymnázia Jevíčko.

Ve druhé polovině poslední dekády 20. století byla na Filozofickou fakultu UP v Olomouci uvedena archeologie (katedra historie) a současně akreditován studijní program kulturní antropologie (katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie). Jakoby se naplňovalo a uzavíralo portfolio oborů (včetně dalších nezmiňovaných), které jsou povolány k naplňování projektu Malá Haná – Paměť kulturní krajiny, to vše za spoluúčasti škály referentů z České republiky, jejichž odborné preference náleží Malé Hané a jejím proměnám v čase prehistorickém i historickém.

Výše zmíněné disciplíny jsou přítomny v předkládané publikaci textů za souznění a podpory starosty města pana Romana Müllera. Již několikaletá vstřícnost spolupráce města a katedry historie je v živoucí podobě doložena dlouhodobým archeologickým výzkumem v katastru Jevíčka, a to pod vedením Eduarda Droberjara (katedra historie). Historický místopis se těší pozornosti Miloše Trapla (katedra historie) a literární místopis včetně výzkumu německy psané literatury na Malé Hané se těší pozornosti katedry germanistiky atd. Jednoho z partnerů – Gymnázium Jevíčko – zastupují studenti.

Ambice koordinátorů projektu jsou však univerzálnější povahy. Naší pozornost poutá krajina jako kulturní statek. V té souvislosti je na místě zpřítomnit a upomenout na východiska našeho konání – upozornit na možné z přístupů k minulosti (i současnosti). Naše nahlížení na dějiny je nahlížení v „dlouhém čase“. V čase, který dovoluje obecnější soudy.

Současně nutno zdůraznit, že historie se odehrává jak v čase, tak v měnícím se (geografickém a přírodním) prostoru. Nepřehlídíme-li k proměně místa v čase, je náš pohled nutně ochuzen a vzdaluje se minulé realitě. Smyslem našeho snažení ať je upomínat a doložit v běhu času, který z civilizačních modelů, zemských a státních útvarů, která z etnik přispěla do pokladnice hmotné a nehmotné kultury, jejímiž jsme dědici a uchovateli pro budoucnost.

Ve všech případech máme co do činění se středoevropským prostorem, který je mimo jiné charakterizován nezaměnitelností krajiny. Táž krajina byla před staletími svěřena našim neznámým předkům, proměnila se v čase, ale je stále přítomná, a jsme povinováni tuto krajinu předat našim následníkům,

a to bez rozdílů preferencí mocenských, politických, ideologických, národnostních, rasových, gendrových a sexuálních.

Při vymezení prostoru Malé Hané odkazujeme k roku 1928, a to na text, který formuloval za mnohé František Wenzl v *Malé Hané* Františka Votruby, který vydalo a grafickým doprovodem vybavilo Svobodné učení selské ve Velkých Opatovicích.³ Stručně sděleno – jsme v krajině, kde minulost a současnost jsou – jako málokde – niterně provázány.

V české a moravské historiografii dosud postrádáme moderně koncipovaný interdisciplinární výzkum regionu od pravěku do novověku, ve kterém by bylo možno sledovat různé aspekty vývoje společnosti a vztahu člověka ke kulturní krajině. Je to dáno zejména širokou škálou specializací, která je nutná pro takto vymezené téma, časovou náročností a rovněž výběrem vhodného regionu splňujícího poměrně náročná kritéria, tj. jasné ohraničený a neporušený region s nejrůznějšími historickými a přírodními komponenty kulturní krajiny v průběhu dlouhé historie, který je perspektivní pro multidisciplinární výzkum s předem očekávanými významnými pozitivními výsledky pro řadu oborů.

Jedním z takových regionů, který splňuje kritéria pro základní výzkum multidisciplinárního charakteru v rámci střední Evropy, je region Malá Haná. Jde o zcela unikátní geograficky, historicky a kulturně uzavřený celek na pomezí Čech a Moravy⁴ v severní části Boskovické brázdy na území krajů Pardubického a Jihomoravského. Od pravěku do novověku byl tento region křížovatkou kulturních vlivů a významným komunikačním koridorem s průběhem hlavních obchodních tras od jihu k severu, tak i od východu na západ.⁵ Strategickým územím byla Malá Haná ve středověku, neboť přes ni vedla stará zemská stezka z Olomouce do Prahy. Již od doby římské se Malá Haná stala důležitým multikulturním prostorem. Vedle polabských Germánů (Svěbů) se tu objevují východní Germáni (nositelé *przeworské* a *wielbarské* kultury) a římsští obchodníci, hypoteticky snad i oddíly římské

³ VOTRUBA, Jaroslav: *Malá Haná, dvanáct dřevorytů s předmluvou Františka Wenzla*. Velké Opatovice 1928.

⁴ SCHULZ, Jindřich: *Vývoj českomoravské hranice do 15. století*. Historická geografie, 4, 1970, s. 52–81.

⁵ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 (okresy Prostějov, Boskovice, Moravská Třebová)*. Sv. V. Ostrava 1976; SCHULZ, J.: *c. d.*; CENDELÍN, Dušan – BOLINA, Pavel – ADAM, Dušan: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*. Jevíčko 2010; MARTÍNEK, Jan – LÉTAL, Aleš – PEŠKA, Jaroslav – KALÁBEK, Marek – VRÁNA, Jakub – ŠLÉZAR, Pavel: *Identifikace starých cest a dalších objektů za pomoci LLS*. In: GOJDA, M. – JOHN, J. (edd.): *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň 2013, s. 228–240.

armády. Význam tohoto regionu postupně zesílil ve středověku, kdy se zde začal vytvářet unikátní česko-moravsko-německo-židovský prostor, který trval až do tragických čtyřicátých let 20. století. Poznatky o pravěkém a protohistorickém osídlení Malé Hané⁶ jsou založeny zejména na ojedinělých nálezech a výsledcích povrchové prospekce (J. Mackerle a D. Vích). Jediné výzkumy během stavby německé dálnice v letech 1939–1941 (H. Freising), např. Lázy, Chornice, Víska, Jevíčko, zůstaly nezpracovány. V moderní době je to pouze výzkum v Jevíčku, během něhož byl prozkoumán neobyčejně zajímavý materiál v objektu ze střední doby bronzové (středodunajská mohylová kultura). Také povrchová prospekce z posledních let přináší překvapivé výsledky např. v podobě nově objeveného hradiště z pozdní doby bronzové na lokalitě Kladky.⁷

Dosud nejlépe zdokumentovaná, díky jedinému plošnému odkryvu labsko-germánského pohřebiště na celé Malé Hané v Jevíčku (2010–2013), je doba římská. Žárové pohřebiště z 2. století poskytlo významné poznatky k interregionálním vztahům z doby markomanských válek.⁸ Další cenné poznatky lze očekávat po dokončení výzkumu. Poznatky o raném středověku Malé Hané a vrcholně středověké transformaci jsou prozatím kusé a ucelený pohled na problematiku chybí. Na výsledky archeologických průzkumů J. Mackerleho⁹ o struktuře osídlení navázala od konce devadesátých let 20. století terénní povrchová prospekce D. Vícha, který rozšířil dosud známý počet raně středověkých lokalit v regionu.¹⁰ Bohatství raně novověkých

⁶ SKUTIL, Josef: *Pravěk Boskovska*. Boskovice 1931; MACKERLE, Jaroslav: *Pravěk Malé Hané* (dále jen *Pravěk*). Jevíčko 1948; SMRŽ, Zdeněk: *Enkláva lužického osídlení v oblasti Boskovské brázdy*. Praha 1975; HLAVA, Miloš – VÍCH, David: *Laténské osídlení Boskovicka*. *Pravěk*, Supplementum 17. Brno 2007, s. 11–86; VÍCH, David: *Českomoravské pomezí v době římské*. *Pravěk*, Supplementum 17. Brno 2007, s. 173–229; Týž: *Nálezy kultury lužických popelnicových polí na českomoravském pomezí*. *Pravěk*, Supplementum 20. Brno 2010.

⁷ VÍCH, David: *Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii*. Památky archeologické, 103, 2012, s. 233–272.

⁸ DROBERJAR, Eduard: *Střídlo na žárovém pohřebišti z doby římské v Jevíčku*. In: KOMOROCZY, B. (ed.): *Archeologie barbarů 2011: Sociální diferenciaci barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2013, s. 431–446 (v tisku); DROBERJAR, Eduard – VÍCH, David: *Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-Předměstí, okr. Svitavy*. In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, s. 23–38.

⁹ MACKERLE, J.: *Pravěk*; Týž: *Stará sídelní oblast severozápadní Moravy*. In: BÖHM, J. (ed.): *Soupis pravěkých památek. II. Politické okresy: Svitavy, Moravská Třebová, Boskovice a regionálně závislé okolí*. Nepubl. rkp. (1957) uložený v archivu Archeologického ústavu AV ČR, sign. A 811; Týž: *Letopis města Jevíčka* (dále jen *Letopis*). Brno 1958.

¹⁰ PROFANTOVÁ, Naďa – VÍCH, David: *Raně středověké osídlení Malé Hané na pomezí Čech a Moravy*. Přehled výzkumů, 49, 2008, s. 133–164.

architektonických památek regionu se dočkalo různých dílčích studií a pojednání v syntézách,¹¹ nevytěžená zůstala témata o česko-německo-židovské koexistenci, válečných událostech první poloviny 17. stol. a témata o sociálních a kulturních dějinách 16.–18. století. Bádání o moderních dějinách Malé Hané stálo dosud spíše na okraji, což je dluh vůči opomíjené problematice, které by bylo užitečné se věnovat v budoucnu, především různým aspektům 19. století (např. napoleonské války,¹² industrializace a počátky podnikání). Výsledky bádání o starých dějinách je do budoucna nutné ještě více propojit s poznatky historiků moderních dějin a rovněž s poznatky antropologického a environmentálního výzkumu.

Malá Haná s přirozeným centrem v Jevíčku se rozkládá v severním výběžku Boskovické brázdy mezi městy Boskovice, Jevíčko a Městečko Trnávka a je ohraničená Drahanskou a Českomoravskou vrchovinou a Podorlickou pahorkatinou. Malá Haná je geograficky, historicky a kulturně uzavřený celek na pomezí Čech a Moravy s mimořádně úrodnou nížinou, která lákala k osídlení už od nejstarších dob (doba kamenná a bronzová). Pravěkému osídlení se věnuje stať od D. Vícha. Autor podal ucelený přehled nejstaršího osídlení na základě nejnovějších nálezů a rovněž s využitím i starších pramenů.

V protohistorickém období, tedy v době existence prvních písemných zpráv o nejstarších kmenech na našem území (Keltové, Germáni a Slované), měla Malá Haná významné postavení. V době římské, kdy zde žili Svébové, jejichž stopy nacházíme na všech katastrech obcí Malé Hané, bylo toto území jedním z nejdůležitějších komunikačních koridorů mezi Podunajím a Polabím, resp. mezi římskými provinciemi a labsko-germánským barbarikem. Právě z římských provincií Norika a Panonie směřovaly přes Malou Hanou obchodní karavany, jednak do východních a středních Čech a dále přes Krušné hory do středního Německa, jednak také na sever k východním Germánům, sídlícím na území Polska. Malá Haná se stala průsečíkem migračních vln různých etnik, ať již to byli Markomani v 1. století, Langobardi koncem 5. a v 6. století, tak také nejstarší Slované. Podle archeologických poznatků je však zřejmé, že oblast pro svoji úrodnost a vynikající geomorfologickou uzavřenost byla i intenzivněji využívána. Svědčí o tom dosud jediné zjištěné žárované pohřebiště z doby římské na Malé Hané z období markomanských válek v Jevíčku nebo nejvýznamnější železářské centrum z doby římské na Moravě

¹¹ Např. MACKERLE, J.: *Letopis*; BARTH, Fritz: *Santini – Ein Baumeister des Barock in Böhmen*. Berlin 2004.

¹² K tomu např. LUŇÁČEK, Jiří: *Vybrané kapitoly z dějin vojenského lékařství v 19. století – vojenská nemocnice v Jevíčku*. Olomouc 2009 (nepublikovaná magisterská diplomová práce obhájená na FF UP v Olomouci).

v Sudicích. Nejdůležitějšímu období (době římské) v rámci protohistorického vývoje se zabývá příspěvek E. Droberjara. Autor v něm shrnul dosavadní prameny pro první čtyři století po Kr. a zejména poukázal na význam výzkumů v Jevíčku.

Důležitým komunikačním koridorem byla Malá Haná i ve středověku, neboť přes ni vedla stará zemská stezka z Olomouce do Prahy. Nové poznatky k tomu shromáždili a analyzovali P. Bolina a D. Cendelín. Malá Haná byla osídlena od raného středověku (podle archeologických pramenů od 8. století). P. Šlězár zde publikuje příspěvek o raně středověké fortifikaci „Hradiisko nad Nectavou“ na katastru obce Biskupice u Jevíčka. Tuto nově objevenou důležitou lokalitu lze klást do 9. století. Měla strážní funkci nad dálkovými komunikacemi a její zánik dává P. Šlězár do souvislosti s nájezdy staromadžarských hord.

Nejstarší spolehlivé písemné zprávy o Malé Hané lze vztáhnout ke 12. století. Ve 13. století již zde existovala řada osad, od roku 1258 i královské město Jevíčko. Ve stejném století si šlechta budovala hrady (Kunštát, Letovice, Cimburk u Trnávky) a hrádky (Rumberk). Od 15. nebo dokonce už od 14. století je potvrzena přítomnost Židů v Jevíčku, od 17. století stála v témže městě synagoga a vznikl židovský hřbitov, v letech 1862–1919 tvořilo území bývalého ghetta samostatnou politickou obec Jevíčko – Obec židovská. Množství dalších zachovalých památek v krajině, např. renesanční zámek v Jaroměřicích, barokní zámek v Borotíně, dominantní poutní místo Kalvárie v Jaroměřicích s kostelem Povýšení sv. Kříže a s křížovou cestou, řada vesniček, hřbitovů, kostelů, kaplíček, božích muk a křížů volně stojících v krajině dotvářejí jedinečné panorama tohoto mikroregionu. Všechny tyto památky nemohly být pojaty do předložené práce, neboť každá z nich by si zasloužila samostatné pojednání.

V projektu jsme se zabývali rovněž drobnými církevními památkami svitavského děkanství, které vznikaly během 19. a v první polovině 20. století (J. Huška). Tyto stavby utvářely ve sledovaném období religiózní charakter Malé Hané. Převážná většina malých kaplí a zvoníc vznikala v malých obcích a osadách, kde předtím existovaly pouze kříže a jiné menší památky. Byly to tedy nejvýznamnější profánní lokality v místní kulturní krajině. Předmětem zájmu Jakuba Hušky nebylo primárně kunsthistorické studium těchto staveb, ale zasazení jejich vzniku do sociálního a kulturního kontextu – zejména zrod moderní obecní samosprávy, rozvoje spolků a obecně občanské společnosti. J. Huška se zabýval tím, kteří lidé nebo instituce byli nejaktivnější v jejich budování (zdali šlo iniciativu místních obyvatel nebo duchovních správců). S tím souvisí otázka, jaké hodnoty jim připisovali místní obyvatelé

(pouze religiózní nebo i lokálně patriotické?). Zvolené svitavské děkanství bylo smíšeným česko-německým územím, proto další tématem našeho výzkumu budou rozdíly mezi obcemi s tradičně českým etnikem a těmi, u kterých došlo po 2. světové válce k razantní proměně obyvatelstva v přístupu k místním památkám.

Do paměti krajiny se vtiskly nejen cesty a jmenované staré stavby, ale také od roku 1889 do roku 2011 fungující železnice mezi Velkými Opatovicemi (přes Jevíčko a Chornice) do Moravské Třebové a stavba německé průchozí (exteritoriální) dálnice (RAB: Reichsautobahn) z Vídně do Vratislavi budované v letech 1939–1942, z níž se dochovalo mnoho prvků, zejména mostů až po Městečko Trnávku.¹³ V prostředí Malé Hané vznikala rovněž různá literární díla. Výzkumu zaměřenému na kulturně-antropologické a folkloristické aspekty na Malé Hané se věnovala Jana Máčalová (pověry a lidové čarování).

Genius loci Malé Hané a její nezaměnitelný charakter dotváří malebná příroda s množstvím jedinečných památek. Mnoho z nich je ještě ukryto v zemi, a to nejen v nížině, ale i v lesnatých kopcích a horách obepínajících úzký pruh úrodné země Malé Hané. Tato oblast je také spojena s řadou významných osobností (vědců, malířů, spisovatelů), kteří do svých děl propojili své kořeny nebo oblast jiným způsobem proslavili (Jevíčko: Mikuláš z Jevíčka neboli z Kolobřehu, jeden z učitelů M. Jana Husa, Cyril František Napp, Jaroslav Mackerle; Městečko Trnávka: Wenzel Müller, prof. Franz Spina). V publikaci nebylo možné všem osobnostem věnovat náležité místo. Zaměřili jsme se pouze na některé, zejména Franze Spinu (M. Trapl), Ladislava Vymětala (M. Schuster) a Jaroslava Mackerleho (L. F. Peluněk). Zde prezentované výsledky jsou tím podstatným, co se podařilo shromáždit a připravit.

doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.
Katedra historie (sekce archeologie)
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: droberjar@seznam.cz

¹³ JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice. I. díl – Severní úsek*. Praha 2008.

prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: ibart@post.cz

ČLÁNKY A STUDIE

NÁSTIN NEJSTARŠÍCH DĚJIN MALÉ HANÉ

David Vích

1 Úvod

Malá Haná a část severního úseku Boskovické brázdy náleží ke starým sídelním oblastem s velkým archeologickým potenciálem. Vzhledem ke vzdálenosti od center archeologického bádání a historickému vývoji (významný podíl německého obyvatelstva a jeho odsun po druhé světové válce, změny správních hranic aj.) však poznání této části severozápadní Moravy (a přilehlých částí východních Čech) dlouho stagnovalo. Situace se naštěstí v poslední době zvolna, ale jistě mění, zatím však především díky povrchové prospekci. Větší plošné výzkumy, které zde byly prováděny naposledy v souvislosti se stavbou nikdy nedokončené dálnice Vratislav – Vídeň, navíc zůstávají až na výjimky stále nevyhodnocené. Povrchová prospekce má určité výhody – především možnost plošného poznání širšího regionu a s nástupem moderní techniky rovněž schopnost zachytit četné kovové nálezy, které jsou nositeli důležitých časových (chronologických) a prostorových (chorologických) informací. Povrchová prospekce má ale zároveň své jasné a nepřekročitelné limity – především závisí na pramenech, které byly zemědělskou činností trvale vytrženy z náleзовých souvislostí, čímž jsme přišli o možnost sledování kontextu, (zjednodušeně řečeno vztahů) mezi nálezy obecně.¹ Povrchová prospekce není zároveň schopna říci nic o nemovitých nálezech (např. půdorysech domů, výrobních objektech apod.).

2 Přírodní poměry

Malá Haná představuje geograficky přirozeně vymezený region, jenž je možné zjednodušeně charakterizovat jako sníženinu, která probíhá přibližně ve směru severovýchod – jihozápad a ze severu, západu a východu je sevřená mezi vrchovinné oblasti. Geomorfologicky ji tvoří Jevíčská sníženina, Chrudichromský hřbet, Krhovský hřbet, Lysická sníženina (ležící již stranou

¹ Pro pochopení minulosti a dění v té které lokalitě je např. zásadní rozdíl, najde-li archeolog hrot šípů v zásypu obydlí nebo zaražený mezi žebry nebožtíka.

Příspěvek byl vypracován v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) č. DF11P01OVV029 (Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech).

našeho zájmu) a Svárovská vrchovina. Na severu Malá Haná sousedí s Podorlickou pahorkatinou, z níž s historií Malé Hané velmi úzce souvisí Moravskotřebovská kotlina a Trnávecká vrchovina.²

Region postrádá jednoznačně dominující vodní tok. Větší význam mají levobřežní přítoky řeky Svitavy, především potok Semíč, severní část území pak odvodňuje Třebůvka s přítoky, z nichž významnou roli v pravěku hrála říčka Jevíčka a Uhřický potok. Mezi Semíčí a Uhřickým potokem přítom probíhá hranice povodí Dyje a Moravy.

Výškově se většina vymezeného území nachází zhruba v rozmezí 300–420 m n. m., což jsou pro tradiční sídelní území hodnoty nadprůměrné. Bezprostředně východně a západně od sledovaného regionu pak terén prudce stoupá z úrodné nížiny Malé Hané do vrchovinných oblastí, kde nezřídka překračuje hranici 600 m.

Geologické podloží severní části Boskovické brázdy je relativně pestré. Jižně od Městečka Trnávky (tedy v oblasti vlastní Malé Hané) dominují spodně tortonské mořské jíly, písčité slíny a písky, při okrajích kotliny pak hnědočervené brekcie a slepence, pouze v okolí Biskupic vystupuje ortorula. Severně od Starého Města u Moravské Třebové ve východní části Boskovické brázdy převažují středně až svrchně turonské slínovce, jílovce a pískovce, v západní části permské červené slepence, pískovce a prachovce. Geologicky nejsložitější situace je v oblasti mezi Městečkem Trnávkou a Starým Městem. Kromě hornin výše uvedených, které sem také zasahují, se zde navíc vyskytují ostrůvky chloriticko-aktinolitických břidlic, fylity, svory a droby. Ojedinelé se setkáváme s ostrůvky cenomanských slepenců, kaolinitických a křemitých pískovců a jílovců. Vedle usazených hornin se zde vyskytuje granit a granodiorit, který vyклиňuje v bezprostředním okolí Boskovic.³

Na toto geologické podloží pak nasedají mohutné vrstvy spraše kryté hnědozemními středoevropskými půdami, jejichž přítomnost do značné míry vysvětluje trvalou oblibu regionu v průběhu celého zemědělského pravěku. Ty pak v širším okolí Moravské Třebové a severně od ní přecházejí v půdy slabě podzolované.⁴

² DEMEK, Jaromír – MACKOVČIN, Peter (edd.): *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*. Brno 2006.

³ SVOBODA, Josef (ed.): *Geologická mapa ČSSR, list Česká Třebová, 1:200 000*. Praha 1963.

⁴ VÁLEK, Bohumil: *Půdy východních Čech*. Havlíčkův Brod 1964.

3 Historie bádání

První archeologické nálezy v podobě náhodných objevů pocházejí z Malé Hané již z druhé poloviny 19. století. Skutečné počátky zdejšího archeologického výzkumu sahají k přelomu 19. a 20. století. Patrně vůbec první cílený archeologický výzkum se v regionu odehrál zásluhou B. Popelky na konci osmdesátých let 19. století u Biskupic v souvislosti s budováním železniční dráhy z Chornice do Velkých Opatovic⁵ a dále na rozhraní 19. a 20. století na Hradisku u Svitávky, Hradisku v Knínicích u Boskovic a patrně i tzv. Tópkové hradisku u Boskovic, které prováděl J. Knies,⁶ a v letech 1903 a 1904 u Velkých Opatovic na pohřebišti kultury lužických popelnicových polí, kde bylo vykopáno několik hrobů díky profesorům jevíčské reálky K. Rónovi, F. Šindlerovi a J. Hromádkovi⁷ a následně K. J. Maškovi.⁸

Od roku 1898 se centrem archeologického dění stává muzeum v Jevíčku,⁹ další muzeum vzniká v roce 1905 v Boskovicích,¹⁰ zde navíc s významnými postavami Františkem Lipkou a Karlem Snětinou, jejichž činnost se neomezila pouze na Staré Hradisko u Protivanova (kde provedli první výkopy), ale dotkla se i Malé Hané.¹¹ Mimo toto muzeum archeologické nálezy v okolí Vanovic zachraňoval (ovšem s dobově podmíněnou a navíc značně amatérskou interpretací) František Vlk.¹² Ještě před druhou světovou válkou začal na Knínicku působit Alois Ferulík, který své poznatky shrnul v důležité prá-

⁵ POPELKA, Benjamin: *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Jevický okres*. Brno 1912, s. 47–51.

⁶ KNIES, Jan: *Soupis palaentologicko-archaeologických sbírek konservatora moravského musea zemského Jana Kniese*. Časopis Moravského musea zemského, III, 1903, s. 68, 75; Týž: *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Boskovský okres*. Brno 1904, s. 27, 97, 180.

⁷ LIPKA, František: *Popelnicové pole u Vel. Opatovic*. Pravěk, I, 1903, s. 143.

⁸ MAŠKA, Karel Jaroslav: *Das Urnengräberfeld in Groß-Opatowitz. Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*. Dritter Folge. Dritter Band. 1904, s. 44–46.

⁹ K historii SUCHOMEL, Jan: *Muzeum a historicko-vlastivědný kroužek v Jevíčku*. Jevíčko 2004.

¹⁰ K historii PEIGER, Jiří: *Cesta muzea (K dějinám muzea v Boskovicích)*. Sborník Okresního muzea v Blansku, VIII–IX, 1976–77, s. 7–14; PEIGEROVÁ, Jitka: *Počátky sbírkotvorných snah boskovického muzea*. Regionální sborník okresu Blansko, 1987, s. 8–16.

¹¹ SNĚTINA, Karel 1908: *Tři předhistorická naleziště z Malé Hané*. Pravěk, IV, 1908, s. 158–166.

¹² VLK, František: *Z Vanovic u Boskovic. (Předhistorické sídliště.)*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, XI, 1894, s. 144; Týž: *Archeologické nálezy z okolí vanovského*. Časopis Moravského musea zemského, VIII, 1908, s. 1–18.

ci.¹³ Pro poznání severní části Malé Hané dodnes zcela nepostradatelná zůstává činnost a z ní vyplývající práce Jaroslava Mackerleho.¹⁴

Důležité, ale posud nevyhodnocené archeologické prameny přinesla stavba říšské dálnice Vratislav – Vídeň zahájená v roce 1939. Až do let 1941/1942, kdy byly na této dálnici veškeré stavební práce zastaveny, na ní pod vedením německých archeologů probíhaly četné záchranné výzkumy. V severním úseku dálnice, kam spadala i Malá Haná, je v letech 1939–1940 prováděl Hans Freising z muzea v Opavě, v letech 1940–1941 v nich pokračovali jeho muzejní spolupracovníci Wilfried Titze a Gustav König.

Nedlouho po druhé světové válce archeologické aktivity na Boskovicku téměř zcela ustaly, aby v závěru padesátých let minulého století v souvislosti s politicky motivovaným preferováním nedalekého Blanska dokonce hrozil boskovickému muzeu zánik. Poválečná stagnace archeologického poznání okolí Boskovic skončila až na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století v souvislosti s profesionalizací archeologie v okresním muzeu v Blansku, jehož pobočkou se v roce 1972 stalo muzeum v Boskovicích. V té době vzniká v rámci diplomové práce monografie o nálezech kultury lužických popelnicových polí Boskovické brázdy.¹⁵ Výrazný mezník ovšem představoval teprve příchod Antonína Štrofa do boskovického muzea v roce 1979. Ten nejprve shrnul známé a dostupné nálezy v diplomové práci¹⁶ a následně díky své intenzivní terénní činnosti objevil řadu zcela nových lokalit.¹⁷ Na činnost A. Štrofa po jeho odchodu na jiné pracoviště navazují další následovníci (M. Hlava, L. Šlesingerová aj.) až po současnost. Z pera pracovníků boskovického muzea pak pochází zpracování pravěku Boskovicka pro širší veřejnost.¹⁸

¹³ FERULÍK, Alois: *Nálezová zpráva ke sbírce pravěkých nálezů z Knínic a okolí, odevzdaná r. 1949 městskému muzeu v Boskovicích Aloísem Ferulíkem* (dále jen *Nálezová zpráva*). Z dávných věků II/1949, Brno 1950, s. 22–234.

¹⁴ MACKERLE, Jaroslav: *Pravěk Malé Hané*. Jevíčko 1948; Týž: *Stará sídelní oblast severozápadní Moravy* (dále jen *Stará sídelní oblast*). In: BÖHM, J. (ed.): *Soupis pravěkých památek. II. Politické okresy: Svitavy, Moravská Třebová, Boskovice a regionálně závislé okolí*. Jevíčko 1957 (nepubl. rkp. uložený v archivu Archeologického ústavu AV ČR, sign. A 811).

¹⁵ SMRŽ, Zdeněk: *Enkláva lužického osídlení v oblasti Boskovické brázdy* (dále jen *Enkláva lužického osídlení*). Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd, III/3. Praha 1975.

¹⁶ ŠTROF, Antonín: *Pravěké osídlení Lysické sníženiny a Malé Hané na základě nálezů hmotné kultury I–III*. Brno 1979 (nepublikovaná diplomová práce uložená na FF MU).

¹⁷ Přehledně ŠTROF, Antonín: *Übersicht neuer Lokalitäten und Funde in der Boskovicer Furche* (Bez. Blansko). Přehled výzkumů, 1983 (1985), s. 91–98.

¹⁸ BARANOK, Jaromír – HLAVA, Miloš – REIBEL, Přemysl – ŠTROF, Antonín: *Boskovice od pravěku do konce 20. století*. Boskovice 1999.

Muzeum v Jevíčku bylo v roce 1957 pro veřejnost uzavřeno, později zrušeno a jeho sbírky byly v roce 1982 převedeny a převezeny do muzea v Moravské Třebové, aby v roce 1998 došlo pod patronací města a za výrazného přispění místních občanů sdružených kolem Historicko-vlastivědného kroužku v Jevíčku k jeho obnovení a navrácení sbírek.

Od roku 1997 provádí povrchovou prospekci Malé Hané (především její severní části) autor tohoto příspěvku s příslušnými publikačními výstupy včetně popularizačního (a dnes již v zásadě antikvovaného) souhrnu.¹⁹

4 Paleolit a mezolit

Paleolit (starší doba kamenná) a mezolit (střední doba kamenná) tvoří nejstarší a také nejdělnější část dějin lidstva. Člověk se v této době živil sběrem divoce rostoucích plodin a lovem, takže byl v zásadě přirozenou součástí přírody, i když jako velmi schopný predátor mohl již tehdy jistým způsobem ovlivňovat přírodní prostředí (např. zvažovaný podíl *Homo sapiens sapiens* na vyhynutí mamutů).

Zatímco ve starém, středním, pozdním paleolitu a mezolitu Morava (s určitými výjimkami) nálezy neoplývá, pro paleolit mladší je naopak mimořádně významnou světovou oblastí včetně jedinečných dokladů nejstaršího umění. I když z blízkosti Malé Hané známe lokality středního, popř. počátku mladého paleolitu objevené A. Štofem v okolí Bořitova²⁰ a kolekci mladopaleolitické až mezolitické štípané industrie z Lanškrounska (obr. 1),²¹ na Malé Hané máme přítomnost člověka ve starší době kamenné doloženu prozatím pouze ojedinělými nálezy štípané industrie zhotovené, pokud lze posoudit, především ze silicitů glacienních sedimentů (tedy suroviny nazývané ne zcela přesně pazourek). Tato štípaná industrie bývá potažena bílým povlakem – patinou vzniklou jako důsledek chemického navětrávání povrchu kamenné suroviny.

Nálezy starého paleolitu (od počátků do cca 300/250 tisíc let) z Malé Hané neznáme vůbec, možná jako důsledek velmi obtížného rozpoznání

¹⁹ MATĚJÍČKOVÁ, Andrea – VÍCH, David: *Pravěké osídlení*. In: Moravskotřebovsko. Svitavsko, Vlastivěda moravská. Brno – Moravská Třebová – Svitavy 2002, s. 115–124.

²⁰ OLIVA, Martin – ŠTOF, Antonín: *Přehled paleolitického osídlení Lysické sníženiny a blízkého okolí (okr. Blansko)*. Přehled výzkumů, 1983 (1985), s. 10–17. V datování početné kolekce nepadají mezi specialisty jednoznačná shoda: SVOBODA, Jiří (edd.): *Paleolit Moravy a Slezska, Dolnověstonické studie*. Brno 2002, s. 148.

²¹ VENCL, Slavomil: *Předneolitické osídlení okolí Tatenic, okres Ústí nad Orlicí*. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales, LXXXI, 1996, obr. 1.

staropaleolitické industrie často jen obtížně odlišitelné od úlomků hornin upravených přírodními procesy. Pro paleolit střední (300/250 tis–40 tis) disponujeme nálezem z oblasti s Malou Hanou bezprostředně související. Jedná se úštěp objevený v hloubce 2 m ve spraši v Třebářově.²² Do středního paleolitu by mohl náležet retušovaný nástroj objevený autorem u Městečka Trnávky. Zpracováním a surovinou se shoduje s industrií z Bořitovska, otázkou je proto stejně jako u bořitovských nálezů jeho datování.

Ojedinelé nálezy patinované štípané industrie zjištěné autorem sběry u Jevíčka, Chornic, Městečka Trnávky, Biskupic, Vísky u Jevíčka a Rozstání nejsou příliš morfologicky výrazné, datovat je lze zatím pouze rámcově do mladého (40–10 tis. př. Kr.), případně pozdního (10–8 tis. př. Kr.) paleolitu. Souhrnné zpracování připravuje v rámci své doktorské práce Martin Moník.

Nálezy ze střední doby kamenné (8000–5500 př. Kr.), tedy období po rozstání ledovců poslední doby ledové, kdy se fauna a flóra do jisté míry blížila té dnešní (přirozené včetně druhů dnes již dávno vyhubených nebo z přírody vytlačených), jsme na Malé Hané postrádali zcela a i v rámci celé Moravy se s nimi setkáváme spíše ojediněle, což patrně způsobuje obtížná identifikace drobné kamenné industrie zhotovované často z místních, sice nekvalitních, zato však snadno dostupných surovinových zdrojů. Vzhledem k objevu mezolitických lokalit na Lanškrounsku, kde významnou roli hraje surovina označovaná jako šedomodrý spongolit či rohovec typu Ústí nad Orlicí, je přítomnost mezolitiků na Malé Hané dobře možná. S výchozy šedomodrého spongolitu se přitom setkáváme ve Svitavské brázdě a Ústeckoorlicku, přičemž v přilehlých částech východních Čech se s (nepochybně s opakovanými) doklady pobytu mezolitiků setkáváme běžně. Přesto lze o mezolitickém stáří zatím uvažovat pouze u dvou lokalit na Malé Haně či s Malou Hanou přímo souvisejících. Jedná se o surovinově velmi pestrhou kolekci drobnotvaré štípané industrie z lokality Drvalovice 1 a nevelký soubor štípané industrie z lokality Městečko Trnávka 3.

5 Neolit

V polovině 6. tis. př. Kr. došlo na našem území ke změně, která razantně proměnila život člověka v pravěku a zásadně jej ovlivňuje dosud. Od jihovýchodu se šíří znalost nového způsobu obživy – zemědělství, totiž pěstování plodin a chov domácích zvířat, které bylo (alespoň pro Evropu) objeveno

²² Tamtéž, s. 89.

na Předním Východě a odtud se šířilo přes jihovýchodní (pomineme-li šíření nových vymožeností po moři) a střední Evropu dále na západ. Ruku v ruce se zemědělstvím jdou další novinky – výroba keramiky, stavba domů kůlové konstrukce, k níž bylo třeba seker zhotovovaných štípáním a následným broušením kamene. Vztah nových příchozích k přežívajícím populacím mezolitiků (jejich vymírání, vytlačování či asimilace atd.) zůstává především pro nedostatečné poznání našeho mezolitu jednou z mnoha důležitých nezodpovězených otázek.

Vzhledem k tomu, že pro období pravěku jsme při poznávání života člověka odkázáni výhradně na hmotné prameny, mluvíme z nedostatku jiných možností o kulturách nazývaných nejčastěji podle typických keramických tvarů či výzdoby, případně podle místa, kde se poprvé tu kterou kulturu podařilo identifikovat. Nakolik jednotlivé kultury odrážejí etnické poměry, je dodnes předmětem odborných diskuzí.

První lidé znalí zemědělství byli zároveň nositelé kultury s lineární keramikou, která k nám přichází kolem poloviny 6. tis. př. Kr. Postupně osídľují nejrůznější půdy rozprostírající se na sprašovém podloží nížin. Na našem území se pak tato kultura vyvíjí několik staletí, aby se v Čechách někdy počátkem 5. tis. př. Kr. vyvinula v kulturu s vypíchanou keramikou, která je přímou dědičkou a pokračovatelkou kultury s lineární keramikou. Kultura s vypíchanou keramikou následně proniká na Moravu, kterou nositelé této kultury osídľují, postupně sem ale od jihovýchodu proniká jiná kultura, od kultury s lineární a kultury s vypíchanou keramikou významně se odlišující, totiž lengyelský kulturní komplex, na Moravě nazývaný kulturou s moravskou malovanou keramikou. Mladší úsek kultury s moravskou malovanou keramikou již plně náleží následujícímu období – eneolitu.

Stranou pozornosti prvních neolitiků nezůstaly ani úrodné půdy v oblasti Malé Hané.²³ Sídliště lidu kultury s lineární keramikou byla zjištěna v Boskovicích – „Pod Lipníky“, Vanovicích, Cetkovicích, Sudicích, na rozhraní katastrálních území Uhřice a Jaroměřice, ve dvou až třech polohách v Drvalovicích, minimálně ve dvou polohách ve Velkých Opatovicích, v pěti polohách u Jevíčka, Biskupicích, Jaroměřicích, třech polohách v Chornicích, nejsevernější sídliště bylo zjištěno u Starého Města u Moravské Třebové. Ze všech uvedených lokalit pocházejí četné nálezy zlomků keramiky, štípané industrie a zlomků kamenných broušených nástrojů určených především k obrábění dřeva. Na základě výzkumů sídlišť stejného časového období v jiných regionech víme, že se zde pod ornicí nacházejí stopy po dlouhých domech

²³ VÍCH, David: *Neolitické a eneolitické osídlení severní části Boskovické brázdy* (dále jen *Neolitické a eneolitické osídlení*). Archeologie ve středních Čechách, 16, 2012, č. 1, s. 29–126.

obklopené jámami (dnes již přirozeně dávno zanesenými) určenými k těžbě hlíny pro omazání stěn a výrobu keramiky. Mezi domy se nacházely další užité objekty – síla k uchovávání obilí, pece aj. K objevům ojedinělých nálezů kamenných nástrojů (seker, dlát) pak dochází po celé Malé Hané. Může se jednat o náhodně ztracené, popř. obětované nástroje, odhozené části poškozených a dále již nepoužitelných nástrojů, stejně jako předměty zavlečené na dnešní místo nálezu mnohem později, dokonce až ve středověku či novověku. Zatímco keramika byla zhotovována z hlíny získávané v areálu sídliště, k výrobě kamenných částí nástrojů používali tehdejší lidé mladší doby kamenné kvalitní surovinu. Zevrubnější surovinová analýza nebyla dosud provedena, zatím lze předběžně říci, že při výrobě štípané industrie se hojně uplatňoval silicit krakovsko-čenstochovské jury z území dnešního Polska, pro výrobu broušených dřevoobráběcích nástrojů lidé neolitici používali surovinu těženou v lokalitě Jistebsko v severních Čechách.

Podle vývoje keramiky rozlišujeme v době trvání kultury s lineární keramikou tři časové úseky (tzv. stupně), přičemž většina zjištěných sídlišť na Malé Hané spadá do II., tedy prostředního stupně, nechybí zde ovšem ani stupeň I. i III. Zvláště zjištění I. stupně je zde důležité, protože severní část Boskovické brázdy, možná přímo Malá Haná, měla sehrát při šíření neolitické civilizace dále do Čech významnou roli. Při neolitizaci Čech se předpokládá průnik kultury s lineární keramikou ze severozápadní Moravy údolím Loučné přes Litomyšlsko a Vysokomýtsko dále do úrodného Polabí.

Opačným směrem mohla sledovaným prostorem na Moravu proudit kultura s vypíchanou keramikou, které se v Čechách vyvinula z kultury s lineární keramikou a na Moravě není domácím elementem. Zatímco z české strany českomoravského pomezí nálezy kultury s vypíchanou keramikou známe (Cerekvice nad Loučnou, Nedošín), z celé Malé Hané povrchové sběry posledních let nepřinesly ani jediný střep s charakteristickým vypíchaným dekorem. Údajně staré nálezy dvou střepů z Velkých Opatovic²⁴ dnes již nelze revidovat. Daný stav i s ohledem na množství lokalit kultury s lineární keramikou patrně nebude náhodný a odráží nějakým způsobem dobovou realitu. Malá Haná tak s největší pravděpodobností stála v mladém neolitu mimo tehdejší dění.

V průběhu 5. tis. př. Kr. přichází na jihovýchodní Moravu lid kultury s moravskou malovanou keramikou, který v moravském prostoru postupně střídá kulturu s vypíchanou keramikou. Daná situace se v archeologických pramenech projevuje tím, že na jihovýchodní Moravě kultura s vypíchanou

²⁴ SKUTIL, Josef: *Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského muzea 1937–1945*. Časopis Zemského muzea v Brně, XXXIII, 1946, s. 88.

keramikou záhy mizí (dožívá se zde svého III. stupně), naopak se tu objevují nejstarší nálezy kultury s moravskou malovanou keramikou. V severnější položených oblastech Moravy včetně Moravy střední známe kulturu s vypíchanou keramikou ještě z jejího IV. stupně, kultura s moravskou malovanou keramikou se tady v zásadě objevuje až od svého II. stupně, případně maximálně od závěru I. stupně. K vytlačování či asimilaci nositelů kultury s vypíchanou keramikou zde oproti jižní – jihovýchodní Moravě dochází evidentně s určitým, archeologicky zachytitelným časovým zpožděním vysvětlitelným pozvolným šířením kultury s moravskou malovanou keramikou. Malé Hané nositelé kultury s moravskou malovanou keramikou dosahují až ve svém II. stupni, který již časově náleží eneolitu. Výskyt nálezů z I. stupně kultury s moravskou malovanou keramikou z Vanovic²⁵ bude třeba nově prověřit.

6 Eneolit

Někdy po polovině 5. tis. př. Kr. dochází u nás pozvolna, ale jistě, k zásadním změnám, které s sebou přináší pozdní doba kamenná. Především se objevují první kovy. Zatímco zlato a stříbro slouží k výrobě ozdob, z mědi jsou zhotovovány i nástroje, především sekery, u nás pro nedostatek mědi obvykle dále vyráběné z kamene. Opevňování sídlišť spolu s jejich situováním ve strategicky umístěných polohách svědčí o rostoucí roli vojenství v tehdejší společnosti. Zvířata lidé začali používat k tahu – jednak jednoduchého dřevěného oradla, jednak vozů.

České země se stávají kotlem, ve kterém se střetávají různé kulturní okruhy, jejichž odraz více či méně nacházíme i na Malé Hané.

Počátkem eneolitu v závěru kultury s moravskou malovanou keramikou se setkáváme s prvním vrcholem eneolitického osídlení Malé Hané. Nejvýznamnější kolekce byla získána ve Velkých Opatovicích v poloze „Pod Strážnicí“ při družstevní výstavbě v březnu v roce 1960 (obr. 2). Význam keramiky uchovávané dnes v muzeu ve Velkých Opatovicích spočívá především v tom, že nepochází z povrchových sběrů a nedošlo tudíž k promísení s nálezy jiných období a k fragmentarizaci (rozlámání) střepů, i když méně výrazné zlomky byly snad již v době objevu skartovány. Do mladšího (II.) stupně kultury s moravskou malovanou keramikou se hlásí keramické zlomky získané povrchovými sběry z Boskovic „Pod Lipníky“, Chornic, Jaroměřic, Lázů. Z k. ú. Jaroměřice (sídlíště u vlakové zastávky Jevíčko) pochází zlomek

²⁵ KAZDOVÁ, Eliška: *Těšetice-Kyjovice I. Starší stupeň kultury s moravskou malovanou keramikou*. Brno 1984.

zoomorfní plastiky zhotovené z pálené hlíny, konkrétně noha dobytčete. Ze sledovaného časového úseku pochází i jediný eneolitický depot z Malé Hané – soubor kamenných sekeromlatů vyoraných kdysi u Sudic.²⁶ S kulturou s moravskou malovanou keramikou s největší pravděpodobností souvisí také jednotlivé nálezy obsidiánové štípané industrie od Visky u Jevíčka (u zemědělského družstva, k. ú. Jevíčko-Předměstí) a z Jaroměřic (zmiňované sídliště u vlakové zastávky Jevíčko).

Pod vlivem lengyelského kulturního komplexu vzniká jordanovská kultura ojediněle zjišťovaná i na Malé Hané, obvykle na sídlištích s nálezy kultury s moravskou malovanou keramikou (Chornice, Boskovice – „Pod Lipníky“). I v tomto období sehrála severní část Boskovické brázdy roli zprostředkovatele kontaktů do východních Čech, a to opět přes Litomyšlsko a Vysokomýtsko.²⁷

K důležitým objevům povrchové prospekce posledních let patří kumulace staroeneolitické keramiky zjištěná na jedné lokalitě v k. ú. Uhřice. Náleží kultuře s nálevkovitými poháry, která je na Moravě v zásadě cizím prvkem západního, respektive severozápadního původu, i když domácím prostředím významně ovlivněná. Zatímco na nedalekém Prostějovsku se setkáváme s významnými památkami této kultury, především s mohylovými pohřebišti, z Malé Hané spolehlivé doklady osídlení touto kulturou dosud víceméně scházely, o příslušnosti ke kultuře nálevkovitých pohárů jsme dosud mohli uvažovat jenom u některých zlomků keramiky z hradiště Vejstice u Vážan.²⁸ Povrchovými sběry se podařilo v Uhřicích zjistit první rovinné sídliště kultury nálevkovitých pohárů na Malé Hané. Do nového světla se tak dostává i starý nález zlomku sekeromlatu z období kultury nálevkovitých pohárů z Boskovic – „Pod Lipníky“, který může být autentický a patrně signalizuje jisté aktivity člověka na lokalitě v této době.

Z eneolitu dosud neznáme z Malé Hané žádné kovové nálezy, které v rámci celého našeho území všeobecně nepatří k častým nálezům. Územně nejbližším je měděná sekera z Rudoltic u Lanškrouna, objevená však v oblasti v eneolitu dle dosavadního stavu poznání prakticky neosídlené, navíc mimo

²⁶ SALAŠ, Milan: *Hromadné nálezy neolitické broušené industrie na Moravě*. Časopis Moravského muzea, 71, 1986, s. 31.

²⁷ VOKOLEK, Vít – ZÁPOTOCKÝ, Milan: *Východní Čechy v raném eneolitu: lengyelská a jordanovská kultura*. Archeologie ve středních Čechách, 13, 2009, s. 636.

²⁸ ŠTROF, Antonín: *Eneolitické osídlení Hradiska u Svitávk* (dále jen *Eneolitické osídlení*). Pravěk, Nová řada, 2/1992, 1994, s. 171.

jakoukoliv pochybnost v druhotné poloze.²⁹ Otázkou proto zůstává, jak a kdy se sekera na místo nálezu dostala.

Sporadické nálezy dokazují pobyt lidí na Malé Hané ve středním eneolitu v badenské kultuře. Jedná se o jeden střep z Hradiska u Svitávky a několik zlomků včetně zvířecích plastik z hradiště Vejšice u Vážan.³⁰

Časový úsek mladého eneolitu reprezentuje především velmi významný soubor získaný archeologickým výzkumem na Hradisku u Svitávky.³¹ Jedná se o jeden z nejvzdálenějších zásahů jevišovické kultury na Moravě, protože ta má svůj původ na Moravě jihozápadní. Nicméně právě někudy přes severní část Boskovické brázdy se musel odehrát průnik do východních Čech.³² Jediným dokladem přítomnosti kultur středního až mladého eneolitu na rovinných sídlištích, pravděpodobně především z důvodu špatné rozpoznatelnosti keramiky, snad zůstává okrajový střep z Jevíčka, od „Finsterlovy hlubiny“.

Zatímco v pozdním eneolitu v kultuře se šňůrovou keramikou zůstala Malá Haná stranou osídlení,³³ což tento region odlišuje od střední Moravy a přibližuje naopak východním Čechám, kde je situace podobná, koncem 3. tis. př. Kr. se ve východních Čechách a na Moravě objevuje kultura se zvoncovitými poháry. I když tuto kulturu známe především z pohřebišť (zatímco sídliště jsou nepoměrně vzácnější) a keramiku kultury zvoncovitých pohárů při sběrech obvykle nacházíme vzácně, na Malé Hané vedle pohřebišť narušených kdysi při zemních pracích (Sudice – stavba železnice pod hradištěm „Věstice“, patrně i Chornice – stavba říšské dálnice) a starých nálezů (Vanovaice, Šebetov,³⁴ Velké Opatovice³⁵) stále častěji při povrchové prospekci zjišťujeme nové lokality této svébytné kultury. Kulturu se zvoncovitými poháry máme povrchovými sběry doloženu ze Starého Města u Moravské Třebové,

²⁹ VÍCH, David: *Nález měděné eneolitické sekery na Lanškrounsku*. Archeologie ve středních Čechách, 14, 2010, s. 59–61.

³⁰ BÖHM, Jaroslav – SNĚTINA, Karel: *Neolitické sídliště na Vejšici u Vážan*. Památky archeologické, 40, 1934–35, s. 13–20; ŠTROF, A.: *Eneolitické osídlení*, s. 171.

³¹ ŠTROF, A.: *Eneolitické osídlení*.

³² VOKOLEK, Vít – ZÁPOTOCKÝ, Milan: *Východní Čechy ve středním eneolitu (otázka zásahu bošácké skupiny)*. Památky archeologické, 81, 1990, s. 43.

³³ Známé odsud pouze ojedinělé kamenné nástroje: ŠEBELA, Lubomír: *The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia* (Catalogue). Brno 1999, s. 68, 174, 175, 180; VÍCH, David: *Nový nález sekeromlatu kultury se šňůrovou keramikou na Moravskotřebovsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 21, 2010–2011, s. 2–3.

³⁴ ONDRÁČEK, Jaromír – DVOŘÁK, Petr – MATĚJÍČKOVÁ, Andrea: *Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren*. Katalog der Funde. Právěk – Nová řada, Supplementum 15. Brno 2005, s. 35.

³⁵ SKUTIL, J.: c. d., s. 88.

Jaroměřic a dvou poloh u Jevíčka.³⁶ Litomyšlsko (lokalita v k. ú. Horní Sloupnice) nám pak opět propojuje Boskovickou brázdu s východními Čechami.

7 Starší a střední doba bronzová

Starší doba bronzová spojená s nástupem slitiny mědi a cínu zahrnuje únětickou kulturu (známou jak z pohřebišť, tak i sídlišť) a následnou kulturu věteřovskou (pro níž pohřebiště téměř neznáme). Hned úvodem je nutno říci, že keramika starší doby bronzové se vyznačuje nízkou mírou zdobenosti, což velmi znesnadňuje její identifikaci v souborech získaných povrchovou prospekci, protože střepy starší doby bronzové se ztrácejí v masě nevýrazné pravěké keramiky. Není proto náhoda, že jsme při poznávání tohoto úseku minulosti Malé Hané odkázáni na starší nálezy.

Hroby únětické kultury, bohužel bez výjimky s nedostatečnými nálezy okolnostmi, známe z Moravské Třebové,³⁷ obzvláště důležité jsou čtyři hroby signalizující celé pohřebiště zjištěné v Šebetově s bohatou výbavou včetně náramků borotického typu, sekery, dýky aj., nechybí ani ozdoby z jantaru.³⁸ Sídliště je uváděno z Vanovic (jedna jáma),³⁹ Skalice nad Svitavou.⁴⁰ Z Uhřic⁴¹ známe depot keramických nádob. Z Hradiska u Knínic pochází nález poloviny měděné hřivny a nevýrazná keramika, nepočtená keramika byla nalezena na Hradisku u Svitávky.⁴² S věteřovskou kulturou se setkáváme v nálezech z Chornic⁴³ a Knínic.⁴⁴ Z období věteřovské kultury máme z Malé

³⁶ VÍCH, David: *Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí* (dále jen *Eneolitické nálezy*). Pravěk, Nová řada, 11, 2002, s. 61–100; Týž: *Neolitické a eneolitické osídlení*, s. 50.

³⁷ TIHELKA, Karel: *Moravská únětická pohřebiště*. Památky archeologické, 44, 1953, s. 299.

³⁸ FERULÍK, A.: c. d., s. 225; ONDRÁČEK, Jaromír: *K chronologickému zařazení manžetovitých náramků borotického typu*. Slovenská archeológia, 9 (Eisnerov sborník), 1961, s. 58; Týž: *Další únětický hrob ze Šebetova (okr. Blansko)*. Přehled výzkumů, 1961, s. 50; BARANOK, J. – HLAVA, M. – REIBEL, P. – ŠTROF, A.: c. d., s. 17–18.

³⁹ ŠTROF, A.: *Pravěké osídlení*, s. 45.

⁴⁰ BARANOK, J. – HLAVA, M. – REIBEL, P. – ŠTROF, A.: c. d., s. 16.

⁴¹ PALÁTOVÁ, Hana – SALAŠ, Milan: *Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích*. Pravěk – Nová řada, Supplementum 9. Brno 2002, s. 48.

⁴² BARANOK, J. – HLAVA, M. – REIBEL, P. – ŠTROF, A.: c. d., s. 17.

⁴³ ŠTROF, Antonín: *Zur Frage der Entstehung der Lausitzer Kultur in der Boskovicer Furche*. In: *Urnenfelderulturen Mitteleuropas*. Praha 1987, s. 273.

⁴⁴ ŠLESINGEROVÁ, Lada: *Mohylová kultura v povodí horní a střední Svitavy*. Praha 2002, s. 131 (nepublikovaná diplomová práce uložená na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK).

Haně prokázána dvě hradiště – Hradisko u Svitávky, zde dokonce s kovoliteckou dílnou,⁴⁵ a z Velkých Opatovic.⁴⁶

Ryze odborným problémem zůstává otázka střední doby bronzové v severní části Moravy a ve východních Čechách. Zatímco střední a severozápadní Čechy spolu s jižní Moravou se ocitly ve sféře středodunajské mohylové kultury, na severní Moravě se v tomto období počítalo s tzv. protolužickým horizontem, který měl dále pokračovat ve svém vývoji do kultury lužických popelnicových polí. Východní Čechy stopy výrazného osídlení ve střední době bronzové postrádají s výjimkou závěrečného úseku vůbec. Dnes již panuje shoda v názoru na delší přežívání věteřovské kultury v severní části Moravy (zatímco situace ve východních Čechách zůstává v podstatě nedořešena), kterou zde střídá mohylová kultura. V posledních letech se však stále množí doklady přítomnosti mohylové kultury především na střední Moravě, výjimkou pak není ani Boskovická brázda, odkud sídliště z Býkovic publikoval A. Štřof.⁴⁷

Povrchová prospekce na nastíněném obraze starší a střední doby bronzové změnila jenom nemnoho. Uvedenému časovému úseku mohou náležet jednotlivé střepy z Cetkovic, Chornic, Uhřic a Městečka Trnávky. Nej důležitějším objevem posledních let tak zůstává objev dřívku jehlice s asymetricky provrtaným krčkem z Městečka Trnávky datovaný spolehlivě do staršího úseku střední doby bronzové⁴⁸ a torzo jehlice s kolečkovitou hlavicí z Jevíčka, první artefakt tohoto druhu z Moravy, představující zde jednoznačně západní import⁴⁹ (obr. 3).

Z výše uvedeného vyplývá, že poznání starší a střední doby bronzové zůstáváme na Malé Haně ještě mnoho dlužni.

⁴⁵ ŠTŘOF, Antonín: *Výzkum Hradiska u Svitávky v roce 1987*. Přehled výzkumů, 1987 (1990), s. 94–95.

⁴⁶ ŠTŘOF, Antonín: *Hradisko u Velkých Opatovic*. Regionální sborník okresu Blansko, 1987, s. 17–26.

⁴⁷ ŠTŘOF, Antonín: *Sídliště doby bronzové u Býkovic (okr. Blansko). Příspěvek k problematice „protolužického horizontu“*. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales, LXXX, 1995, s. 83–108.

⁴⁸ VÍCH, David: *Nálezy kultury lužických popelnicových polí na českomoravském pomezí* (dále jen *Nálezy kultury*). Pravěk, Nová řada – Supplementum 20. Brno 2010, s. 43.

⁴⁹ VÍCH, David: *Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii* (dále jen *Kladky*). Památky archeologické, 103, 2012, s. 264.

8 Doba lužických popelnicových polí

Doba lužických popelnicových polí zahrnuje v severní části Moravy a ve východních Čechách mladší a pozdní dobu bronzovou a starší dobu železnou (dobu halštatskou). Název dostalo toto období podle pečlivě dodržovaného zvyku pohřbívat své zemřelé po zpopelnění na hranici v nádobách. Pojednáváná perioda zároveň představuje co do intenzity osídlení vrchol pravěkého osídlení na Malé Hané.

S doklady pobytu z dané doby se opakovaně setkáváme prakticky na každém katastru Malé Hané, ovšem málokdy byly archeologicky zkoumané a publikované, výjimkou je lokalita v Jaroměřicích.⁵⁰ Sídliště pak často (ovšem pouze na základě povrchových sběrů či starých nálezů)⁵¹ vykazují kontinuitu od mladší doby bronzové až po závěr starší doby železné. Severním směrem zaznamenáváme sídliště lidu lužických popelnicových polí až u Třebářova a Rychnova na Moravě,⁵² zatímco Lanškrounsko dle dosavadních znalostí zůstalo liduprázdné, případně maximálně s velmi sporadickým či příležitostným osídlením.

Na sídlištích mladší a pozdní doby bronzové se pak běžně setkáváme s bronzovou industrií. Nejčastěji se jedná o zlomky srpů a jehlic, nechybí ani další kategorie bronzové industrie – zlomky seker, dlát, kruhových šperků (náramků a nánožníků) aj. Bronz a výrobky z něho byly minimálně na Malé Hané běžnou součástí života tehdejších obyvatel. Na některých sídlištích (Jevíčko, Chornice) pak vzhledem k nálezům zmetků a vylitků ústí odlévacích kanálů musíme počítat přímo s výrobou finálních bronzových výrobků, což je jev v archeologických pramenech zatím nepříliš často vídaný. Otázkou zůstává původ používaných surovin – mědi a cínu. I když analýza vzorku měděné rudy z depotu z Borotína její místní původ neprokázala,⁵³ s využíváním místních zdrojů musíme stále počítat. V době halštatské pak bronz a výrobky z něho ze sídlišť prakticky mizí, s největší pravděpodobností je střídá kov nový – železo.

Zatímco sídliště doby popelnicových polí vznikala v nížinách Malé Hané na úrodných půdách, na kopcích lemující údolí Boskovické brázdy vznik-

⁵⁰ KUCHARÍK, Milan: *Záchraný výzkum pravěkého sídliště v Jaroměřicích (okr. Svitavy)*. Zprávodaj muzea v Hradci Králové, 28, 2002, s. 89–120.

⁵¹ Např. VÍCH, David: *Sídliště kultury lidu lužických popelnicových polí u Jevíčka – nad „Finsterlovou hlubinou“*. Zprávodaj muzea v Hradci Králové, 29, 2003, s. 114–127.

⁵² VÍCH, David: *Zapomenuté sídliště kultury lužických popelnicových polí na Moravskotřebovsku*. Zprávodaj muzea v Hradci Králové, 29, 2003, s. 128–133.

⁵³ PŘICHYSTAL, Antonín – OBR, František: *Mineralogicko-chemická charakteristika měděné rudy z bronzového depotu z Borotína (okr. Blansko)*. Archeologické rozhledy, 38, 1986, s. 164–167.

la hradiště, přičemž s hradisti prvními se setkáváme již v eneolitu (Vejšťice u Vážan, Hradisko u Svitávky) a starší době bronzové (Hradisko u Svitávky, Velké Opatovice). V době popelnicových polí je, až na výjimky, zdejší síť hradišť dotvořena, bohužel nezřídka postrádáme archeologické výzkumy na těchto lokalitách, což znesnadňuje jejich chronologické určení. V době popelnicových polí je opět osídleno Hradisko u Svitávky a hradiště u Velkých Opatovic, nově (?) vznikají hradiště v polohách Biskupice – Hrubé kolo (nezkoumáno, obecně doba popelnicových polí), Boskovice – nad soutokem Bělé a Smrdáku (nezkoumané, nedatované), Boskovice – Bašta (pozdní doba bronzová, starší doba železná), Krhov – Malý Chlum (pozdní doba bronzová, starší doba železná), Skalice nad Svitavou (snad starší doba železná, nezkoumané), Sudice – Zadní Vejšťice (nezkoumáno, starší doba železná, k uvedeným lokalitám lze najít podrobnější informace v příslušné encyklopedii).⁵⁴ S hradištěm lze snad počítat i v městské zástavbě Moravské Třebové pod nynějším zámek,⁵⁵ otázkou zůstává interpretace atypických střepů doby popelnicových polí získaná na radkovském hradisku (k. ú. Gruna).⁵⁶ V roce 2010 došlo k objevu zcela neznámého hradiště již stranou Malé Hané, ale s tímto regionem úzce souvisejícím, totiž při jižním okraji k. ú. Kladky (obr. 4). Datováno je do závěru mladší až průběhu pozdní doby bronzové, což zde vedle jednotlivých nálezů bronzové industrie dokládají i objevené depoty.⁵⁷

Těžko zodpověditelná pak zůstává otázka, jakou roli v životě tehdejšího obyvatelstva hradiště hrála. Obvykle se jim přisuzuje role hospodářských, kultovních a politických center, konkrétní interpretace však závisí na konkrétních podmínkách, čemuž brání stav poznání jednotlivých lokalit. Navíc nesmíme zapomínat, že se při hledání významu hradišť nezřídka ocitáme mimo vypovídací možnosti archeologických pramenů. Prvořadou otázkou zůstává přítomnost elit tehdejší společnosti. Opět zde ale stojíme před bariérou absence plošných archeologických výzkumů. Doklady metalurgické činnosti a snad i množství bronzových depotů na Malé Hané do země uložených však hovoří spíše pro přítomnost vyšších sociálních vrstev v mladší a pozdní době bronzové, i když zde postrádáme hradiště, které by svoji velikostí a bohatstvím dovoľovalo úvahy o přítomnosti vrstev nejvyšších. Snad takovou roli mělo hradiště Brněnka situované na východním okraji Drahanšské vrchoviny, které dosahuje značných rozměrů, a byly zde objeveny četné

⁵⁴ ČIŽMÁŘ, Miloš: *Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2004.

⁵⁵ Tamtéž, s. 182.

⁵⁶ VÍCH, D.: *Nálezy kultury*, s. 43.

⁵⁷ VÍCH, D.: *Kladky*, s. 249–261.

bronzové depoty. Přítomnost nobility v době halštatské dokládá objev dvou bohatě vybavených hrobů (včetně zlatých šperků) objevených u Jevíčka při stavbě dálnice Vratislav – Vídeň počátkem druhé světové války. Nezbyvá než doufat, že důsledné vykonávání archeologické památkové péče na Malé Hané pomůže v budoucnosti tento problém vyřešit.

Jak bylo naznačeno, důležitou kapitolou doby popelnicových polí je značná koncentrace depotů bronzových předmětů porůznu na Malé Hané objevených, které byly nedávno souhrnně vyhodnoceny:⁵⁸

Borotín⁵⁹

lok.: poloha „Čihadlo“; okol.: nalezeno roku 1925 v pískovcovém lomu po utržení většího balvanu ve stržené povrchové hlíně; datace: mladší doba bronzová; obsah: sekery a jejich části, části nožů, zlomky srpů, dýka, část čepele meče, kopí, hroty šípů, kruhový šperk, jehlice, slitky, měděná ruda.

Boskovice⁶⁰

lok.: poloha „Pod Lipníky“; okol.: při stavbě dráhy ze Skalice do Velkých Opatovic v roce 1907 (depoty Boskovice 1–4); při sázení stromků v roce 1960 (Boskovice 5); nálezy detektorem kovů v ornici Martin a Jiří Kejzlarovi v letech 2002–2003 (Boskovice 6 a 7); datace: mladší doba bronzová (depoty objevené detektorem kovů), pozdní doba bronzová (depoty objevené při stavbě dráhy a sázení stromků); obsah: sekery, slitky, kruhový šperk, srpy, kladívko.

Jaroměřice⁶¹

lok.: poloha „Strachonov“; okol.: roku 1894 vyoral Libor Rovner; dle Z. Smrže zde měl být další depot objeven roku 1895; datace: starší úsek doby popelnicových polí, blíže nedatovatelné; pozn.: pravděpodobně se jedná o jeden depot; obsah: srpy, hrot kopí, sekerky.

⁵⁸ SALAŠ, Milan: *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku* (dále jen *Bronzové depoty*). Brno 2005.

⁵⁹ MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 57; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 10; SALAŠ, M.: *Hromadné nálezy*, Týž: *Bronzové depoty*, s. 307.

⁶⁰ PODBORSKÝ, Vladimír: *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*. Spisy University J. E. Purkyně v Brně 142. Brno 1970, s. 26; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 10; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 412–416; SALAŠ, Milan: *Dva nové depoty z Boskovic. Příspěvek k otázce středodunajských vlivů v severomoravské větvi KLPP a lokálních koncentrací depotů*. In: SALAŠ, M. – ŠABATOVÁ, K. (eds.): *Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference*, Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, s. 233–247.

⁶¹ MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 67; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 12, 26, 50, tab. 6: 3–4; KUCHARÍK, M.: *c. d.*, s. 90; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 346, 474.

Jevíčko⁶²

lok.: poloha „Na manství“; okol.: vyoral roku 1927 rolník Götinger, uložený v napolo odorané nádobě se silně stlačenou výdutí; datace: mladší doba bronzová; obsah: sekery a jejich zlomky, zlomky nožů, dláta, pilka, zlomky srpů, kovadlinka, kopí, nýto vadlo (?), zlomky jehlic, spon, výrobní odpad.

Kořenec⁶³

lok.: poloha „Vodáková“, nad potokem Kořenákem, 1 km Z od Kořence, pod kótou 590; Malý hrad mezi kótami 619 a 565, okol.: nalezeno roku 1911 při regulaci potoka při odvalení balvanu; našel dělník Ambroz v zimě 1929–1930 při dobývání pařezu; datace: mladší úsek mladší – starší úsek pozdní doby bronzové; obsah: kruhový šperk.

Městečko Trnávka⁶⁴

lok.: místní část Stará Trnávka; okol.: nalezeno při kopání základů domu v roce 1855; datace: mladší doba bronzová; obsah: dláta, srpy, rozlámaná čepel meče, slítek.

Petrůvka⁶⁵

lok.: poloha „Suchý Dvůr“, těsně u něho; okol.: vyoral rolník Bahnovský; datace: pozdní doba bronzová?; pozn.: depot 10–12 bronzových náramků krátce po objevení zmizel.

Velká Roudka⁶⁶

lok.: v blízkém lese; okol.: vykopáno roku 1893; datace: mladší doba bronzová; obsah: hrubé odlitky srpů, kopí.

Z uvedeného přehledu vyplývá ukládání nezanedbatelného množství depotů na Malé Hané po celou mladší a především pozdní dobu bronzovou (navíc když připočteme depoty z hradiště v Kladkách a nedávno objevené,

⁶² MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 74; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 13, 24–26, 60, tab. 16, 17A; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 346.

⁶³ FERULÍK, A.: c. d. s. 232; MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 101; PODBORSKÝ, V.: c. d., s. 27; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 13; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 433, 474.

⁶⁴ MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 82; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 17, 26, 59, tab. 15A: 1–6; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 356.

⁶⁵ MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 109; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 15.

⁶⁶ MACKERLE, J.: *Stará sídelní oblast*, s. 110; SMRŽ, Z.: *Enkláva lužického osídlení*, s. 15, 24; SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 397.

dosud nepublikované depoty z Boskovicka), zatímco zde zcela scházejí depoty střední a starší doby bronzové.

V depotech se obvykle spatřuje skryš k uchovávání majetku, případně votivní dar božstvu. Analýza moravských depotů nedávno prokázala významný vliv religiózních, popř. sociokultovních faktorů při ukládání depotů.⁶⁷ Příčiny koncentrace depotů na Malé Hané musíme hledat (mimo jiné) v místní metalurgické produkci, jejíž bližší poznání se stává naléhavým úkolem příštích let.

Nejdůležitější kategorií archeologických pramenů pro poznání doby lužických popelnicových polí, pohřebiště, známe na Malé Hané více než nedostatečně, i když k jejich objevu došlo poměrně záhy.⁶⁸ Pohřebiště máme náhodnými výkopy doložena z Bezděčí, Jaroměric (poloha „Nad Podhajským mlýnem“), Velkých Opatovic (na pohřebišti situovaném naproti továrně na zpracování šamotu a známém již od počátku 20. stol. jsem registroval naorávané hroby ještě počátkem 21. století, plocha je dnes zastavěna fotovoltaickou elektrárnou) a Jevíčka. V Jevíčku bylo objeveno šest hrobů při silnici na Chornice. K hrobu č. 4 je dochována kresebná dokumentace uložená v archivu nálezových zpráv na Archeologickém ústavu AV ČR v Brně⁶⁹ umožňující jeho datování do pozdní doby bronzové. Rovněž u Jevíčka bylo za židovským hřbitovem při stavbě dálnice prozkoumáno pět mohyl z mladší doby bronzové. Povrchovými sběry se pohřebiště zjišťují pro svoji nenápadnost spojenou s nekvalitně vypálenou keramikou obtížně, přesto tento způsob průzkumu přinesl objevy pohřebišť (které by ale bylo nutné ověřit výzkumem) v Biskupicích a Uhřicích (zde byl zjištěn obsah naoraného žárového hrobu projevující se kumulací atypické keramiky a spálených kostí), u řady dalších lokalit nelze přítomnost hrobů vyloučit.⁷⁰ Bohužel, šance na průzkum pohřebišť doby popelnicových polí je dnes velmi malá, protože mělce uložené hroby (a takto celé nekropole) zničila v uplynulých desetiletích hluboká orba.

9 Doba laténská

Mladší dobou železnou začíná protohistorické období, pro které disponujeme zprávami antických autorů. Kromě doby laténské do protohistorie

⁶⁷ SALAŠ, M.: *Bronzové depoty*, s. 225–238.

⁶⁸ LIPKA, F.: *c. d.*

⁶⁹ VÍCH, D.: *Nálezy kultury*, s. 27–28.

⁷⁰ Souhrnně VÍCH, D.: *Nálezy kultury*.

náleží ještě doba římská a doba stěhování národů. Od této doby jsme schopni obyvatelstvo našich zemí (s většími či menšími problémy) označit jménem.

Dobu laténskou dělíme na několik částí. Časnou dobou laténskou rozumíme období cca 450–370 př. Kr. a jde o dobu vzniku keltské civilizace v její pravlasti. Na Moravu přišli nositelé časně laténské civilizace s již plně zformovanou kulturou (i když se nově objevují i názory odlišné), Malé Hané se (alespoň dle dosavadních poznatků) tehdejší osídlení vyhnulo.

Úsek mezi cca lety 370–180 př. Kr. se nazývá dobou plochých kostrových pohřebišť. Moravu osídlila další vlna keltského obyvatelstva se svěbytnou a velmi vyspělou kulturou spojenou s kostrovým způsobem pohřbívání zesnulých při postupném prosazování ritu žárového. Ve 2.–1. století př. Kr. pak dochází k vrcholnému rozkvětu keltské civilizace. Počátkem 2. století př. Kr. náhle hroby mizí, kdy se podle všeho prosadil způsob pohřbívání nezanechávající do dnešních dnů archeologické stopy (snad žárový ritus s mělkým uložením pohřbův zničených pozdější orbou či rozptýl). Zároveň vznikají nová sídliště městského typu – oppida.

V období plochých kostrových pohřebišť se na Malé Hané setkáváme s prvními stopami přítomnosti Keltů. Jsou jimi dosud pouze ojedinělé nálezy v podobě části bronzového nánožníku z Komenského ulice v Boskovicích⁷¹ a několik střepů s charakteristickou kolkovanou výzdobou v podobě obráceného písmene C z Boskovic – polohy „Krajovánky“, Vážan – polohy „Štěrchy“,⁷² Drvalovic⁷³ a Pamětic.⁷⁴ I když laténské hroby z Malé Hané dosud neznáme, jejich přítomnost zde musíme důvodně předpokládat a doufat v jejich objev při sledování terénních zásahů.

Častěji se setkáváme se sídlišti z období existence oppid, přičemž přítomnost Keltů v tomto období nově dokládají i některé bronzové předměty, především kruhy s nálitky⁷⁵ (obr. 5). Většinu laténských lokalit však na základě povrchově získané keramiky přesněji datovat neumíme, několik desítek laténských nálezů dosud na Malé Hané zjištěných (Biskupice, Boskovice, Cetkovice, Drvalovice, Chornice, Jaroměřice, Jevíčko, Knínice, Lázy, Městečko Trnávka, Sudice, Svitávka – Hradisko, Šebetov, Uhřice, Vanovice, Velké Opa-

⁷¹ Naposledy HLAVA, Miloš – VÍCH, David: *Laténské osídlení Boskovičky*. Pravěk – Nová řada, Supplementum 17. Brno 2007, s. 16, s další literaturou.

⁷² HLAVA, Miloš: *Laténská sídliště z období plochých keltských pohřebišť (LT B – C1) na Malé Hané*. Sborník muzea Blansko, 1999, s. 40–41.

⁷³ HLAVA, M. – VÍCH, D.: c. d., s. 35.

⁷⁴ VÍCH, David: *Paměť (okr. Blansko)*. Přehled výzkumů, 51, 2010, s. 374.

⁷⁵ VÍCH, David – MANGEL, Tomáš: *Nové laténské nálezy z východních Čech a severozápadní Moravy*. In: BŘEZINOVÁ, G. – VARSÍK, V. (eds.): *Archeologie na prahu historie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, s. 439–442.

tovice, nezřídka ve více polohách na jednom katastru)⁷⁶ však svědčí o poměrně intenzivním využívání daného prostoru Kelty, nepochybně ve spojitosti se zemědělstvím. Nález pece z Velkých Opatovic objevené v roce 1932⁷⁷ dokládá také řemeslnou výrobu.

Rovněž pro mladší dobu železnou nechybějí v nálezech doklady kontaktů. Jsou jimi žernovy vyrobené z fonolitu od Kunětické hory nalézané na oppidu Staré Hradisko, které se na místo nálezu musely dostávat přes Boskovickou brázdu, a tzv. keramika se struhadlovitě drsněným povrchem původem tamtéž, nalézaná přímo na Malé Hané.⁷⁸

10 Doba římská a stěhování národů

V posledních desetiletích před naším letopočtem dochází na našem území k etnické změně – keltské obyvatelstvo střídá obyvatelstvo germánské. Zároveň disponujeme větším množstvím písemných zpráv, z nichž některé se přímo týkají našeho území. Tyto zprávy poskytují informace, které bychom nikdy z archeologických pramenů nezískali (názvy etnických celků, jména konkrétních osob), zároveň ale svojí nejednoznačností mnohdy navozují řadu dalších otázek.

Časový úsek zahrnující několik desetiletí germánského záboru před naším letopočtem je některými autory nazývaný jako časná doba římská a vyznačuje se svěbytnou hmotnou kulturou (tzv. plaňanská skupina). Obzvláště charakteristickým prvkem jsou poháry na štíhlé nožce. S nálezy časně doby římské se setkáváme především v Čechách, z Moravy nálezy plaňanské skupiny prakticky neznáme. Malá Haná dosud poskytla několik nálezu naznačujících, že nositelé plaňanské skupiny mohli přes východní Čechy dospět až sem. Jde o spodní část nožky plaňanského poháru ze Sudic a střep s charakteristickou výzdobou z Chornic. Stejněmu časovému období může náležet i zlomek tzv. trychtýřovité nádoby ze Skalice nad Svitavou.⁷⁹ I když tyto ná-

⁷⁶ VÍCH, David: *Laténské nálezy na českomoravském pomezí*. Pravěk, Nová řada, 13, 2005, 309–350; HLAVA, M. – VÍCH, D.: c. d.

⁷⁷ SKUTIL, J.: c. d., s. 89–90.

⁷⁸ ČIŽMÁŘ, Miloš – LEICHMANN, Jaromír: *Laténské žernovy ze Starého Hradiska*. Památky archeologické, XCIII, 2002, s. 259–271; HLAVA, M. – VÍCH, D.: c. d., s. 34.

⁷⁹ ČIŽMÁŘ, Miloš – ŠTROF, Antonín: *Nález labsko-germánské keramiky ze Skalice nad Svitavou (okr. Blansko)*. Archeologické rozhledy, 46, 1994, s. 133–135; VÍCH, David: *Nálezy doby římské v jižní části Malé Hané* (dále jen *Nálezy doby římské*). In: DROBERJAR, E. – KOMORÓCZY, B. – VACHŮTOVÁ, D. (edd.): *Archeologie barbarů 2007: Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*.

lezy vypadají nadějně, na potvrzení této hypotézy musíme počkat do získání dalších přesvědčivých objevů, nejlépe z archeologicky zkoumaných nálezových celků.

Těsně před zlomem letopočtu k nám přichází pod vedením krále Marobuda germánský kmen Markomanů. Pod Marobudovým vedením zde vzniká mocná říše, jejíž centrum leželo podle archeologických nálezů v české kotlině. Z Moravy nálezy z první poloviny 1. století po Kr. známe, ale patří k vzácným objevům. O to potěšitelnější jsou zjištění učiněná na Malé Hané. I když průkazných předmětů zatím stále není mnoho, jde o kovovou, a tudíž relativně přesně (přesně v archeologickém smyslu, tedy v řádu desetiletí) datovatelnou industrii. Jde o lučlík spony (spínadla oděvu) z Pamětic a sponu nalezenou spolu s horní částí atáše z bronzové mísy u Jevíčka,⁸⁰ přičemž u nálezů z Jevíčka jde o (z hlediska časového výskytu první) importy z území římské říše.

Z druhé poloviny 1. století až počátku 2. století se na Moravě dotváří sídelní struktura a stranou osídlení nezůstala ani Malá Haná. Staré nálezy uložené v muzeích, povrchová prospekce⁸¹ a v případě Skalice nad Svitavou⁸² a Starého Města u Moravské Třebové⁸³ i záchranné archeologické výzkumy dokládají řadu sídlišť starší doby římské od jihu Malé Hané až po Moravsko-třebovsko, které existují v druhé polovině 1. století a v průběhu 2. století (Cetkovice, Chornice, Jevíčko, Skalice nad Svitavou, Staré Město u Moravské Třebové, Sudice, Vanovice; obr. 6). Z jejich areálu jsme získali především zlomky charakteristické barbarské keramiky zdobené nehtovitými vrypy, dekorem provedeným rádélkem aj. a drobné nálezy, především spony sloužící ke spínání oděvů. Uvedené nálezy dovolují postihnout i dálkové kontakty, v nichž stále zřetelněji vystupují vlivy vyspělého římského prostředí. Zde mají původ zlomky kvalitní římskoprovinciální keramiky (Cetkovice, Sudice, Vanovice a Jevíčko), různé typy spon (Cetkovice, Vanovice, Jevíčko,

Brno 2008, s. 147–160; DROBERJAR, Eduard – VÍCH, David: *Ke kontaktům mezi východními Čechami a Moravou v počátcích doby římské* (dále jen *Ke kontaktům*). In: KARWOWSKI, M. – DROBERJAR, E. (edd.), *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 237–247.

⁸⁰ DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*.

⁸¹ VÍCH, David: *Českomoravské pomezí v době římské* (dále jen *Českomoravské pomezí*). Pravěk – Nová řada, Supplementum 17. Brno 2007, s. 173–229; VÍCH, D.: *Nálezy doby římské*.

⁸² DROBERJAR, Eduard: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*, *Fontes Arcaeologici Pragenses* 21. Praha 1997, s. 174, 195.

⁸³ NĚMCOVÁ, Jana – MAREŠOVÁ – KAŠPÁREK, František – JÍLEK, Jan: *Sídliště z doby římské z Lito-myšle a Starého Města u Moravské Třebové (Příspěvek k poznání doby římské na česko-moravském pomezí)*. In: KARWOWSKI, M. – DROBERJAR, E. (edd.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 285–304.

Biskupice, Chornice), mince (Šebetov, Cetkovice, Jevíčko, Chornice, Staré Město u Moravské Třebové) a další výrobky.

K nejvýznamnějším objevům na Malé Haně posledních let patří objev žárového pohřebiště u Jevíčka. Pohřebiště poskytují velmi důležité soubory artefaktů, které se do země dostaly prokazatelně společně a umožňují tak postihovat jejich chronologický vývoj. Žárové hroby jsou však dnes obvykle velmi silně narušeny či přímo zničeny orbou, takže se v posledních desetiletích setkáváme při výzkumech maximálně s jednotlivými hroby, objev celých nekropolí náleží k výjimkám. Z jevíčského pohřebiště byly odborné veřejnosti dosud představeny nálezy získané detektorovou prospekcí z ornice (ukázky spon obr. 7) a první hrob,⁸⁴ zároveň probíhá standardní výzkum pohřebiště (Univerzita Palackého v Olomouci). Pohřebiště poskytlo vedle množství předmětů víceméně tuzemské provenience římské importy (spony, nádoby) a výraznou kolekci předmětů majících původ ve východogermánském prostředí severovýchodně od našeho území (např. zlomky stříbrného náramku). Uvedené předměty kladou používání pohřebiště do druhé poloviny 2. století, tedy do neklidného období tzv. markomanských válek, kdy v letech 166–180 po Kr. pronikly germánské kmeny přes hranici římské říše na její území. Římané nakonec nápor odrazili, ale uvedené střetnutí se stalo předzvěstí budoucích problémů římské říše a zároveň hranicí mezi starší a mladší dobou římskou na Germány obsazeném území.

Rovněž v mladší době římské (3.–4. století) nezůstala Malá Haná liduprázdná. Keramika mladší doby římské se však vyznačuje podstatně nižší zdobností, popř. je aplikovaná výzdoba průběžná pro celou dobu římskou, identifikace mladořímské keramiky na základě povrchových sběrů je tak podstatně obtížnější než u keramiky starší doby římské. Při identifikaci nalezišť mladšího úseku doby římské tak pomáhá aplikace detektorů kovů, nově se objevuje na kruhu točená keramika barbarského původu. K nálezům artefaktů signalizujících sídliště mladší doby římské došlo v Biskupicích, Boskovcích, Cetkovících, Chornicích, Jaroměřicích, Jevíčku, Knínicích, Uhřicích, Vanovicích a Vážanech.⁸⁵ I v této době v hmotné kultuře rozeznáváme vlivy římského prostředí (spona s cibulovitými knoflíky ze Šebetova)⁸⁶ a vlivy vý-

⁸⁴ DROBERJAR, Eduard – VÍCH, David: *Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-Předměstí, okr. Svitavy*. In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica I. Olomouc 2011, s. 23–38.

⁸⁵ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*; VÍCH, D.: *Nálezy doby římské*; ZEMAN, Tomáš: *Povodí Svitavy v pozdní době římské na základě drobných záchranných akcí*. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales, XCIV, 2009, s. 99–124.

⁸⁶ ČIŽMÁŘ, Miloš – ČIŽMÁŘOVÁ, Jana – KEJZLAR, Martin – KOLNÍKOVÁ, Eva: *Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008*. Přehled výzkumů, 50, 2009, 140.

chodogermánské, jimiž jsou zlomky keramiky przeworské kultury nalezené v Chornicích a Biskupicích.⁸⁷

Koncem 4. století dochází k pohybu kočovných hunských kmenů směrem do Evropy, což následně v Evropě vyvolalo mísení etnik a jejich kulturních projevů. Období závěru 4.–6. století proto nazýváme dobou stěhování národů. Významné změny, jejichž konečným důsledkem byl příchod Slovanů, touto dobou zasáhly i naše země.

I když severní část Boskovické brázdy mohla opět hrát, jako již mnohokrát před tím, důležitého zprostředkovatele kontaktů mezi západem/severozápadem a východem/jihovýchodem, archeologických dokladů pobytu člověka zde je poskrovnu. Objev asi nejdůležitější byl zjištěn již před první světovou válkou, kdy v cihelně v Knínicích nově založené Františkem Bílkem z čp. 76 došlo k objevu kostrového hrobu⁸⁸ s jantarovou perlou, náušnicí s polyedrickou kostkou a zlomkem pozlacené stříbrné spony. Právě část spony umožňuje datování hrobu do druhé poloviny 5. století.⁸⁹ Objev hrobu z Knínic naznačuje, že minimální zastoupení nálezů z doby stěhování národů na Malé Hané bude podmíněno spíše stavem poznání, především absencí plošných archeologických výzkumů. Oprávněnost tohoto předpokladu naznačuje objev dvou přezek uvedeného období nově zjištěných autorem při povrchové prospekci v Knínicích a Cetkovicích (obr. 8).

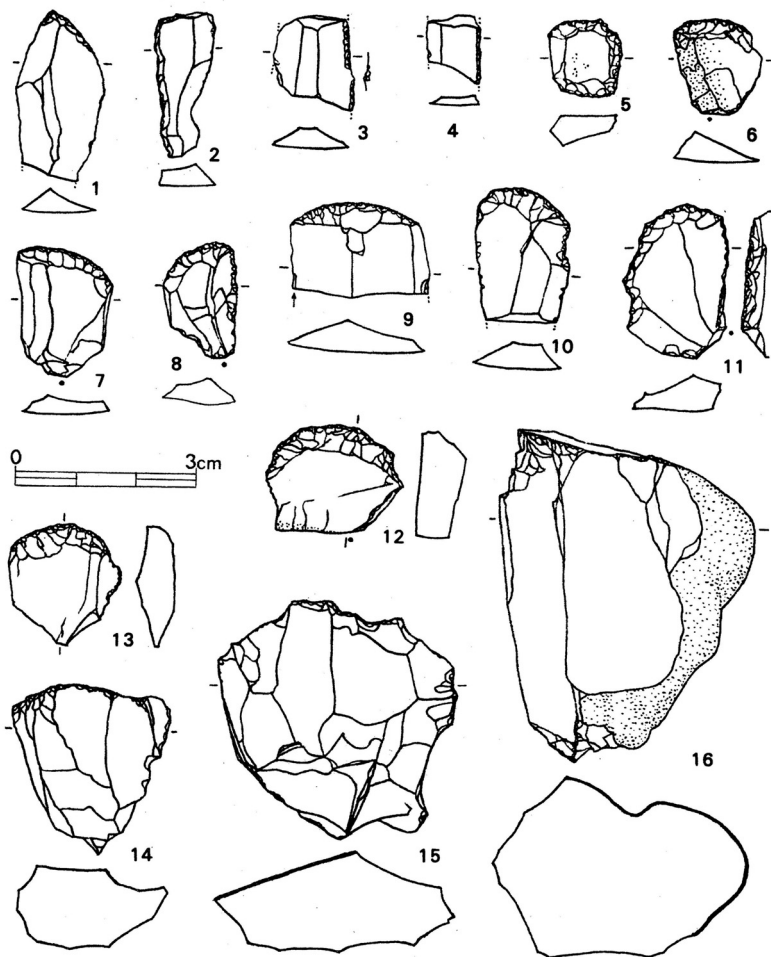
⁸⁷ JÍLEK, JAN: *Doklady kontaktů mezi polabskými Germány, przeworskou a wielbraskou kulturou ve východních Čechách*. In: KARWOWSKI, M. – DROBERJAR, E. (edd.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 266–267.

⁸⁸ FERULÍK, A.: c. d., s. 228.

⁸⁹ TEJRAL, Jaroslav: *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982, s. 184, 202.

Přílohy:

Obr. 1

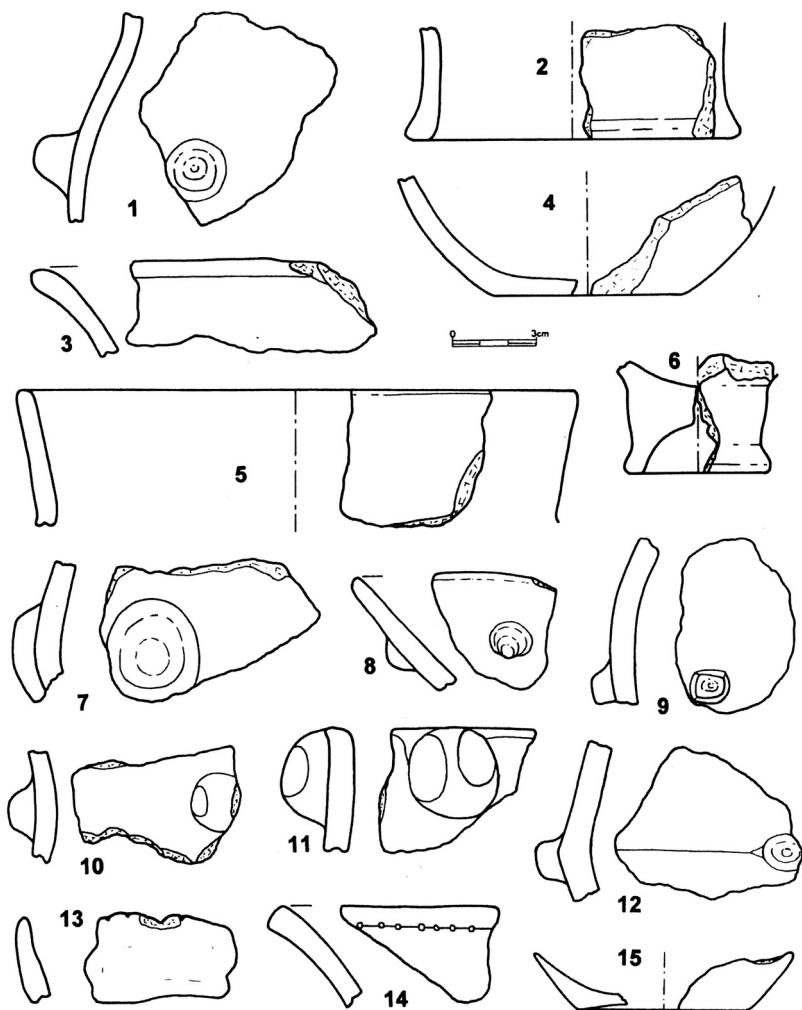

Mezolit z Lanškrounska

(podle VENCL, S.: *Předneolitické osídlení okolí Tatenic, okres Ústí nad Orlicí*.

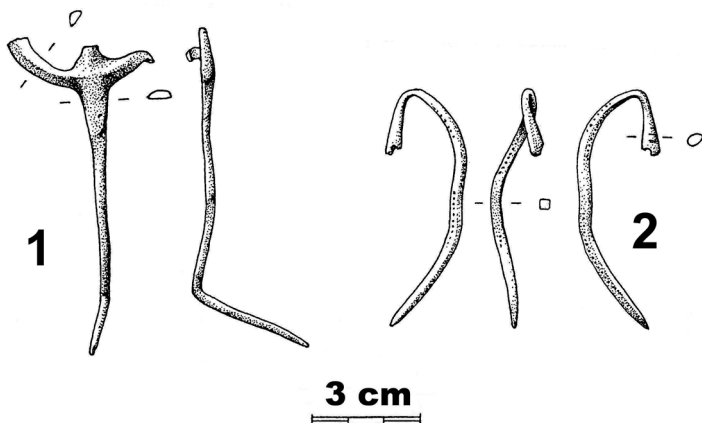
Acta Musei Moraviae, Scientia sociales, LXXXI, 1996, s. 79–95).

Obr. 2

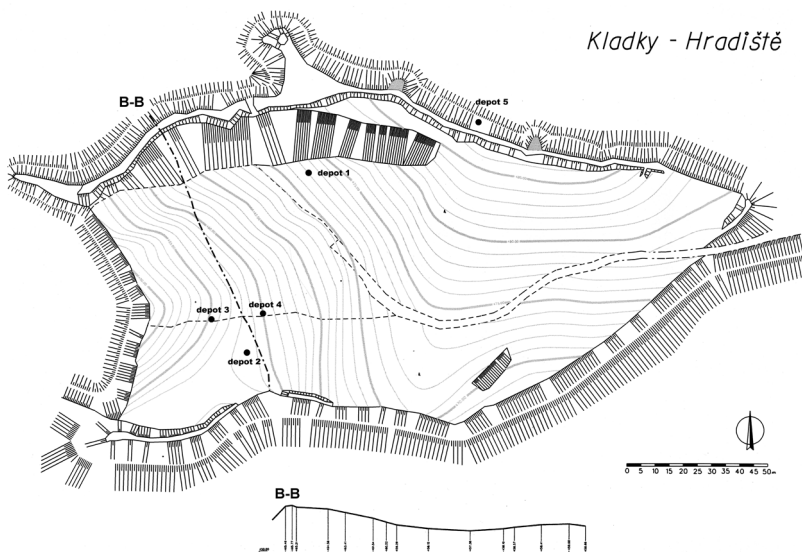
Velké Opatovice – eneolitická keramika z objektu
 (podle VÍCH, D.: *Neolitické a eneolitické osídlení severní části Boskovické brázdy*.
Archeologie ve středních Čechách, 16, 2012, č. 1, s. 29–126).

Obr. 3

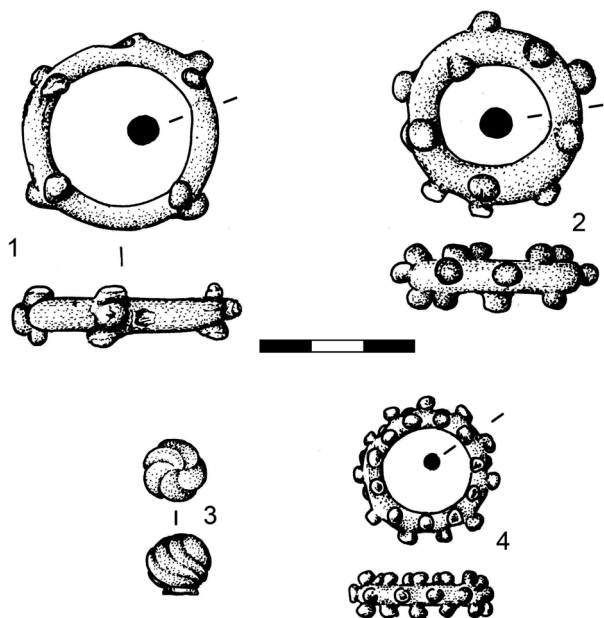
Jehlice střední doby bronzové: 1 Jevíčko, 2 Městečko Trnávka
(podle VÍCH, D.: *Neolitické a eneolitické osídlení severní části Boskovické brázdy*.
Archeologie ve středních Čechách, 16, 2012, č. 1, s. 29–126).

Obr. 4

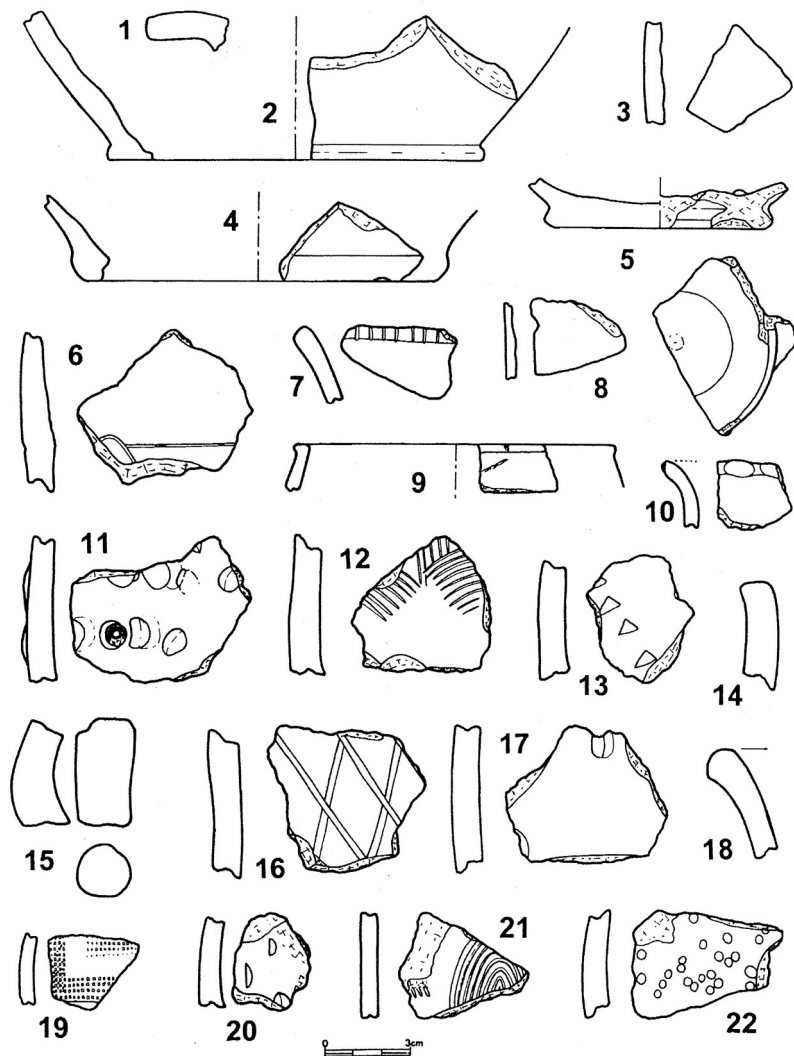
Půdorys hradiště v Kladkách
(podle VÍCH, D.: *Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti de-
tektorového průzkumu v archeologii*. *Památky archeologické*, 103, 2012, s. 233–272).

Obr. 5

Laténské předměty z Malé Hané (1, 4 Městečko Trnávka, 2 Chornice, 3 Cetkovice).
 (podle VÍCH, D. – MANGEL, T.: *Nové laténské nálezy z východních Čech a severozá-
 padní Moravy*. In: BŘEZINOVÁ, G. – VARSÍK, V. (eds.): *Archeológia na prahu histórie*.
 K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, s. 439–442).

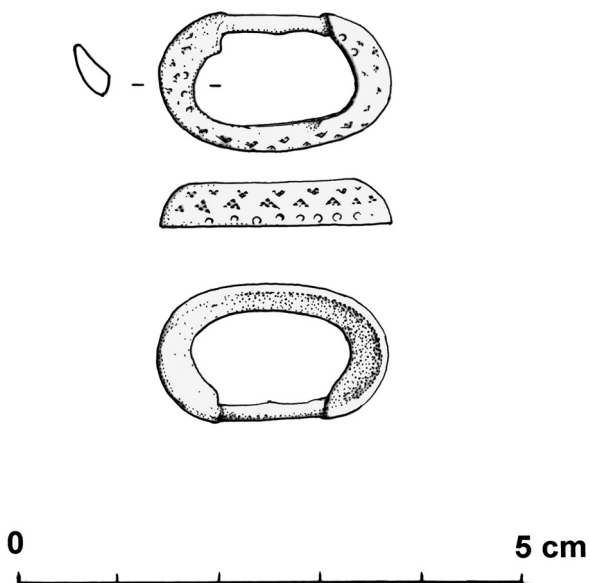
Obr. 6

Keramika doby římské z Cetkovic

(podle VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí v době římské*. Pravěk – Nová řada, Supplementum 17. Brno 2007, s. 173–229).

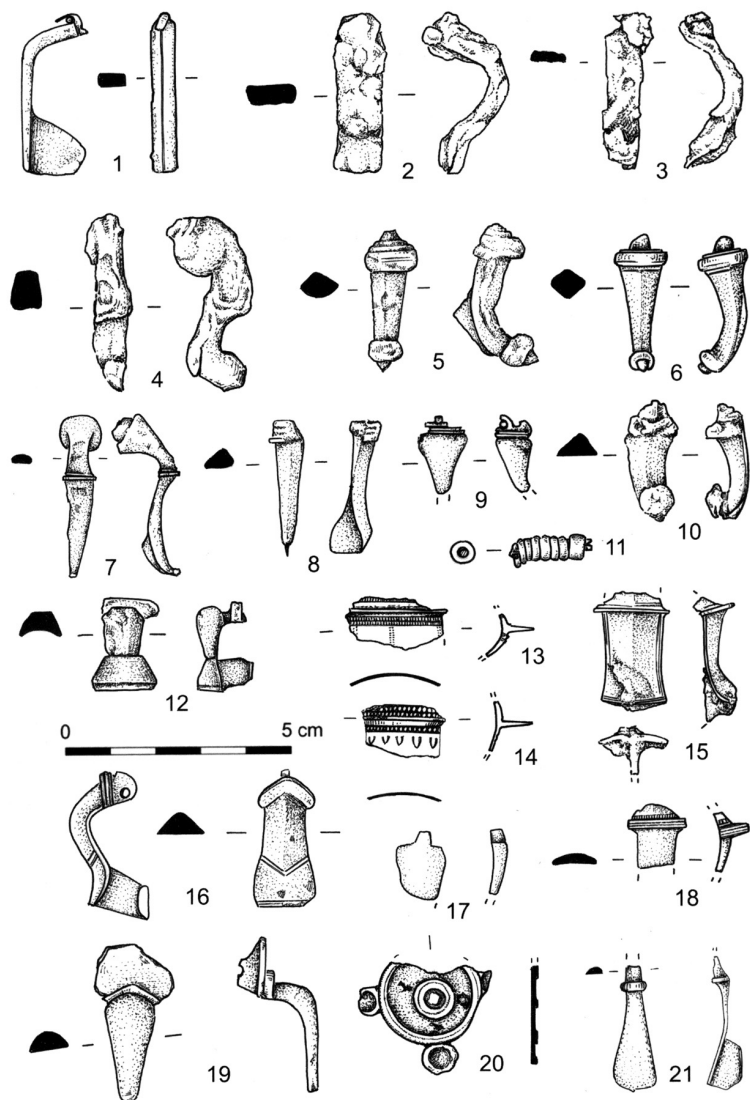
Obr. 7

Přezka doby stěhování národů z Cetkovic

(podle JÍLEK, Jan – VÍCH, David: *Nové poznatky k době stěhování národů ve východních Čechách a českomoravském pomezí*. Praehistorica /v tisku/).

Obr. 8

Nálezy spon z ornice z areálu pohřebiště v Jevíčku

(podle DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-Předměstí, okr. Svitavy*. In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica I. Olomouc 2011, s. 23–38).

RESUMÉ

NÁSTIN NEJSTARŠÍCH DĚJIN MALÉ HANÉ

Malá Haná představuje přirozeně vymezený, ale stále nedostatečně poznáný region, jehož poznání dosud stojí především na starých nálezech a povrchové prospekci. I přes nadmořskou výšku nikde neklesající pod 300 m úrodné půdy kryjící podloží spráše zajišťovaly oblibu této části severozápadní Moravy prakticky po celý pravěk.

S nálezy starší a střední doby kamenné v podobě štipané industrie se zde alespoň zatím setkáváme spíše ojediněle. Relativně intenzivní osídlení zde začíná až v mladší době kamenné kulturou s lineární keramikou. Zatímco nálezy kultury s vypíchanou keramikou na Malé Hané zcela postrádáme, dalšími vrcholy osídlení v pravěku Malé Hané je mladší úsek kultury s moravskou malovanou keramikou a kultura se zvoncovitými poháry. Rovněž s nálezy starší a střední doby bronzové se zde setkáváme vzácně, naopak doba popelnicových polí mladší, pozdní doby bronzové a starší doby železné představuje nepochybně vrchol v nejstarších dějinách pojednávaného regionu. Vedle sídlišť (včetně hradišť) a pohřebišť zde v uplynulých více než sto letech byla objevena i řada depotů bronzů. Povrchové sběry nedávné doby prokázaly poměrně intenzivní využívání severu Boskovické brázdy Kelty, s jejichž přítomností se zde setkáváme již v období plochých keltských pohřebišť. Poměrně razantně se rovněž změnila úroveň poznání doby římské, a to objevem sídlišť a jednoho pohřebiště. Kovová industrie tohoto období dokládá poměrně intenzivní vliv římské říše a kontakty s východogermánským prostředím. Dobu stěhování národů reprezentuje především hrob z Knínic, obohacený v nedávné době o několik kovových předmětů z povrchové prospekce.

Klíčová slova: prehistorie a protohistorie, pravěké osídlení, Malá Haná, archeologie

SUMMARY

OUTLINE OF THE EARLIEST HISTORY OF MALÁ HANÁ

Malá Haná is naturally defined but still relatively unknown region, the knowledge of which is still mostly based on old findings and surface prospecting. Despite its altitude never below 300 m this part of north-western Moravia was popular among prehistoric people throughout all pre-history due to the fertile soils covering underlying loess.

Findings from the Early and Middle Stone Age in the form of Chipped Stone industry have been so far only encountered here rarely. The relatively intensive settlement here only dates to the Later Stone Age – the period of Linear Pottery culture. Whereas findings of the Stroked Pottery culture are completely lacking in Malá Haná, other peaks of the settlement of Malá Haná in the prehistory include younger part of the Moravian Painted Ware culture and the Bell-Shaped Cups culture. Also, the findings from the Early and Middle Bronze Age are encountered here rarely; on the other hand the Urnfields period of the Late Bronze Age and early Iron Age undoubtedly mark peak in the oldest history of this region. In addition to settlements (including fortified places) and cemeteries bronze depots have been discovered here in the significant number over the past more than one hundred years. Recent surface collections showed relatively intensive use of the north of Boskovice groove by Celts, who lived here as early as in the period of Flat Celtic Burials. Also the awareness of the Roman period has changed significantly, namely due to the discovery of settlements and one necropolis. The metal industry of this period demonstrates relatively strong influence of the Roman Empire and contacts with the east-German environment. The Migration Period is particularly represented by a grave in Knínice, enriched in recent years by several metal objects from surface prospecting.

Key words: prehistory, protohistory, prehistoric settlement, Malá Haná, archaeology

Translated by PhDr. David Vích

PhDr. David Vích
Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě
Šemberova 125/I
566 01 Vysoké Mýto
e-mail: dvich@centrum.cz

GERMÁNI V JEVÍČKU A NA MALÉ HANÉ V DOBĚ ŘÍMSKÉ

Eduard Droberjar

1 Úvod

Po několika letech systematického archeologického výzkumu na lokalitě Jevíčko-Předměstí 6 (2010–2014) a povrchových prospekcií na Malé Hané (1999–2010) se podařilo prokázat, že celá tato oblast byla v době římské intenzivně osídlena. Až do konce minulého století to bylo považováno za málo pravděpodobné, neboť stav pramenů neumožňoval se blíže vyjádřit ke struktuře osídlení. Na základě ojedinělých nálezů a objevu hutnického centra v Sudicích¹ se soudilo, že Malá Haná sloužila buď jako průchozí koridor nebo oblast, která byla v neklidných časech na konci doby římské a v počátcích doby stěhování národů oblastí k dočasnému osídlení a ke krátkodobému hospodářskému využití. Současné nálezy dokazují intenzivní labsko-germánské osídlení v průběhu celé doby římské, a to již od druhé poloviny 1. století př. Kr. (stupeň Eggers A). Silné kulturní vazby jsou patrné od 2. století po Kr. k jihomoravské oblasti osídlené Markomany a poté v pozdní době římské, kdy v regionu žili středodunajští Svěbové. Bezpochyby nejvýznamnější lokalitou z doby římské v regionu Malá Haná zůstává zároveň pohřebiště v Jevíčku, resp. Jevíčku-Předměstí 6 (poloha „Pod Příčnou cestou“).

2 Dosavadní stav poznání

Době římské na Malé Hané byla až do počátku tohoto století věnována spíše okrajová pozornost. Teprve systematická povrchová prospekce za použití detektorů kovů na řadě sídlištních lokalit s četnými římskými importy a mincemi (např. Biskupice, Cetkovice, Chornice, Jevíčko, Šebetov,

¹ LUDIKOVSKÝ, Karel – SOUCHOPOVÁ, Věra: *Baterie železářských pecí z mladší doby římské v Sudicích (okr. Blansko)* (dále jen *Baterie železářských pecí*). Přehled výzkumů, 1975 (1977), s. 44–45; Tiž: *Výsledky třetí sezóny výzkumu hutnické oblasti v Sudicích (okr. Blansko)* (dále jen *Výsledky*). Přehled výzkumů, 1977 (1980), s. 51–52.

Vanovice)² a zejména terénní výzkum v Jevíčku³ zásadním způsobem změnil dosavadní poznatky ke germánskému osídlení v prvních čtyřech stoletích po Kristu.

Počátky zájmu o tuto oblast lze spatřovat zejména v aktivitách německých archeologů E. Beningera a H. Freisinga (1933). Z Malé Hané uvádějí první germánské sídliště z doby římské na katastru obce Chornice.⁴ V počátečních fázích bádání se archeologické nálezy získávaly z povrchových sběrů nebo náhodných nálezů. Teprve se stavbou německé dálnice (RAB: Reichsautobahn, A 88: Wien–Breslau/Exteritoriální dálnice Vídeň–Vratislav)⁵ v letech 1939–1941 byly realizovány rozsáhlé terénní výzkumy napříč celou Malou Hanou. Ačkoli většina výzkumů doložila pravěké osídlení (neolit a kultura lužických popelnicových polí), na jihu regionu zkoumal H. Freising v roce 1940 sídliště z pozdní doby římské na lokalitě Lysice „U Dálnice“.⁶

Další zájem o dobu římskou je spojen s působením J. Mackerleho v Jevíčku. Podařilo se mu podchytit starší nálezy římských mincí a hlavně vlastní

² MILITKÝ, Jiří – VÍCH, David: *Nové nálezy římských mincí na česko-moravském pomezí* (dále jen *Nové nálezy římských mincí*). In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica I. Olomouc 2011, s. 279–306; VÍCH, David: *Českomoravské pomezí v době římské* (dále jen *Českomoravské pomezí*). Pravěk – Nová řada, Supplementum 17, s. 173–229; VÍCH, David: *Nálezy doby římské na středním toku řeky Loučné*. (dále jen *Střední tok Loučné*). In: BELJAK, J. – BŘEZINOVÁ, G. – VARSÍK, V. (edd.): *Archeológia barbarov 2009: Hospodárstvo Germánov*. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, s. 713–727.

³ DROBERJAR, Eduard: *Stříbro na žárovém pohřebišti z doby římské v Jevíčku*. (dále jen *Stříbro*). In: KOMORÓCZY, B. (ed.): *Archeologie barbarů 2011: Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2013, s. 431–446 (v tisku); DROBERJAR, Eduard – VÍCH, David: *Ke kontaktům mezi východními Čechami a Moravou v počátcích doby římské* (dále jen *Ke kontaktům*). In: KARWOWSKI – DROBERJAR, E. (edd.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiazania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 237–247; DROBERJAR, Eduard – VÍCH, David: *Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku–Předměstí, okr. Svitavy* (dále jen *Nové žárové pohřebiště*). In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica I. Olomouc 2011, s. 23–38; DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 237–247.

⁴ BENINGER, Eduard – FREISING, Hans: *Die germanischen Bodenfunde in Mähren* (dále jen *Bodenfunde*). Reichenberg 1933, s. 22; DROBERJAR, Eduard: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren* (dále jen *Studien*). Fontes Archaeologici Pragenses, 21, Praha 1997, s. 167.

⁵ K tomu např. JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice. I. díl – Severní úsek*. Praha 2008.

⁶ ZEMAN, Tomáš: *Povodí Svitavy v pozdní době římské na základě drobných záchranných akcí* (dále jen *Povodí Svitavy*). Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales, 94, 2009, s. 99–124.

badatelskou činností získal fragmenty germánské keramiky z nově identifikovaných sídlišť – Skalice nad Svitavou, Sudice a Vanovice.⁷

První terénní výzkumy doby římské uskutečnili v sedmdesátých letech minulého století K. Ludíkovský z Archeologického ústavu ČSAV v Brně za spolupráce V. Souchopové z blanenského muzea. Podařilo se jim prozkoumat část hutnického centra z pozdní doby římské na lokalitě Sudice.⁸

Novou etapu ve výzkumu doby římské na Malé Hané lze spojit s povrchovou prospekci s využitím detektorů kovů od roku 1999, na níž velkou zásluhu měl D. Vích.⁹ Povrchové výzkumy zde realizoval až do roku 2010, kdy došlo jeho přispěním k objevu dosud jediného žárového pohřebiště na Malé Hané v Jevíčku.¹⁰

Od roku 2010 se autor tohoto příspěvku systematicky věnuje výzkumu na lokalitě Jevíčko 6¹¹ a současně se studenty archeologie a historie FF UP v Olomouci provádí povrchové sběry a detektorové průzkumy na okolních lokalitách (zejména Jevíčko 3, Cetkovice, Šebetov ad.). V roce 2013 požádal Grantovou agenturu ČR o projekt typu Excelence, bohužel bez kladného výsledku. Další typy projektů pro výzkum lokality Jevíčko a celé Malé Hané jsou rozpracovány.

3 Archeologické a numismatické prameny

Archeologické prameny, jako hlavní zdroj poznání doby římské, se nacházejí na 15 katastrálních územích a na 46 nalezištích (viz soupis lokalit s literaturou).¹² Z nich je možno považovat 30 za sídlištní, 15 jsou lokality s ojedinělými nálezy (zpravidla římské mince), jedno pohřebiště v Jevíčku

⁷ MACKERLE, Jaroslav: *Pravěk Malé Hané*. Jevíčko 1948, s. 19–20.

⁸ Viz pozn. 1.

⁹ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 173–229; Týž: *Nálezy doby římské v jižní části Malé Hané* (dále jen *Jižní část Malé Hané*). In: DROBERJAR, E. – KOMORÓCZY, B. – VACHŮTOVÁ, D. (edd.): *Archeologie barbarů 2007: Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Brno 2008, s. 147–160; Týž: *Střední tok Loučné*.

¹⁰ DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Nové žárové pohřebiště*, s. 237–247.

¹¹ Výzkum v Jevíčku byl do roku 2013 realizován s podporou grantových projektů (GAČR 2008–2010: Migrace Germánů mezi Labem a Dunajem a význam českomoravského pomezí v protohistorickém vývoji; IGA UPOL 2012–2013: Malá Haná – paměť kulturní krajiny; ESF OP VK: Inovace studia Historických věd na UP; ESF OP VK 2011–2014: Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví.

¹² V textu neuvádím literaturu ke každé lokalitě a jednotlivým nálezům, jelikož je obsažena v soupisu u každého naleziště.

a jedno hutnické centrum v Sudicích (v Jevíčku-Předměstí 6 je sídliště i pohřebiště na jedné lokalitě). Římské mince byly objeveny na čtrnácti lokalitách (obr. 2), z toho osm je sídlištních, ostatní představují ojedinělé nálezy. Většina nálezů pochází z detektorového průzkumu z posledních let.

4 Jevíčko v době římské

Na samotném katastru Jevíčka, resp. Jevíčka-Předměstí se nachází devět lokalit s nálezy z doby římské, z toho minimálně tři jsou sídlištní, ostatní zatím označujeme jako lokality s ojedinělými nálezy. Lokalita Jevíčko-Předměstí 6 (poloha „Pod Příčnou cestou“) je výjimečná nejen na Malé Haně, ale i v širším středoevropském kontextu, a to v roce 2005 objevem žárového pohřebiště ze starší doby římské.

Během pětiletého výzkumu (2010–2014),¹³ který realizuje Univerzita Palackého v Olomouci,¹⁴ byla odkryta část patrně většího žárového pohřebiště (zatím 28 hrobů)¹⁵ ze 2. století. Spálené kosti byly ukládány hlavně do hliněných popelnic, v nichž se nacházejí různé milodary (spony, kování opasků, klíč, nože, kostěné hřebeny, skleněné korálky, militaria ad.). Popelnice lze zařadit mezi typickou labsko-germánskou keramiku starší doby římské. Podle milodarů datujeme hroby do mladšího stupně starší doby římské (B2), resp. B2b a B2/C1. Některé hroby jsou podrobovány CT-výzkumu na Radiologické klinice Univerzity Palackého v Olomouci.¹⁶ Současně jsou průběžně antropologicky zkoumané spálené pozůstatky. Z prvních určených hrobů je zřejmé, že na nekropoli byli pohřbíváni dospělí jedinci i děti, analyzovány jsou hroby žen i bojovníků.¹⁷

Důležitou činností vedle vlastního odkryvu je systematický detektorový průzkum a sběry v areálu pohřebiště. Během povrchové prospekce se podařilo objevit stovky artefaktů a jejich zlomků. Jsou to hlavně labsko-germánské

¹³ DROBERJAR, Eduard: *Jevíčko-Předměstí 6 „Pod Příčnou cestou“. Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu*. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie – sekce archeologie, Olomouc 2014, 376 stran. Nálezová zpráva je za léta 2010–2013.

¹⁴ Také v roce 2014 v měsíci srpnu pokračoval výzkum v Jevíčku pod vedením autora tohoto příspěvku.

¹⁵ Žárové hroby objevené v jednotlivých letech: 2010 (hroby č. 1–3), 2011 (hroby č. 4–8), 2012 (hroby č. 9–16), 2013 (hroby č. 17–22), 2014 (hroby č. 23–28).

¹⁶ Radiologický výzkum realizuje prof. MUDr. Miroslav Heřman, Ph.D., ředitel Radiologické kliniky Lékařské fakulty UP v Olomouci, za což mu náleží srdečný dík.

¹⁷ Antropologickou analýzu provádí Mgr. Anna Pankowská (Katedra antropologie FF ZČU v Plzni, dříve Archeologické centrum Olomouc).

předměty: trubkovité a další spony, některé druhy pásových garnitur (přezky a nákončí), ale i četné cizí artefakty: zejména římské a východogermánské (przeworská a wielbarská kultura), které svědčí o významné strategické poloze lokality. Římské importy jsou zastoupeny fragmenty různých bronzových nádob (žlábkovaná vědra, soupravy cedníků a naběraček), sponami (noric-ko-panonské výrazně členěné, kolínkovité, emailové), dále terrou sigillatou a fragmenty skleněných nádob. Mezi charakteristické východogermánské artefakty patří spony s válcovitou hlavicí, pozdní tzv. vendické, vzácná spona se spirálovitým drátkem na lučíku nebo nová varianta spony typu Almgren 132.¹⁸ Na lokalitě byl rovněž zaznamenán poměrně vysoký podíl stříbrných fragmentů a slitků, mezi nimi náramky, jehlice, spony a zcela unikátní doklad ingotu.¹⁹ Nálezy potvrzují předpoklady vyslovené již dříve, že pohřebiště sloužilo labsko-germánským obyvatelům (Svébům) poměrně krátkou dobu několika desetiletí. Tito obyvatelé byli v intenzivních kontaktech s římskou říší i s barbary, kteří obývali území dnešního Polska (tzv. východní Germáni, resp. nositelé przeworské a wielbarské kultury).

Přibližně dvě stě let po existenci pohřebiště vzniká na tomtéž místě osada v pozdní době římské. Prozkoumali jsme již několik desítek sídlištních objektů (většinou kulové, sloupové nebo větší jámy).

Na lokalitě je patrné několik struktur (minimálně pět), ve kterých lze předpokládat zřejmě více nadzemních staveb různého charakteru. Nejvýraznější jsou struktury A a B (dvě nadzemní stavby obdélníkovitého půdorysu, patrně dvojloďní dispozice, nejspíše součást dvorce). Další výraznou strukturou je C–D, pravděpodobně nadzemní stavba (stavby ?) s hlubokou jámou uprostřed. Drobná stavba (přístřešek ?, sýpka ?) se může skrývat ve struktuře E. Nejasné je postavení struktury A1 mezi stavbami A a B a rovněž struktura F, která se nachází západně od struktury (stavby) A a může s ní úzce souviset. V roce 2013 jsme mohli konstatovat existenci dvorce, a to podle základů dvou nadzemních domů, pravděpodobně dvouloďní dispozice (struktury A a B). Zachovalé architektonické prvky v podobě mohutných sloupových jam uprostřed a zdvojených na okrajích naznačují specifický typ staveb v našem prostředí, zřejmě cizího původu. Ten je navíc doložen i římskými importy (zejména glazovaná mortaria). V jednom z domů byla prozkoumána destrukce pece a vedle kumulace rozbitého kamenného žernovu. Dvorec užívali rovněž polabští Germáni (Svébové) a také v této době (druhá polovina

¹⁸ DROBERJAR, Eduard: *Nová varianta spony typu Almgren 132 z Jevíčka. K přechodným formám Almgrenovy V. skupiny ve stupni B2/C1* (dále jen Almgren 132). In: BŘEZINOVÁ, G. – VARSÍK, V. (edd.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, s. 235–245.

¹⁹ DROBERJAR, E.: *Stříbro*.

4. století) byly v kontaktech nejen s římskými podunajskými provinciemi, ale také s obyvateli przeworské kultury z jižního Polska a českého Slezka,²⁰ což dokumentují nálezy fragmentů na kruhu točené keramiky (tzv. dobrodzieńského typu). Labsko-germánská keramika je velmi blízká keramice zlechovského typu²¹ (ručně tvarovaná i na kruhu točená).

5 Osídlení a chronologie

Na území Malé Hané můžeme k dnešnímu datu identifikovat 30 sídlištních lokalit z celkového počtu 46 nalezišť z doby římské, z toho je jistých 18 sídlišť, 12 lze zatím vzhledem k malému počtu průkazných nálezů považovat pouze za potenciální osady.

Počátky osídlení v době římské je možné spatřovat na základě několika ojedinělých nálezů keramiky již ve stupni Eggers A, tj. v plaňanské skupině großromstedtské kultury, která na našem území byla dosud rozpoznána zejména na území středních, severozápadních, jižních a částečně východních Čech.²² Na Moravě, kam historicky patří Malá Haná, jsou to vůbec první doklady průniku nejstarších polabských Germánů (Svébů). Nálezy pocházejí z lokalit Chornice (lokalita č. 12), Sudice (lokalita č. 37) a ze Skalice nad Svitavou.²³ O tom, že také ve stupni B1 (fáze B1b) hrál region důležitou roli, zřejmě jako komunikační koridor mezi Podunajím a Polabím, svědčí oje-
di-

²⁰ GODŁOWSKI, Kazimierz: *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*. Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne, 4, 1977, s. 7–237; PAZDA, Stanisław: *Niektóre problemy w badaniach nad późnostarożytnym garncarstwem warsztatowym na Śląsku*. In: BŁAŻEJEWSKI, A. (ed.): *Ceramika warsztatowa w środkowoeuropejskim Barbaricum*. Wrocław 2008, s. 267–286; LOSKOTOVÁ, Zuzana: *Die Töpferöfen der Przeworsk-Kultur in der Umgebung von Opava*. In: BEMMANN, J. – HEGEWISCH, M. – MEYER, M. – SCHMAUDER, M. (edd.): *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums*. Bonn 2011, s. 241–257.

²¹ TEJRAL, Jaroslav: *K otázce pozdně římských sídlišť „zlechovského typu“ (dále jen K otázce pozdně římských sídlišť)*. Časopis Moravského muzea, 74, 1989, s. 77–88; ZEMAN, Tomáš: *Sídliště ze závěru doby římské a počáteční fáze stěhování národů a jeho postavení v rámci pozdního svěbského osídlení Moravy*. Brno 2008 (nepublikovaná disertační práce obhájená na FF MU v Brně).

²² DROBERJAR, Eduard: *Plaňanská skupina großromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské*. In: DROBERJAR, Eduard – LUTOVSKÝ, M. (edd.): *Archeologie barbarů 2005*. Praha 2006, s. 11–90; ZAVŘEL, Petr: *Současný stav poznání plaňanského horizontu v jižních Čechách*. In: DROBERJAR, E. – LUTOVSKÝ, M. (edd.): *Archeologie barbarů 2005*. Praha 2006, s. 237–256.

²³ ČIŽMÁŘ, Miloš – ŠTROF, Antonín: *Nález labsko-germánské keramiky ze Skalice nad Svitavou (okr. Blansko)* (dále jen *Skalice nad Svitavou*). Archeologické rozhledy, 46, 1994, s. 133–135.

něle nálezy kovových artefaktů (spony, fragment bronzové nádoby) z lokalit Jevíčko a Paměťice.²⁴

Hlavní osídlení na Malé Hané náleží do rozmezí stupňů B2 a C1, tedy zejména do 2. a počátku 3. století. To potvrzují početné nálezy jak labsko-germánské, tak i římské importy na těchto nejdůležitějších sídlištních lokalitách: Biskupice 4a + 4c, Cetkovice 2 + 5, Chornice 6a + 6b, Jevíčko 3, Jevíčko 28, Šebetov 1, Vanovice 2. Důležitost této periody je podtržena existencí patrně rozsáhlého žárového pohřebiště v Jevíčku, na němž jsou patrné silné vlivy jak z jihu (římské), tak i ze severu (východní Germáni: kultury przeworská a wielbarská).

Druhou důležitou periodou je rozmezí stupňů C3 a C3/D1, resp. druhá polovina 4. století. Sem patří četná sídliště: Drvalovice, Vanovice, Knínice u Boskovic, Paměťice, Sudice, Vážany. Tyto lokality navazují na osídlení z pozdní doby římské v oblasti Lysické sníženiny (Boskovice, Sebranice, Skalice n. S., Jabloňany, Lysice, Bořitov „Mezichlumí“ a „U Lysicka“).²⁵ Nejdůležitější lokalitou také pro pozdní dobu římskou na celé Malé Hané je opět Jevíčko 6, neboť se zde podařilo odhalit část dvorce patrné místní elity (?). Ta mohla profitovat nejen z obchodu, ale i z výroby železa (Sudice) a zřejmě i postavením v komunikačním koridoru mezi jihem a severem.

6 Přírodní zdroje, ekonomika a železářství

Malá Haná se stala na konci doby římské významným centrem pro hutnické a kovářské zpracování železa. Svědčí o tom nejen nálezy železářských strusek, např. z lokalit Paměťice, Knínice u Boskovic, Vanovice, Vážany, ale rovněž objev kovářské vyhřívací výhně na sídlišti v Drvalovicích.²⁶ Nejdůležitějším jsou výsledky výzkumu v Sudicích, kde se podařilo objevit velké hutnické centrum z pozdní doby římské.²⁷ Lokalitu v letech 1975–1977 zkoumali K. Ludikovský a V. Souchopová. Rozsáhlé hutnické centrum z doby římské se nachází v poloze „U Občin“, západně od Sudic. Celkem bylo odkryto 136 hutnických pecí a dalších objektů, které tvořily tři skupiny se 72, 17 a 47 nístěji pecí, přípravnou materiálu, vanovitou výrobní jamou ad. Baterie 72 železářských objektů odpovídala přibližně tvaru čtverce o straně 6–6,5 m.

²⁴ DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*.

²⁵ K tomu viz ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*, s. 109, obr. 7.

²⁶ HLAVA, Miloš: *Doba římská* (dále jen *Doba římská*). In: Boskovice od pravěku do konce 20. století. Boskovice 1999, s. 34–39.

²⁷ LUDIKOVSKÝ, K. – SOUCHPOVÁ, V.: *Baterie železářských pecí*; *Tiž: Výsledky*.

Nístěje pecí byly seřazené v ne zcela pravidelných řadách tak těsně u sebe, že se v některých případech vzájemně dotýkaly. Průměr jednotlivých hutnických zařízení činil půl metru. Analýza dřevěného uhlí z nich prokázala ve všech případech dřevo dubu. Archeologické nálezy (zejména keramika), podle nichž by bylo možno blíže lokalitu datovat, dosud nebyly publikovány. Železná ruda byla získávána z nejbližšího okolí, což dokládá její výskyt na Malé Hané.²⁸

Součástí germánského hospodářství ve sledovaném regionu bylo kromě zpracování železa, také obchodování (viz římské importy) a nezanedbatelnou roli muselo hrát zemědělství. O této činnosti budeme vědět více až po komplexnějších analýzách proplavených vzorků ekofaktů, která máme k dispozici z výzkumu v Jevíčku. Již z předběžných analýz²⁹ je patrná přítomnost dubu, břízy a buku, které rostly v době římské na Malé Hané. Mezi plodinami analýzy prokázaly proso, ječmen, pšenici jednozrnku i dvouzrnku, žito, hrách nebo bob a snad i čočku (?). Zastoupeny jsou rovněž různé plevely a tráva.

7 Římské importy a germánské spony

Početnou skupinou kovových artefaktů na malohanáckých lokalitách jsou římské importy (obr. 1), které svědčí o intenzivních obchodních, ale rovněž i jiných kontaktech s podunajskými provinciemi římské říše.

Spony. Z území Malé Hané pochází velká kolekce římských a germánských spon. Podle současného stavu, který se neustále mění (nálezy přibývají), máme k dispozici asi sto exemplářů (41 ze sídlišť a okolo 60 pochází z jevíčského pohřebiště). Převažují spínadla ze 2. a 3. století, germánská dominují nad římskými. Ze žárového pohřebiště v Jevíčku pocházejí charakteristické labsko-germánské spony (typy Almgren 77, 79 a 145, spony s páskovým lučičkem).³⁰ Detektorovou činností byly objeveny i četné cizí artefakty, zejména římské a východogermánské spony, které svědčí o významné strategické poloze lokality. Římské spony jsou zastoupeny např. typy Jobst 13C, Almgren

²⁸ Např. PLEINER, Radomír: *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*. Praha 1958, mapa IV.

²⁹ VANĚČEK, Zdeněk: *Jevíčko. Zpráva o archeobotanické analýze č. 2013/04*. RCPTM a Katedra analytické chemie PřF UP, Olomouc 2013 (rkp.).

³⁰ ALMGREN, Oscar: *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen*. Mannus-Bibliothek 32. Leipzig 1923, Taf. IV:77,79, Taf. VI:145.

84, Jobst 4F, Vaday III/11/1/1.³¹ Typickými východogermánskými artefakty jsou spony typů Almgren 38, 41 a 120, dále Machajewski var. 4 a var. 5b/Almgren 126.³² K nim přibýly u polabských Germánů i některé méně obvyklé typy, zejména spona zdobená spirálovitým drátkem na lučíku (brooch made of decoratively coiled wire)³³ nebo nová varianta spony typu Almgren 132,³⁴ patřící mezi přechodné formy Almgrenovy V. skupiny, tj. mezi spony východogermánské s válcovitou hlavicí a labsko-germánské kolínkovité.

Militaria. Pozoruhodné nálezy reprezentují tři římská vojenská kování z lokalit Jevíčko 6, Cetkovice 2 + 5 a Šebetov 1. V Jevíčku jsme v roce 2013 našli bronzové kování patrně z balteu, tj. z řemení meče. Z Cetkovic pochází prolamované kování opasku (obr. 1:18). Římské kování opasku s motivem vulvy typu Oldenstein 269–270 z lokality Šebetov 1 lze v prostředí barbarika považovat za mimořádný nález. Obdobné artefakty se nacházejí pouze na území římské říše, a to od Británie až po Dura Europos a lze je datovat do druhé poloviny 2. až první poloviny 3. století.³⁵ Všechny tyto artefakty mají zřejmě souvislost s obdobím markomanských válek, jejichž druhá fáze se odehrávala zejména na jižní Moravě.

Nádoby (bronzové, keramické a skleněné). Římské importy jsou zastoupeny především fragmenty různých bronzových nádob. Nálezy bronzových nádob pocházejí hlavně z pohřebiště v Jevíčku, resp. z jeho povrchových vrstev. Mezi několika desítkami fragmentů lze určit žlábkovaná vědra, soupravy cedníků nebo naběraček patrně E. 160 a E. 162,³⁶ pánve a plechová östlandská vědra. Na dvou fragmentech byla zřetelná torza kolků. Na jednom, pravděpodobně z rukojeti pánve (obr. 4:12), jsou velmi nečitelně dochovaná

³¹ JOBST, Werner: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Linz 1975, s. 36–37, 65–66; ALMGREN, O.: c. d., Taf. IV:84; VADAY, Andrea H.: *Cloisonné brooches in the Sarmatian barbaricum in the Carpathian basin*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 54, 2003, s. 357, 361, Fig. 22.

³² ALMGREN, O.: c. d., Taf. II:38,41, Taf. VI:120; MACHAJEWSKI, Henryk: *Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas*. In: KUNOW, J. (ed.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, s. 189, 191, Abb. 2.

³³ ANDRZEJOWSKI, Jacek: *The Roman Period Brooches Made of Decoratively Cioled Wired Barbaricum*, 2, 1992, s. 160–185.

³⁴ DROBERJAR, E.: *Almgren 132*, s. 235, obr. 1.

³⁵ OLDENSTEIN, Jürgen: *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebiet aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr.* Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 57, 1976, s. 137, Taf. 34.

³⁶ EGGERS, Hans Jürgen: *Der römische Import im freien Germanien*. Hamburg 1951, s. 174, 176, Taf. 13:160 a 162.

tři písmena [.ANT...]. Pokud je toto čtení písmen správné, pak by v úvahu mohlo připadat jméno ANTHUS, což byl galský mistr působící v rozmezí let 55/60–80, který vyráběl pánve.³⁷ Jiná potenciální jména, jakými jsou L. Cippius Tantalus, Cn. C(le?)anthus nebo Clant(...?), patřila mistrům z první poloviny 1. století po Kr.³⁸ a jsou vzhledem k chronologii ostatních nálezů z pohřebiště v Jevíčku již méně pravděpodobná. Na druhém fragmentu můžeme číst čtyři písmena [LVSI...] z kolku, který byl původně vyražen rovněž na rukojeť pánve. Rozluštění jména se zatím nezdařilo.

K zároveňu pohřebišti patří i několik fragmentů přepálené terra sigillata, kterou blíže nelze provenienčně určit. Z pozdně římského sídliště v Jevíčku 6 bylo získáno také několik fragmentů glazovaných mortarií a minimálně dva zlomky skleněných nádob.

Mince. Na území Malé Hané registrujeme 28 římských mincí (z toho jedna je parthská ze sklonku 1. století př. Kr.) na 14 lokalitách (obr. 2).³⁹ Nejvíce nálezů pochází z Jevíčka 3 (šest mincí). Převažují římské mince z 1. až 2. století (11 exemplářů, hlavně denáry), dále je 7 republikánských denárů. V menším počtu jsou doloženy mince z 3. století (4×) a z 4. století (4×). Nejmladší římská mince náleží již době stěhování národů (Honorius). Kromě častých denárů je zastoupen i jeden aureus (Knínice u Boskovic). Jinak jsou doloženy i různé mosazné a bronzové nominály (sestercius, as, redukovaný follis). Mince v barbariku měly více funkcí. Někdy mohly sloužit i jako platiadlo, jindy byly součástí ozdob nebo měly roli jako surovina (zejména kvalitní stříbrné denáry z 1. století).

8 Kontakty, kulturní vývoj a význam regionu

Na Malé Hané lze v rámci doby římské vyčlenit dvě hlavní periody, které zde zanechaly nejviditelnější stopu: 2. století, tj. období před a během markomanských válek (166–180), a druhá polovina 4. století, tj. konec svěbského osídlení ve středním Podunají a zejména na jižní Moravě.

Malohanácké teritorium mělo patrně významnou úlohu během markomanských válek, o čemž svědčí bohaté nálezy. Velký počet kovových artefaktů, včetně stříbrných předmětů cizí provenience (spony a náramky) v Jevíčku v krátkém časovém úseku (kolem poloviny 2. století), je svědectvím o přítom-

³⁷ PETROVSZKY, Richard: *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. Buch am Erlbach 1993, s. 144, Taf. 39.

³⁸ PETROVSZKY, R.: c. d., s. 150, 151, 175.

³⁹ MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*.

nosti poměrně movité skupiny obyvatel. Zda se tyto předměty dostaly do Jevíčka jako import, nebo jsou dokladem přítomnosti cizích skupin obyvatel, není zatím možné zjistit. Již před časem vyslovil M. Ołędzki⁴⁰ tezi o tom, že nálezy przeworské a wielbarské kultury ve středním Podunají nejsou importy ve formě obchodu, ale importy, které s sebou přinášely skupiny cizích přistěhovalců. Tento polský badatel předpokládá příliv východogermánských skupin obyvatel zejména po tzv. jantarové stezce. Přes Malou Hanou vedla podle J. Wielowiejského,⁴¹ který se odvolával na knihu E. Šimka,⁴² odbočka nebo jedna z větví jantarové cesty a dále pokračovala na sever přes Králický průsmyk (pol. Przełęcz Międzyzleska) a Klodskou kotlinou⁴³ do středního Slezska. Úvahy J. Wielowiejského by podporovaly zejména nové nálezy z doby římské na Malé Hané a zejména samotné pohřebiště v Jevíčku. Jevíčko nepochybně leželo na předpokládané severojižní spojnici mezi przeworskou a wielbarskou kulturou (tzv. *superiores barbari*) na severu a jihomoravským teritoriem Markomanů a římským Podunajím na jihu. Jeho poloha byla důležitá i na známé východo-západní spojnici směrem z Hané do východních a středních Čech.⁴⁴ Podle E. Šimka⁴⁵ by mohlo být Jevíčko dokonce ztotožněno z Ptolemaiovou Strevintou, což je třeba brát velmi rezervovaně.

Druhou klíčovou periodou, kdy opět dochází k průniku obyvatel ze severu (pozdní przeworská kultura), je skloněk doby římské. Z písemných a archeologických pramenů víme, že v roce 406 odcházejí Svěbové ze středního Podunají spolu s Vandaly a Alany.⁴⁶ Situace na Malé Hané potvrzuje tuto skutečnost, která jinde není zatím tak zřetelně patrná. Svěbské osídlení je propojené s četnými pozdně przeworskými nálezy (zejména keramickými), které dokládají přítomnost skupin Vandalů na Malé Hané. Směřovali

⁴⁰ OŁĘDZKI, Marek: *The Role of the Amber Route in the Infiltration of the Przeworsk Culture into Middle Danube Area*. In: ČIŽMÁŘOVÁ, J. – MĚCHUROVÁ, Z. (edd.): *Peregrinatio Gothica – jantarová stezka. Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales*, 82, 1997, s. 72–74.

⁴¹ WIELOWIEJSKI, Jerzy: *Główny szlak bursztynowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego*. Wrocław 1980, s. 135, mapa 2.

⁴² ŠIMEK, Emanuel: *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*. Sv. III. (dále jen *Velká Germanie III*). Brno 1949.

⁴³ BOHR, Marcin: *Kotlina Kłodzka w okresie wpływów rzymskich i wczesnym okresie wędrówek ludów*. *Silesia Antiqua*, 48, 2012, s. 39–69.

⁴⁴ CENDELÍN, Dušan – BOLINA, Pavel – ADAM, Dušan: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*. Jevíčko 2010.

⁴⁵ ŠIMEK, E.: *Velká Germanie III*, příl. III:67; Týž: *Poslední Keltové na Moravě*. Brno 1958, s. 100, 163.

⁴⁶ TEJRAL, Jaroslav: *Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů*. Památky archeologické, 76, 1985, s. 308–397.

do tohoto prostoru ze Slezska. Navíc tento region byl zasažen římským zájmem, který reprezentují pozdně antické importy (keramika, spony, mince, sklo a zřejmě i prvky architektury ve dvorci na lokalitě Jevíčko 6). Situaci ve svěbském osídlení na Malé Hané lze srovnat s vývojem na jižní Moravě, kde existují sídliště zlechovského typu,⁴⁷ která již předznamenávají radikální změnu sídlištních struktur v souvislosti s průniky cizorodého obyvatelstva z východu (podunajsko-východogermánský okruh) v kontextu s počínající dobou stěhování národů na konci 4. a počátkem 5. století (stupeň D1). Ačkoli rovněž nálezy z doby stěhování národů máme na Malé Hané prokázány, nebyly předmětem tohoto příspěvku.

SOUPIS LOKALIT Z DOBY ŘÍMSKÉ:

1. BISKUPICE, okr. Svitavy (Pardubický kraj):

- (1) Lokalita 2b a 2c⁴⁸ (svah nad soutokem Biskupického potoka a říčky Jevíčky): ojedinělé nálezy, nebo sídliště?
- (2) Lokalita 4a a 4c⁴⁹ (mírný svah nad inundací Jevíčky, západně od intravilánu, u vlakové zastávky): sídliště. Obr. 1:13; 2:14.

2. BOSKOVICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

- (3) Lokalita 1⁵⁰ („Pod Lipníky“, „Panina louka“): ojedinělé nálezy, nebo sídliště?
- (4) Lokalita 3⁵¹ („Krajovánky“): sídliště?
- (5) Lokalita (poloha u školního statku):⁵² sídliště z pozdní doby římské
- (6) Neznámá lokalita:⁵³ ojedinělý náález

⁴⁷ TEJRAL, J.: *K otázce pozdně římských sídlišť*.

⁴⁸ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 176, obr. 11:16–17.

⁴⁹ Tamtéž, s. 177, obr. 16:20–27; 17: 1–7; JÍLEK, Jan: *Doklady kontaktů mezi polabskými Germány, przeworskou a wielbarskou kulturou ve východních Čechách* (dále jen *Doklady kontaktů*). In: KARWOWSKI, M. – DROBERJAR, E. (edd.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 267, 268, 274, obr. 17:11; 18:1; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 289, obr. 2b:14.

⁵⁰ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 177, obr. 16:20–27, 17:1–7; JÍLEK, J.: *Doklady kontaktů*, s. 267, 268, 274, obr. 17:11, 18:1; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 289, obr. 2b:14.

⁵¹ VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 150, obr. 7:10,14.

⁵² ŠTROF, Antonín: *Übersicht neuer Lokalitäten und Funde in der Boskovice Furche (Bez. Blansko)*. Přehled výzkumů, 1983 (1985), s. 93; ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*, s. 120, obr. 12:5–7.

⁵³ POCHITONOV, Eugen: *Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. In: NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E. (ed.): *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1955, s. 207, č. 847.

3. CETKOVICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(7) Lokalita 1⁵⁴ (mírná výšina v inundaci): sídliště

(8) Lokalita 2 a 5⁵⁵ (na rozmezí tratí „Bahnička“ a „Zavíry“, svah nad vodotečí): sídliště. Obr. 1:18.

(9) Lokalita 3:⁵⁶ ojedinelý nález

4. DRVALOVICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(10) Lokalita (poloha ?):⁵⁷ sídliště

5. CHORNICE, okr. Svitavy (Pardubický kraj):

(11) Lokalita 2c/Lázy 3c⁵⁸ (při S okraji katastrálního území): sídliště?

(12) Lokalita 6a a 6b⁵⁹ („U Mlýna“, nad soutokem vodotečí, při jižním okraji intravilánu, asi 0,5 km na jih od středu Chornice a jižně od říčky Kelínky): sídliště. Obr. 1:11; 2:11–12.

(13) Lokalita („U Pily“):⁶⁰ sídliště?

(14) Lokalita 10⁶¹ (JZ od intravilánu, u potoka Kelínky, při soutoku vodotečí): sídliště. Obr. 2:13.

(15) Lokalita 16a a 16b⁶² („Feldmühle“/U Mlýna, při soutoku vodotečí): sídliště?

(16) Lokalita 21⁶³ („U Vodojemu“, při soutoku vodotečí): ojedinelý nález

(17) Lokalita 24⁶⁴ (svah nad potokem Kelínky): sídliště?

⁵⁴ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 180, obr. 21:9–11.

⁵⁵ Tamtéž, obr. 21:12–25, 22–27, 29:10–14; ČIŽMÁŘ, Miloš a kol.: *Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2009* (dále jen *Detektorová prospekce 2009*). Přehled výzkumů, 51, 2010, s. 126.

⁵⁶ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 180, obr. 29:21.

⁵⁷ HLAVA, M.: *Doba římská*, s. 93; ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*, s. 109, 120, obr. 7.

⁵⁸ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 179, obr. 16:3; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 288, obr. 2b:10.

⁵⁹ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 177, obr. 8–10, 11:1–15, 29:6–7; Týž: *Střední tok Loučné*, s. 718, obr. 3:10; DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 240, s. 241, obr. 2:2; JÍLEK, J.: *Doklady kontaktů*, s. 267, 268, 274–275, obr. 17:1–10, 18:2–10; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 288, obr. 2b:11–12; DROBERJAR, E.: *Almgren 132*, s. 120, obr. 2:3.

⁶⁰ BENINGER, E. – FREISING, H.: *Bodenfunde*, s. 22; PEŠKAŘ, Ivan: *Morava v 1. a 2. století n. l.* Kandidátská disertace (rkp.), I–III. Brno 1964, sv. II, s. 49; DROBERJAR, E.: *Studien*, s. 167.

⁶¹ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 177, obr. 17:8–11; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 288–289, obr. 2b:13.

⁶² VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 177, obr. 16:14–19.

⁶³ Tamtéž, obr. 11:20.

⁶⁴ Tamtéž, obr. 11:18; Týž: *Jižní část Malé Hané*, s. 153, obr. 5:21.

6. JAROMĚŘICE, okr. Svitavy (Pardubický kraj):

(18) Lokalita 3⁶⁵ (svah nad inundací Úsobrnského potoka): sídliště?

(19) Lokalita 4⁶⁶ (svah nad inundací Jevíčky): sídliště?

(20) Lokalita 14/Uhřice 1a⁶⁷ (svah nad bezejmennou vodotečí): sídliště

7. JEVÍČKO (kat. Jevíčko-Předměstí), okr. Svitavy (Pardubický kraj):

(21) Lokalita 1⁶⁸ (SV od intravilánu, „Nad Finsterlovou hlubinou“): ojedinelé nálezy, nebo sídliště? Obr. 2:15.

(22) Lokalita 3⁶⁹ („Pod Pivovarem“, „U Hraniček“, „Hraničky“, JV od intravilánu, nad Malonínským potokem, pravý břeh Malonínského potoka, u Čižmáře a kol. značeno jako Jevíčko I): sídliště. Obr. 1:15; 2:16.

(23) Lokalita 4b⁷⁰ („Na Vrších“): ojedinelé nálezy

(24) Lokalita 6⁷¹ („Pod Příčnou cestou“): žárové pohřebiště ze starší doby římské a sídliště z pozdní doby římské

(25) Lokalita 11⁷² („U Staré kašny“, kolem kostela sv. Bartoloměje): ojedinelý nález

(26) Lokalita 28/20⁷³ (svah nad Malonínským potokem): sídliště. Obr. 1:16.

(27) Lokalita (za dálnicí, po pravé straně silnice Jevíčko – Zadní Arnoštov, po pravé straně vodoteče): ojedinelý nález mince⁷⁴

(28) Lokalita („Ve Žlíbkách“):⁷⁵ ojedinelé nálezy

⁶⁵ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 178, obr. 29:4–5.

⁶⁶ Tamtéž, obr. 11:19.

⁶⁷ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 178, obr. 21:6.

⁶⁸ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 178, obr. 11:21; Týž: *Střední tok Loučné*, s. 718, obr. 3:17,18; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 289, obr. 2b:15/1–2.

⁶⁹ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 178, obr. 12:8–14, obr. 13–15, obr. 16:1–12, 29:23–24; Týž: *Střední tok Loučné*, s. 718, obr. 3:9,12,15; ČIŽMÁŘ, Miloš a kol.: *Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008* (dále jen *Detektorová prospekce 2008*). Přehled výzkumů, 50, 2009, s. 140, obr. 2:14–15; ČIŽMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2009*, s. 126, obr. 2:14; ČIŽMÁŘ, Miloš a kol.: *Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2010* (dále jen *Detektorová prospekce 2010*). Přehled výzkumů, 52, 2011, s. 86, obr. 2:3; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 289–290, obr. 2b:16/1–6; DROBERJAR, E.: *Almgren 132*, s. 120, obr. 3:1.

⁷⁰ DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 240, 241–242, obr. 2:6–7.

⁷¹ DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Nové žárové pohřebiště*; DROBERJAR, E.: *Almgren 132*; Týž: *Stříbro*.

⁷² ČIŽMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2010*, s. 86–87, obr. 2:5.

⁷³ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 179, obr. 17:12–15, 29:15; Týž: *Střední tok Loučné*, s. 718, obr. 3:11,13,14.

⁷⁴ Sestertius Marka Aurelia, detektorový nález v roce 2013, nepubl.

⁷⁵ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 179 (podle autora hroby). Fragmenty keramiky z mladší doby římské? Muz. Jevíčko 1394, n. 57; Archiv AÚ AV ČR v Brně, č.j. 1934/46 (Červinka).

(29) Lokalita (Pastvisko, poblíž města):⁷⁶ ojedinělé nálezy

8. KNÍNICE U BOSKOVIC, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(30) Lokalita 2 a 3⁷⁷ (terasa nad potokem Semíč): sídliště z pozdní doby římské

(31) Lokalita („Pastvisko“, u sv. Konstantina, pole při cestě od Sudic do Knínice):⁷⁸ ojedinělý nález

LÁZY: viz Chornice 2c

9. MĚSTEČKO TRNÁVKA, okr. Svitavy (Pardubický kraj):

(32) Lokalita 5⁷⁹ (jižně od intravilánu, nad koupalištěm): ojedinělý nález, nebo sídliště?). Obr. 2:9.

10. PAMĚTICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(33) Lokalita 3⁸⁰ (k.ú. Knínice u Boskovic, poloha „Kovářovice“): ojedinělý nález

11. SUDICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(34) Lokalita „U Občin“ (západně od Sudic):⁸¹ hutnické centrum z pozdní doby římské

(35) Lokalita „Padělký“ (pole pana Jos. Boháčka):⁸² sídliště

(36) Lokalita („Pastvisko“):⁸³ ojedinělý nález

(37) Lokalita („Šméralova zahrada“):⁸⁴ sídliště

⁷⁶ POCHITONOV, E.: c. d., s. 266, č. 1183; MILITKÝ, Jiří: *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu)*. Praha 2013, s. 204, obr. 27:411.

⁷⁷ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 181, obr. 28:2–4; Týž: *Jižní část Malé Hané*, s. 150, obr. 7:1–7.

⁷⁸ POCHITONOV, E.: c. d., s. 214, č. 884; PEŠKAŘ, I.: c. d., sv. II, s. 57.

⁷⁹ MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 285, 287–289, obr. 2b:9.

⁸⁰ LUDIKOVSKÝ, Karel: *Sídliště z mladší doby římské v Paměticích (okr. Blansko)*. Přehled výzkumů, 1976 (1978), s. 50–51; DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 240, 242, obr. 2:8.

⁸¹ LUDIKOVSKÝ, K. – SOUCHOPOVÁ, V.: *Baterie železářských pecí*; Týž: *Výsledky*.

⁸² POCHITONOV, E.: c. d., s. 208, č. 849; PEŠKAŘ, I.: c. d., sv. II, s. 131; HLAVA, Miloš – VÍCH, David: *Laténské osídlení Boskovicka*. *Pravěk, Supplementum*, 17, 2007, s. 22, č. 25; VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 150, obr. 7:11.

⁸³ VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 150, obr. 7:11.

⁸⁴ Tamtéž, obr. 1–2; DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 242, obr. 2:1; ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*, s. 119, 120, obr. 14.

SVĚTLÁ (mezi polohou U Dvora a obcí, Z od polohy „U Dvora“), okr. Blansko (Jihomoravský kraj): ojedinělý nález (starší doba stěhování národů)⁸⁵

12. ŠEBETOV, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(38) Lokalita 1⁸⁶ („Prašnice“, svah nad Stříbrným potokem, SZ od intravilánu, pod vlakovou zastávkou): sídliště. Obr. 2:17.

(39) Lokalita 2⁸⁷ (mezi tratí a Stříbrným potokem): ojedinělý nález

13. UHŘICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

Lokalita 1a: viz Jaroměřice 14

(40) Lokalita 10⁸⁸ (svah nad příležitostnou bezejmennou vodotečí): ojedinělé nálezy

14. VANOVICE, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(41) Lokalita 1⁸⁹ („Dolní Kruhy“, mírné návrší nad soutokem vodotečí): sídliště

(42) Lokalita 2⁹⁰ („Kroužek“, „Horní Kruhy“): sídliště

(43) Lokalita 3⁹¹ („Nad Zadním“): ojedinělý nález, nebo sídliště?

(44) Lokalita ? Vanovice/Šebetov (blíže neznámo):⁹² sídliště?

(45) Lokalita „Tříčtvrté“ (na jih od Vanovic):⁹³ sídliště

⁸⁵ ČIZMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2010*, s. 126 (publikováno bez obrázku a popisu). Podle originální kresby (poděkování za ni patří doc. M. Čizmáři) jde o sponu typu Slížany (A. 177 nebo skupina 176 podle M. Schulze-Dörrlamm), kterou lze klást do druhé poloviny 5. století, tedy až do doby stěhování národů (SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild: *Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts*. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 33, 1986, s. 624–625, Abb. 34–37).

⁸⁶ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 181, obr. 28:10–12; Týž: *Jižní část Malé Hané*, s. 154; Týž: *Střední tok Loučné*, s. 718, obr. 3:8; ČIZMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2008*, s. 140, 150, obr. 3:3–13; MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí*, s. 290, obr. 2b:17/1–2.

⁸⁷ VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 154, obr. 7:12.

⁸⁸ VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí*, s. 182, obr. 21:7–8.

⁸⁹ Tamtéž, obr. 28:5–9; VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 154, obr. 5:17.

⁹⁰ VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 154, obr. 4; 5:1–16, 18–20.

⁹¹ Tamtéž, obr. 6:10.

⁹² Tamtéž, obr. 3.

⁹³ POCHITONOV, E.: *c. d.*, s. 210, č. 861; PEŠKAŘ, I.: *c. d.*, sv. II, s. 146.

15. VÁŽANY, okr. Blansko (Jihomoravský kraj):

(46) Lokalita „Štěrchy“ (svah skloněný k západu nad soutokem vodotečí):⁹⁴ sídliště?

**Důležité lokality z doby římské v těsném sousedství Malé Hané
(Lysická sníženina a území severně od Malé Hané):**

1. Bořitov („Mezichlumí“), okr. Blansko (Jihomoravský kraj): sídliště z pozdní doby římské⁹⁵
2. Březová nad Svitavou (na levém břehu Svitavy), okr. Svitavy (Pardubický kraj): ojedinělý nález⁹⁶
3. Drásov, okr. Brno-venkov (Jihomoravský kraj): žárový hrob z doby římské⁹⁷
4. Kuřim „Bělč“, okr. Brno-venkov (Jihomoravský kraj): ojedinělý nález⁹⁸
5. Lysice („U Dálnice“), okr. Blansko (Jihomoravský kraj): sídliště z pozdní doby římské⁹⁹
6. Skalice nad Svitavou („Nivy“), okr. Blansko (Jihomoravský kraj): sídliště ze starší doby římské.¹⁰⁰ Obr. 1:22.
7. Skalice nad Svitavou („blíže neznámo“): ojedinělý nález¹⁰¹
8. Skalice nad Svitavou (na Hradisku): ojedinělý nález¹⁰²
9. Skalice nad Svitavou (na úpatí hradiska): ojedinělý nález¹⁰³

⁹⁴ VÍCH, D.: *Jižní část Malé Hané*, s. 154, obr. 8.

⁹⁵ ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*, s. 118, obr. 8–11 (tam starší literatura).

⁹⁶ ČIŽMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2010*, s. 86, obr. 2:1.

⁹⁷ TEJRAL, Jaroslav: *Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů*. Študijné zvesti, 18, 1970, s. 167, obr. 8:2–6, 21:7–10.

⁹⁸ ČIŽMÁŘ, M. a kol.: *Detektorová prospekce 2010*, s. 87, obr. 1:3.

⁹⁹ ZEMAN, T.: *Povodí Svitavy*.

¹⁰⁰ PEŠKAŘ, I.: c. d., sv. II, s. 124; ČIŽMÁŘ, M. – ŠTROF, A.: *Skalice nad Svitavou*; DROBERJAR, Eduard: *Der Niederschlag der Markomannenkriege auf den kaiserzeitlichen Siedlungen in Südmähren und die Frage der Übergangsstufe B2/C1*. In: FRIESINGER, H. – TEJRAL, J. – STUPPNER, A. (edd.): *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, s. 182, 185, 194, Abb. 3:3,5; DROBERJAR, E.: *Studien*, s. 174, 195, 356–357, Taf. 130–131; DROBERJAR, E. – VÍCH, D.: *Ke kontaktům*, s. 240, 242, obr. 2:3.

¹⁰¹ POCHITONOV, E.: c. d., s. 211, č. 863.

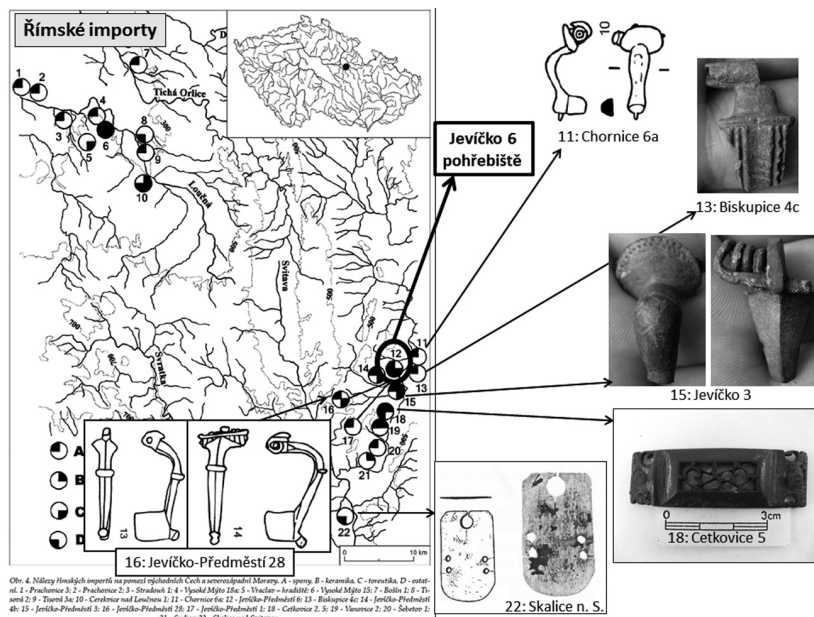
¹⁰² Tamtéž, s. 217, č. 898.

¹⁰³ Tamtéž, s. 305, č. 1395.

10. Staré Město u Moravské Třebové (lokalita SM VII), okr. Svitavy (Pardubický kraj): sídliště.¹⁰⁴ Obr. 2:8.

Přílohy:

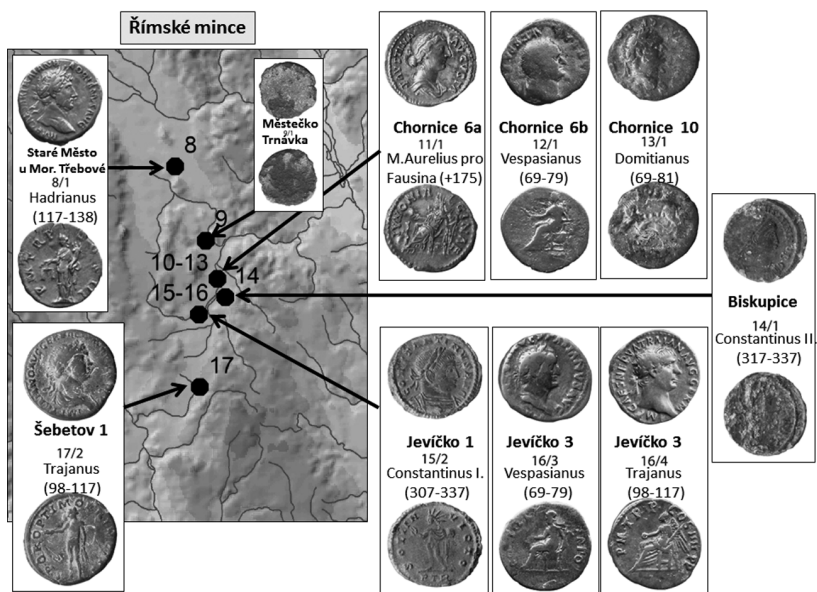
Obr. 1

Římské importy na Malé Hané (ukázky nálezů a lokalit)
(mapa podle VÍCH, D.: *Českomoravské pomezí v době římské*. Pravěk – Nová řada, Supplementum 17, s. 173–229).

¹⁰⁴ NĚMCOVÁ, Jana – MAREŠOVÁ, Daniela – KAŠPÁREK, František – JÍLEK, Jan: *Sídliště z doby římské z Litomyšle a Starého Města u Moravské Třebové (Příspěvek k poznání doby římské na česko-moravském pomezí)*. In: KARWOWSKI, M. – DROBERJAR, E. (edd.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: Powiazania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, s. 288, 290–304.

Obr. 2

Římské mince na Malé Hané

(podle MILITKÝ, J. – VÍCH, D.: *Nové nálezy římských mincí na česko-moravském pomezí*. In: DROBERJAR, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica I. Olomouc 2011, s. 279–306 (upraveno).

RESUMÉ

GERMÁNI V JEVÍČKU A NA MALÉ HANÉ V DOBĚ ŘÍMSKÉ

Cílem příspěvku bylo na základě soupisu lokalit z doby římské v regionu Malá Haná podat základní přehled o osídlení a významu některých nálezů. Z nich vyniká žárové pohřebiště ze starší doby římské na lokalitě Jevíčko. Pět let trvající archeologický výzkum (2010–2014) pod vedením autora tohoto příspěvku prokázal významné postavení lokality v době před a patrně i během markomanských válek (166–180). Svědčí o tom milodary v hrobech, a to nejen labsko-germánské, ale rovněž římské a východogermánské (przeworské a wielbarské) importy. V Jevíčku bylo v místě již zaniklého pohřebiště vystavěno na konci doby římské (druhá polovina 4. století) sídliště pravděpodobně s dvorcem. A rovněž v prostoru této pozdně svěbské osady máme prokázány četné římské a pozdně przeworské elementy, které mohou souviset již s počátky doby stěhování národů. Celé území Malé Hané bylo poměrně intenzivně osídleno polabskými Germány v průběhu doby římské, zejména ve 2. až 3. století a ve druhé polovině 4. století. Dokládají to četné sídlištní i ojedinělé archeologické a numismatické nálezy.

Klíčová slova: doba římská, Germáni, Malá Haná, archeologie, numismatika, interregionální kontakty

SUMMARY

THE GERMANIC PEOPLES IN JEVÍČKO AND MALÁ HANÁ IN THE ROMAN PERIOD

The goal of this paper is to provide the basic overview of the settlement and significance of some archaeological sites on the basis of the localities' list in the region Malá Haná from the Roman period. The prominent position among them takes the cremated burial site from the Early Roman period in Jevíčko. The five-year lasting archaeological research (2010–2014) under the leadership of the author of this article showed the important position of this locality in the period before and probably during Marcomannic wars (166–180). The evidence is made by founded gifts in graves, not only Elbe-Germanic but also Roman and East Germanic (Przeworsk and Wielbark)

imports. The settlement, most likely with a hillfort, was built in a place of a defunct burial site in Jevíčko at the end of the Roman period (the second half of the 4th century). Moreover, in the area of that late Sueby settlement there are found numerous Roman and late Przeworsk elements, which may be also related to the origins of the Migration period. The whole territory Malá Haná was quite intensively peopled by Elbe-Germanic tribes in the course of the Roman period, particularly in the 2nd and 3rd century and in the second half of the 4th century. It is evident thanks to many settlement as well as sporadic archaeological and numismatic finds.

Keywords: Roman period, Germanic peoples, Malá Haná, archaeology, numismatics, interregional contacts

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.
Katedra historie (sekce archeologie)
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: droberjar@seznam.cz

NOVÉ POZNATKY K RANĚ STŘEDOVĚKÉ FORTIFIKACI „HRADISKO NAD NECTAVOU“ NA KATASTRU OBCE BISKUPICE U JEVÍČKA

Pavel Šlězár

Pro odbornou veřejnost nadlouho neznámé raně středověké opevnění se podařilo identifikovat až roku 2000 díky povrchové prospekci P. Šlězara a D. Vícha, kteří rozpoznali zbytky fortifikace dochované zejména na jihozápadní straně hradiště. Z povrchu lesní cesty byla získána také malá kolekce keramiky, obsahující i několik fragmentů s příměsí tuhy v keramické hmotě. Pomocí detektoru kovů následně získali M. a J. Kejzlarové v letech 2002 a 2003 menší soubor železných artefaktů a minci Štěpána I. Záhy byla lokalita zařazena do soupisu moravských a slezských hradišť z pera M. Čižmáře,¹ kde byla označena jako „Biskupice 2“.² Detektorový průzkum pokračující i v roce 2004 nashromáždil kolekci několika desítek kovových předmětů předaných v roce 2005 do Archeologického ústavu AV ČR Brno. V letech 2005 a 2006 se do soustavné povrchové prospekce detekční technikou kromě M. Kejzlara z Ústavu archeologické památkové péče v Brně zapojil i D. Vích z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě. Zároveň v měsících říjnu a listopadu roku 2005 došlo ke geodetickému zaměření lokality a vyhotovení plánu hradiště³ a konečně v roce 2007 k celkovému vyhodnocení lokality J. Doleželem,⁴ který lokalitu označil jako „Hradisko nad Nectavou“.

Raně středověká fortifikace o rozloze necelých 2 ha leží v nadmořské výšce 455 m na vrcholové partii zalesněné ostrožny nad říčkou Nectavou a stejnojmennou obcí. Dvoudílné hradiště (obr. 1)⁵ mírně oválného půdorysu bylo nejvýrazněji opevněno na přístupné jihozápadní šiji, kde se nachází cca 4 m vysoká destrukce tělesa (dřevo?-) hliněné hradby s využitím

¹ ČIŽMÁŘ, Miloš: *Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2004, s. 82.

² Jako „Biskupice 1“ je označena lokalita „Hrubé kolo“, hradiště kultury lužických popelnicových polí, srov. tamtéž, s. 81.

³ Geodetické zaměření provedla D. Vitulová z Ústavu archeologické památkové péče v Brně, na dokumentačních pracích se podílel Mgr. D. Parma z téže instituce, srov. DOLEŽEL, Jiří: *Biskupice (k. ú. Biskupice u Jevíčka, okr. Svitavy). Hradisko nad Nectavou*. Přehled výzkumů, 48, 2007, s. 405–410, na s. 406.

⁴ Tamtéž.

⁵ Plán srov. tamtéž, s. 405 – obr. 1.

lomového kamene. Opevnění je na této ohrožené straně doplněno cca 6 m širokým příkopem táhnoucím se v délce přibližně 80 m. Zbývající opevnění je tvořeno méně výrazným valem kolísavé výšky i šířky. Druhý pás opevnění zhruba v severozápadní až severovýchodní partii hradiště pak má ve většině délky průběhu již vyloženě charakter nízkého valu (0,5–1,5 m), který spíše evokuje násep palisádového opevnění. Zajímavým prvkem vnějšího opevnění je boční 6–7 m široký příkop, vybíhající severozápadním směrem dolů po svahu. Pravděpodobně se jedná o zpevnění zranitelnějšího západního boku hradiště.

První menší soubor silně fragmentární režné a nepočtené tuhové keramiky se podařilo získat v roce 2000 D. Víchovi a P. Šlězárovi z lesní cesty na východní straně hradiště. Atypická keramika byla po konzultaci s J. Bláhou⁶ zařazena do středohradištního období s možnou širší datací přesahující i do staršího mladohradištního období (10. až 11. století). Nověji se k nálezům keramiky vyjádřili N. Profantová a D. Vích, kteří keramiku označují obecně za raně středověkou a blíže ji kladou do mladohradištního období.⁷

V letech 2002–2006 byla lokalita podrobena intenzivnímu detektorovému průzkumu s následným souhrnným vyhodnocením získaných artefaktů J. Doleželem.⁸ I když se nepodařilo získat žádné další nálezy keramiky, byl získán zajímavý soubor kovových artefaktů obsahující i dvě drobná železná středohradištní nákončí (z první poloviny 9. století) a hlavně shodně do středohradištního období (konec 9.–první polovina 10. století) datovanou kolekci 14 železných šípových hrotů, převážně listovitých plochých šipek s řapem rombického a deltoidního tvaru.⁹ Nález stříbrné mince (půldenár) uherského krále Štěpána I. a možné zařazení některých zlomků keramiky do mladohradištního období může naznačovat existenci mladohradištní fáze osídlení na lokalitě. Přesto je na místě jistá opatrnost vzhledem k nejednoznačnému vymezení stáří keramiky a jejího malého množství. Spojitost nálezů mince s nepočtenou tuhovou keramikou z roku 2000 také nevyznívá přímočaře, protože keramika s příměsí tuhy je charakteristickou doprovodnou složkou

⁶ PhDr. J. Bláha působí na Katedře dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

⁷ PROFANTOVÁ, Naďa – VÍCH, David: *Raně středověké osídlení Malé Hané na pomezí Čech a Moravy*. Přehled výzkumů, 49, 2008, s. 133–163, na s. 134–obr. 2:14–15, s. 135.

⁸ DOLEŽEL, J.: *c. d.*

⁹ Tamtéž, s. 407 – obr. 2. I když na lokalitě neproběhl archeologický odkryv, je z detektorového průzkumu patrné, že na hradišti chybí kulturní vrstva, nálezy prakticky leží ve sterilní hlině a navětralém skalním podloží. Malý a silně fragmentarizovaný soubor keramiky byl získán pouze roku 2000 a ze stejného místa pochází další tři drobné zlomky objevené v roce 2010 K. Faltýnkem a P. Šlězarem.

mladší olomoucké středohradištní keramiky datované do první poloviny 10. století, což potvrdily i výzkumy v prostoru tzv. nové kotelny na Václavském náměstí v Olomouci.¹⁰ Z těchto důvodů se rozhodně nedá hovořit o vzniku lokality v mladohradištním období či nárůstu významu lokality v tomto období, jak o tom uvažují N. Profantová a D. Vích.¹¹ Obdobně lze hodnotit i nález dvojice masivnějších vrcholně středověkých rombických šipek s trnem z kuše,¹² které dokládají lidské aktivity na lokalitě i v období vrcholného středověku. Celkově byla lokalita J. Doleželem na základě výběru polohy, menšího rozsahu, charakteru opevnění a nízkého zastoupení keramiky vyhodnocena jako vojensko-obranná fortifikace.

V roce 2010 byli pracovníci NPÚ ÚOP v Olomouci upozorněni na nelegální aktivity občanů vyhledávajících pomocí detektorů kovů kovové artefakty na „Hradisku nad Nectavou“. Během prvotní prohlídky lokality pracovníky NPÚ ÚOP v Olomouci (K. Faltýnek, P. Šlězár) dne 17. 4. 2010 nebyly zjištěny žádné závažnější stopy rabovacích aktivit. Pozornost však byla zaměřena na jižní a jihovýchodní prostor hradiště přiléhající až k výraznému opevnění chránícímu nejohroženější jihozápadní stranu hradiště z obranného hlediska. Tento prostor byl v roce 2000 pokryt nízkým hustým jehličnatým porostem, který patrně omezoval i intenzivní detektorový průzkum v letech 2002–2006. Aktuální podmínky v roce 2010 však již umožnily provést preventivní detektorový průzkum v těchto místech, který doplnil soubor 14 známých šipek o další tři exempláře středohradištních plochých listovitých šipek s řapem a jednu šipku s protáhlým tělem zhruba kosočtverečného průřezu (obr. 2:1–4). Vyzdvíženy byly i další železné artefakty, jejichž chronologické zařazení však není jednoznačné, i když by mohly souviset s raně středověkou fází osídlení lokality. Jedná se o hrot blíže neurčené chladné zbraně (obr. 2:5), drobné kování (obr. 2:7), rámeček jednodílné přezky (obr. 2:8), artefakt s jehlicovitým tělem kruhového průřezu zužujícím se do hrotu a s lopatkovitým ukončením na protilehlé straně (obr. 2:6), jehož jednoznačné zařazení mezi

¹⁰ Srov. BLÁHA, Josef: *Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše*. In: GALUŠKA, Luděk – KOUŘIL, Pavel – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem*. Brno 2001, s. 41–68, na s. 51–52; k tzv. nové kotelně předběžně ŠLÉZAR, Pavel – ZATLOUKAL, Richard: *Zpráva o záchraném archeologickém výzkumu stavebního Arcidiecézního muzea Olomouc na Václavském náměstí v Olomouci č. o. 3–4 v roce 2000*. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000. Olomouc 2001, s. 87–92; ZATLOUKAL, Richard – ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (okr. Olomouc), Václavské náměstí 3–5*. Přehled výzkumů, 42, 2001, s. 229–232.

¹¹ Srov. PROFANTOVÁ, N. – VÍCH, D.: *c. d.*, s. 159.

¹² DOLEŽEL, J.: *c. d.*, s. 407.

pisátka (stily) však vybízí k opatrnosti. Zajímavým nálezem je lučík železné spony s uzlíkem z doby laténské (obr. 2:9)¹³, který obdobně jako mince Štěpána I. a vrcholně středověké šípky z kuše, dokládá lidskou přítomnost na lokalitě i v této epoše. Na základě výše uvedených skutečností lze tedy za dominantní fázi osídlení lokality označit období střední doby hradištní (9.–první polovina 10. století) a ostatní doklady lidské přítomnosti na lokalitě pak jako epizodní.

Kromě získání výše uvedených nových kovových artefaktů se K. Faltýnkovi roku 2012 podařilo objevit dosud neznámé poznatky o povědomí a lidové tradici místních občanů o existenci hradiště, sahající již do meziválečné éry. V roce 1929 zemřel učitel ve výslužbě Josef Kobza, který krátce před svou smrtí dokončil rukopis *Pamětní kniha obce Biskupice do r. 1928*.¹⁴ V této práci v kapitole *Hrady* na stranách 46–48 J. Kobza popisuje opevněné lokality ležící na území obce Biskupic. Pro lokalizaci hradu Plankenberku (též Hrádek u Jevíčka),¹⁵ známého z písemných pramenů 14.–15. století, shledává dvě možnosti, a to v poloze „nad Nectavou“¹⁶ a v trati „Hradisko“; podle dalších indicií v textu („trať s domky Podhradisko“) lze tuto lokalitu spolehlivě ztotožnit s pravěkou lokalitou „Hrubé kolo“ u Biskupic. S váháním nakonec polohu Plankenberku ztotožňuje s „Hradiskem“, tedy „Hrubým kolem“ u Biskupic. Celou řadu zajímavých informací uvádí k trati „Starý zámek“, tedy skutečné poloze hradu Plankenberku. Kromě popisu lokality uvádí nálezy kovových artefaktů (nože, zámky aj.) a objev meče (nože?), „jehož rukověť byla vyložena lesklým kovem“ z roku 1880 při zalesňování v okolí lokality. Pro polohu „na kopci Hrádek u Libštejna“ (tedy u dnešní osady Zálesí, dosud však blíže nelokalizováno) zvažuje J. Kobza existenci strážnice. Podrobný a přesný popis však na s. 46 autor uvádí pro „Hradisko nad Nectavou“, označené zde jako lokalita II.: „Nad Nectavou na Kamenné, jižně od Nectavy, na strmém kopci stál spíše hrádek, který sloužil za strážnici, jak tomu také rozhled a místo nasvědčuje. Kudy vedla k hrádku cesta, je doposud patrné. Zbytky zdi se

¹³ Za konzultaci k nálezu děkuji doc. PhDr. E. Droberjarovi, Ph.D. z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a Mgr. M. Kalábkovi z Archeologického centra Olomouc.

¹⁴ KOBZA, Josef: *Pamětní kniha obce Biskupic do r. 1928. I. svazek*. Biskupice 1929 (rukopis uložený ve fondu obce Biskupice pod. č. 406 ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli).

¹⁵ Srov. PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 484–485.

¹⁶ Z textu není patrné, zda polohou „nad Nectavou“ autor myslí lokalitu „Hradisko nad Nectavou“ nebo „Starý zámek“, tedy Plankenberk, ležící polohopisně nad říčkou Nectavou.

nezachovaly. Místo je již zalesněno. Jiných zbytků po hradě tom neviděti, leč příkop a násep ze strany severovýchodní a východní a místa, kudy šla cesta do hradu. Svah k západu a jihu je strmý. Odborníkem nebylo ono místo nikdy zevrubně zkoumáno.“ Na těchto několika řádcích tedy máme k dispozici zřejmě nejstarší záznam o existenci lokality ve vlastivědné literatuře a popisy doložených i hypotetických fortifikací na katastru Biskupic. Tedy: lokality Biskupice 1 („Hrubé kolo“, „Hradisko“), Biskupice 2 („Hradisko nad Nectavou“, lokalita II „Nad Nectavou na Kamenné“), dosud nelokalizované hypotetické drobné středověké opevnění „Hrádek u Libštejna“ a hrad Planckenberk („Starý zámek“).

Již J. Doležel naznačil, že v širších souvislostech může hradiště mít vazbu s komunikačním tahem spojujícím střední Moravu s východočeským prostorem.¹⁷ Je však nutné zde zcela zavrhnout tradovanou představu o průběhu této komunikace údolím podél Romže a Nectavy (variantně ještě i J. Doležel). Spojení Prostějovska s Moravskotřebovskem zajišťovala ideální suchá přímá trasa po východní straně výšin nad údolím Romže s Nectavou, dodnes se jedná o výraznou trasu označenou na mapách jako „Napoleonská cesta“.¹⁸ Omezené lokální užívání průchodu údolím Nectavy je až poměrně pozdní a souvisí se soustavou vodních mlýnů na říčce Nectavě a postupným částečným zprůchodněním zamokřené nivy Nectavy v Nectavském údolí. Teprve před polovinou 19. století byla silnice z Prostějova na Moravskou Třebovou svedena z „Napoleonské cesty“ do Konice a údolí Nectavy.¹⁹ Tato tzv. „Napoleonská cesta“ nastupovala do vrchovinných partií u Kostelce na Hané a přes Přemyslovice, Březsko, Kladky a Vysokou se přibližila k prostoru Březinek, kde západní svahy Ludmírovské vrchoviny tvořily nástupní a sestupní prostor v několika větvích. Právě na dobře kontrolovatelném protilehlém svahu od hradiště v prostoru kolem silnice sestupující z Vysoké do Březinek je v lesním terénu poměrně dobře dochován systém úvozových cest. Další nástupní/sestupní systém úvozových cest je patrný východně od křižovatky silnic Chornice – Vrážné – Nectava. Do tohoto prostoru však mířila daleko významnější dálková komunikace. V raném středověku byl český stát napojený na jednu z hlavních větví euroasijské magistrály probíhající západovýchodním směrem přes Řezno–Prahu – Olomouc – Krakov a dále na východ

¹⁷ DOLEŽEL, J.: c. d., s. 407.

¹⁸ BOLINA, Pavel – ŠLÉZAR, Pavel: *K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištěkého kláštera na severu Dražanské vrchoviny*. Časopis Matice moravské, 125, 2006, č. 2, 2007, s. 307–342, na s. 340.

¹⁹ KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. díl. Kolín-Miro. Praha 1998, s. 57; PINKAVA, Jaroslav: *Dějiny města Konice*. Díl 2. Konice 1995, s. 22.

na Kyjevskou Rus. Ovládnutí této dálkové komunikace stálo i za vzestupem moci Přemyslovců v 10. století.²⁰ Průběhu a vývoji této komunikace, někdy nepřesně novotvarem nazývané Trstenická, se v úseku od Svitav do Konice souhrnně věnovali D. Adam s D. Cendelínem a P. Bolinou.²¹ S pohybem na této komunikaci mimo jiné přímo souvisí i nedávno publikovaný nález železné velkomoravské ostruhy s ploténkami z komunikačního koridoru z trati „Dobračov“ u Jaroměřic a železné starohradištní sekery a litého prolamovaného bronzového nákončí z trati „Mokřinky“ mezi Křenovem a Pohledy.²² Klíčovým uzlovým bodem na této východozápadní obchodní tepně se na českomoravském pomezí jeví hradiště Mařín u Křenova, osídlené již ve starohradištním období, s výrazným velkomoravským osídlením, a dále prakticky kontinuálně osídlené až do 12.–13. století.²³ Nejenže do prostoru mařínského hradiště míří i trasy z Prostějovska přes Cetkovice a z Brněnska přes Svitávku,²⁴ ale hlavně od něj východním směrem odbočuje pro nás důle-

²⁰ K tomu např. CHARVÁT, Petr: *Václav, kníže Čechů*. Praha 2011, s. 118–124; POLANSKÝ, Luboš – SLÁMA, Jiří – TŘEŠTÍK, Dušan (eds.): *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*. Praha 2000.

²¹ ADAM, Dušan – BOLINA, Pavel – CENDELÍN, Dušan: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*. Jevíčko 2010.

²² KOUŘIL, Pavel: *Raně středověké nálezy z Malé Hané a blízkého okolí na severozápadní Moravě*. In: UNGERMANN, Šimon – PŘICHYSTALOVÁ, Renáta – ŠULC, Michal – KREJSOVÁ, Jana (eds.): *Zaměřeno na středověk. Zdenkovi Měřínskému k 60. narozeninám*. Praha 2010, s. 245–250.

²³ K Mařínu např. NOVOTNÝ, Boris: *Staroslovanské výšinné hradisko Mařín u Křenova na Svitavsku*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, E 16, 1971, s. 217–223; PROFANTOVÁ, N. – VÍCH, D.: *c. d.* Výrazný podíl mladohradištní keramiky a pozdněhradištní keramiky v souboru z Mařína (srov. PROFANTOVÁ, N. – VÍCH, D.: *c. d.*, s. 151–159), spolu s jeho významným postavením na křižovatce dálkových tras mj. od Brna i Olomouce (srov. ADAM, D. – BOLINA, P. – CENDELÍN, D.: *c. d.*, s. 39–42) nutí k zamyšlení nad postavením lokality v těchto mladších obdobích raného středověku. V roce 2003 uveřejněná studie P. Boliny, která lokalizuje místo přepadení biskupa Zdika roku 1145 do Lozic (okr. Chrudim), otevírá otázku polohy celnice „Vzobren“ u zemské brány na česko-moravském pomezí, kde se biskup Zdik setkal se znojenským knížetem Konrádem (BOLINA, Pavel: *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdik roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*. Časopis Matice moravské, 122, 2003, č. 2, s. 343–373). Vzhledem k významnému osídlení Mařína v tomto období a spojení obou hlavních směrů (Praha – Olomouc; Praha – Brno) v tomto prostoru je nutné spatřovat onu Úsobrnenskou celnici v lokalitě Mařín. V tomto období nemuselo být využíváno již celé hradiště, ale jen jeho část (např. formou dvorce uvnitř opevnění). V období vrcholného středověku přebírá jeho úlohu město Jevíčko. Existenci cla v Jevíčku potvrzuje privilegium jevíčské rychty hlásící se k roku 1258, jinak falzum z poloviny 14. století (BOLINA, P.: *c. d.*, s. 347 – pozn. 31; CDB V/1, č. 93, s. 167–168). V této listině je potvrzeno i držení lesa „Branerwaldu“ se zaniklým hradiskem. Jak upozornil J. Mackerle (MACKERLE, Jaroslav: *Provincie Úsobrnská*. Severní Morava, 2, 1957, s. 23–26), je nutné výklad tohoto názvu hledat ve smyslu Branský, Brnský (Úsobrnský) les.

²⁴ ADAM, D. – BOLINA, P. – CENDELÍN, D.: *c. d.*, s. 39–42.

žitá další komunikace, vlastně variantní nejkratší trasa spojení na Olomouc, která po překonání sedla „Pod Hušákem“ a nástupu na výše uvedené západní svahy Ludmírovské vrchoviny míří přes pozdější osady Kladky, Hvozď, Bohuslavice a Olbramice na Náměšť na Hané do významného hradiště v Olomouci. Tato trasa je spolehlivě doložena systémem zaniklých úvozových cest a udržela se až hluboko do novověku.²⁵ Značný výskyt listovitých (rombických i deltoidních) hrotů střel luku na „Hradisku u Nectavy“ spojuje P. Kouřil s útoky staromaďarských válečníků v závěru 9. a první polovině 10. století.²⁶ Přímý doklad bojového střetnutí lze spatřovat i přímo v Olomouci na pohřebišti z první poloviny 10. století v tzv. kočárových na Olomouckém hradě, kde byl objevený jedinec se vstřelenou listovitou deltoidní šipkou do těla.²⁷ Nicméně celá olomoucká aglomerace jinak nejeví známky bojů a naopak celá řada indicií (šavle, koňské pohřby, zvláštní keramické tvary) na pohřebištích v Olomouci-Slavoníně a Olomouci-Nemilanech svědčí o kontaktech místních obyvatel s příslušníky maďarského kmenového svazu, snad jeho turkické složky.²⁸ Zřejmě ne náhodu nacházíme na katastru Náměště na Hané, tedy v prostoru nástupního/sestupního systému dopravního koridoru přes vrchovinnou oblast, pohřebiště s nomádskými vlivy: pietně uložený pohřeb koně, zvláštní keramická dvouuchá nádoba.²⁹ Zde je nezbytné také připomenut, že nutně docházelo na území Moravy k dočasným nájezdům a průchodům nomádských bojových složek při jejich tažení na západ a sever či severozápad střední Evropy, zejména v prvních decenních 10. století. Slovanští velmoži

²⁵ Trasy popisovaných dálkových komunikací jsou doloženy terénním výzkumem a budou součástí výstupů projektu Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech z programu Národní a kulturní identity (NAKI) MK ČR č. DF11P01OVV029.

²⁶ KOUŘIL, Pavel: *Archeologické doklady nomádského vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století* (dále jen *Archeologické doklady*). In: ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.): *Bitka při Bratislavě v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2008, s. 113–135, na s. 128–129.

²⁷ ZATLOUKAL, Richard – ŽIVNÝ, Michal: *Vyhodnocení středohradištního pohřebiště na Václavském návrší v Olomouci*. Ve službách archeologie, VII, 2006, s. 392–394.

²⁸ KOUŘIL, Pavel: *Starí Maďaři a Morava z pohledu archeologie* (dále jen *Starí Maďaři*). In: KLÁPŠTĚ, Jan – PLEŠKOVÁ, Eva – ŽEMLIČKA, Josef (eds.): *Dějiny ve věku nejistot*. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika. Praha 2003, s. 110–146, na s. 128–136; Týž: *Archeologické doklady*, s. 123–131.

²⁹ DOHNAL, Vít: *Slovanská pohřebiště na Olomoucku*. Časopis Slezského zemského muzea, 49, série B, 1991, s. 220–246, na s. 221–224; KOUŘIL, P.: *Starí Maďaři*, s. 128–136; LUTOVSKÝ, Michal: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2001, s. 204–205.

se na těchto výpravách zřejmě přímo podíleli, a to buď jako spojenci, či jako podřízení Maďarů.³⁰

Na základě výše uvedeného komunikačního schématu lze potvrdit situování „Hradiska nad Nectavou“ do strategické polohy s výhledem do krajiny a ke kontrole probíhajících komunikací a nástupních/sestupních systémů. Počátky hradiště a opevnění spadají do střední doby hradištní, absence kulturní vrstvy a malý počet keramických zlomků spolu s nálezovým fondem svědčí pro vojenské využití lokality, pravděpodobně jako satelitní strážní opevnění k cca 10 km západně vzdálenému mařínskému hradišti. I když lze obecně brát v potaz výskyt plochých rombických či deltoidních šipek s řapem po celé 9. století,³¹ v případě tak abnormální koncentrace tohoto typu šipek a charakteru lokality, lze počítat s (násilnou?) vojenskou akcí spojenou se staromaďarskými oddíly na konci 9. a v první polovině 10. století.³² Opakované vojensko-strategické využití lokality v neklidných dobách dokládají i nalezené artefakty z mladší doby hradištní a vrcholného středověku. Lokalita podrobená opakovanému detektorovému průzkumu, spolu s absencí kulturní vrstvy, je v současnosti z hlediska movitých archeologických nálezů takřka vyčerpána.

Pozoruhodným nálezem, který může mít spojitost s „Hradiskem nad Nectavou“ je výjimečně zachovalý pár honosných třmenů trojúhelníkovitého tvaru o rozměrech 18,5 cm × 12,7 cm × 12,7 cm s dovnitř prohnutými plochými stupadly a širokými pětibokými postranicemi, které jsou na každé bočnici zdobené třemi prolamovanými čtyřlístky sestavenými z trojúhelníčků.^{33, 34} Horní okraje bočnic jsou lemovány dvěma rýhami a jednou řadou vybíjených oček. Vybíjená oka obkružují prolamované čtyřlístky a na ploše bočnic se také objevují větší dvojité kroužky. Konce postranic jsou záměrně ohnuty dovnitř pro lepší upevnění nášlapu. Kovářským svářením jsou připojena ramena půlkruhového průřezu, která jsou členěna na čtyři fasety zdobené jemnou větvičkovitou tauzií, složenou převážně ze slitiny stříbra a cínu. V místech, kde rameno přechází v bočnici je patrný plastický vývalek a plas-

³⁰ Srov. KOUŘIL, P.: *Starí Maďaři*; Týž: *Archeologické doklady*; MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Morava na úsvitě dějin*. Vlastivěda moravská. Nová řada, sv. 4. Brno 2011, s. 618–619.

³¹ DOLEŽEL, J.: c. d., s. 407.

³² K tomu KOUŘIL, P.: *Starí Maďaři*; Týž: *Archeologické doklady*.

³³ Třmeny jsou uloženy v Muzeu a galerii v Prostějově, p. o., pod inv. č. 142969 a 142970.

³⁴ ŠLÉZAR, Pavel: *Prolamované třmeny*. In: JEMELKOVÁ, Simona (ed.): *Mezi východem a západem*. Svati Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí. Olomouc 2013, s. 216–217.

tické trojúhelníkovité ukončení ramene. Vykované ucho oddělené krčkem, má svisle orientovaný přibližně obdélníkový tvar, u druhého z třmenů se tvar blíží až čtverci. Boční strana je upravena dvěma fasetami, opět zdobenými větvičkovitou tautzií. Oko je přibližně lichoběžníkovitého tvaru (obr. 3, 4).

Třmeny byly v roce 1999 získány prostějovským muzeem jako dar z pozůstalosti.³⁵ K okolnostem nálezů bylo uvedeno, že byly vyzvednuty při stavbě nebo opravě železnice na Prostějovsku (Moravská západní dráha: Prostějov – Chornice – Třebovice v Čechách) z místa Bělecký mlýn. V úvahu tak připadají dvě stejnojmenné lokality z prostějovské části dráhy (tedy Prostějov – Chornice). Bělecký mlýn na katastru Zdětína leží v již od pravěku tradičně osídlené oblasti. Z blízkého okolí (Bílovice, Lutotín) jsou známy sídlištní nálezy z 9. a 10. století, ale jedná se spíše o doklady klasického agrárního osídlení.

Další možností je lokalizace místa nálezů do Běleckého mlýna v Nectavském údolí na katastru obce Kladky. Tedy do vzdálenosti pouze čtyř km jihovýchodně od „Hradiska nad Nectavou“. O přítomnosti vojenských elit na nectavském hradišti svědčí dvojice nalezených železných nákonců: s vybíjenými půlobloučky zdobené nákonci a štítovitě nákonci z šikmo kladenými z okraje vycházejícími vsky. V prostoru kolem Běleckého mlýna také prochází napříč Nectavským údolím jedna ze spojnic starých cest mezi Malou Hanou a severní částí Hornomoravského úvalu a Mohelnické brázdy. O strategické poloze lokality Bělecký mlýn nadto svědčí i nedávný objev hradiště z mladší a pozdní doby bronzové nad Běleckým mlýnem; nálezy militarií svědčí i o strážní funkci v době vrcholného středověku v této pozici.³⁶

Výjimečně zachovalý stav obou třmenů dovoluje uvažovat o jejich uložení ve stabilních podmínkách (např. zvodnělé prostředí). Třmeny mohly být záměrně uloženy jako depot. Ostatně fragment identického prolamovaného třmene (část ramene, bočnice a stupadlo) pochází z hromadného nálezů z polozemnice z velkomoravského hradiska Břeclavi-Pohanska.³⁷ Další tor-

³⁵ ouj: *Autor knihy o keltech předal muzeu středověké třmeny*. Olomoucký den, 1, č. 137, 14. 6. 1999, s. 4. Za upozornění na článek děkuji Mgr. B. Veselému z Muzea a galerie v Prostějově, p. o. Třmeny byly původně zařazeny do 14.–16. století. V roce 2005 jejich správné chronologické určení provedl Mgr. P. Šlézar a následně byly nakonzervovány na archeologickém pracovišti Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci.

³⁶ VÍCH, David: *Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii*. Památky archeologické, CIII, 2012, s. 233–272.

³⁷ BARTOŠKOVÁ, Andrea 1986: *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, XIII, č. 2. Praha 1986, s. 82 – obr. 22:4, 83; VIGNATIOVÁ, Jana: *Součástí jezdecké výstroje z nálezů na Pohansku u Břeclavi*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, E 25, 1980, s. 161–198, na s. 168 – obr. 4:1a–1c, 172, 185–187. Zde publikována i idealizovaná rekonstrukce (s. 185 – obr. 12), kterou převzal i M. Lutovský

zo třmene se stejnou prolamovanou výzdobou byl potom získán z depotu na hradisku Klášťově ve Vizovických vrších, známého několika depoty, snad kultovní povahy, ze středohradištního období.³⁸

Existence celkem čtveřice třmenů (z toho jeden pár) s identickou výzdobou pocházející z různých částí Moravy a prokazatelně vytvořené v jedné dílně, má samozřejmě hlubší kulturně-historické dopady. Obecně je původ prolamovaných třmenů hledán v pobaltsko-vikingském prostředí, kde se vyskytují v rozmezí let 850–1075.³⁹ Způsobů jakým se mohly třmeny hromadně dostat na Velkou Moravu, může být několik: v úvahu musíme vzít možnosti daru, součásti svatební výbavy, kořisti, působení řemeslníka severského původu přímo na Velké Moravě, či přítomnosti Skandinávců ve velkomoravské družině. Nejpravděpodobnější se zdá možnost hromadného získání třmenů (obchod?) velkomoravským panovníkem pro elitní členy své družiny.

Pokud zasadíme „Hradisko nad Nectavou“ do kontextu současných znalostí o stavu středohradištního osídlení prostoru Malé Hané, patří mezi tři opevněné lokality na tomto území. Jednoznačně nejvýznamnější centrální lokalitou je výše zmíněné Mařínské hradiště, ležící na křižovatce dálkových cest a tvořené akropolí a dvěma předhradími o celkové rozloze takřka 20 ha, s dobře patrnými valy o výšce až 5 m a dřevohlinitou konstrukcí s kamennými prvky (plenta). Mezi výšinná opevněná sídliště této doby lze klást i hradisko u Velkých Opatovic s nedobudovaným velkomoravským opevněním a rozlohou 1,8 ha. Poměrně solidní jsou naše představy o rovinných neopevněných sídlištích. Z vyhodnocení starších nálezů i novější povrchové prospekce lze počítat s takřka dvěma desítkami sídlišť této kategorie. Na přibližně třetině nížinných sídlišť můžeme kromě agrárního charakteru počítat i s železářskou výrobou, doloženou zejména nálezy strusek. Naproti tomu jsou na nedostatečné úrovni naše znalosti velkomoravských pohřebišť, které v prostoru Malé Hané prozatím postrádáme. Slibný posun tohoto stavu lze očekávat snad od lokality Jevičko-Předměstí s nálezy indikujícími možné velkomoravské pohřebiště.⁴⁰

Poměrně početné a strukturované středohradištní osídlení Malé Hané zřejmě plynule přerůstá do mladších období raného středověku, kdy se osíd-

(LUTOVSKÝ, Michal: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2001, s. 330).

³⁸ KOHOUTEK, Jiří: *Vysoké Pole (okr. Zlín). Klášťov*. Přehled výzkumů, 48, 2007, s. 520–521.

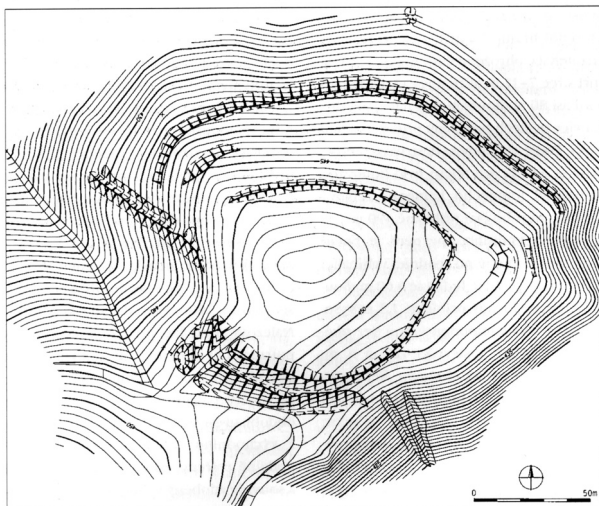
³⁹ Srov. VIGNATIOVÁ, J.: c. d., s. 186–187; o třmenech souhrnně srov. MĚŘÍNSKÝ, Z.: c. d., s. 157–158.

⁴⁰ MALACH, Roman: *Raně středověké osídlení Lysické sníženiny a Malé Hané*. Brno 2011 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce); PROFANTOVÁ, N. – VÍCH, D.: c. d.

lený prostor dále zahušťuje a sídelní komora Malá Hané vystupuje ze stínu anonymity pod názvem Úsobrno a Úsobrněnská provincie v písemných pramenech 11. až 1. poloviny 13. století.

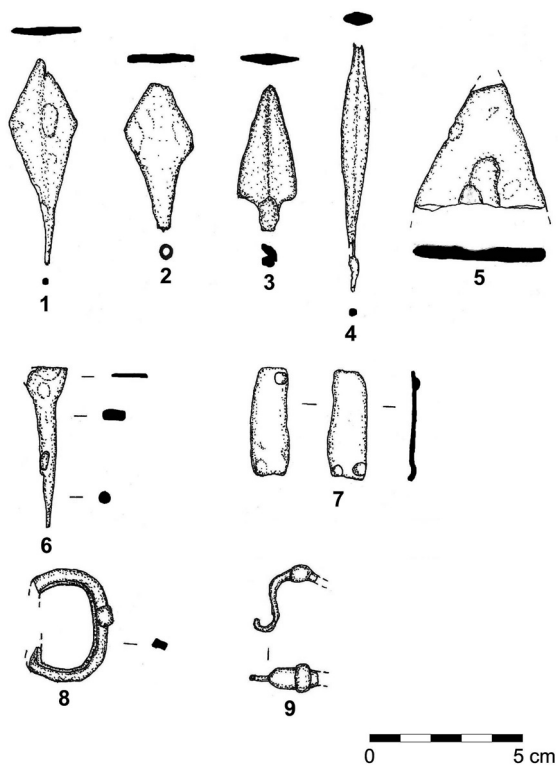
Přílohy:

Obr. 1

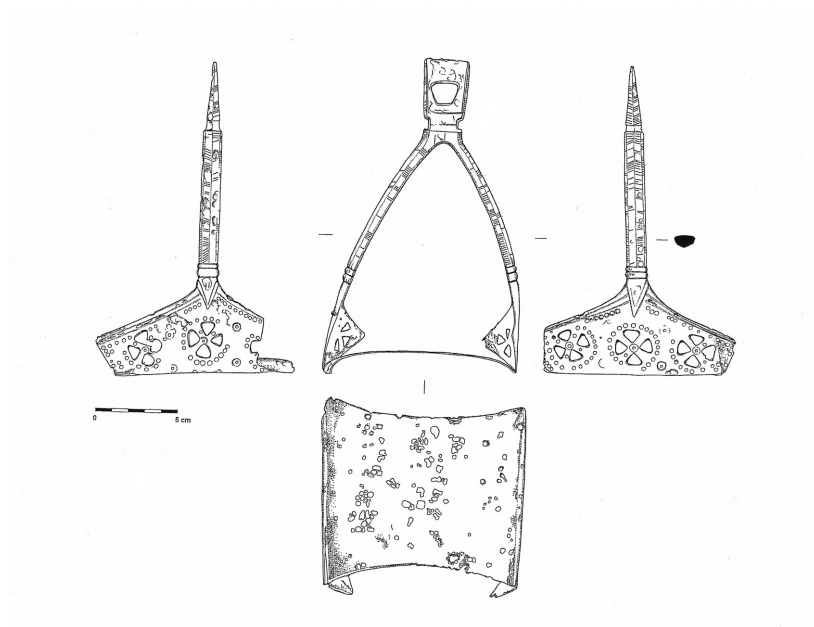
Biskupice. Hradisko nad Nectavou: půdorysný plán lokality
(podle DOLEŽEL, Jiří: *Biskupice /k. ú. Biskupice u Jevíčka, okr. Svitavy/*. *Hradisko nad Nectavou*. Přehled výzkumů, 48, 2007).

Obr. 2

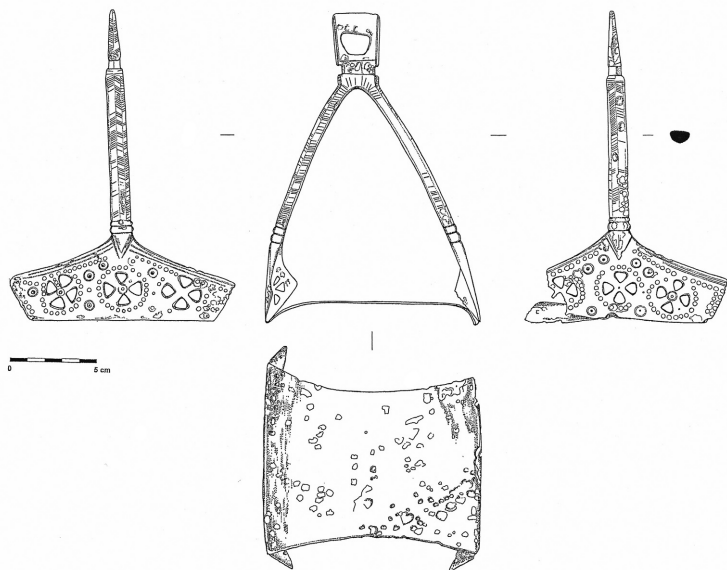
Biskupice. Hradisko nad Nectavou: železné hroty šípů a další nalezené železné artefakty
(kresba K. Faltýnek).

Obr. 3

Bělecký mlýn (k. ú. Kladky?, k. ú. Zdětín?): tautovaný prolamovaný železný třmen,
inv. č. 142969
(kresba M. Schindlerová).

Obr. 4

Bělčický mlýn (k. ú. Kladky?, k. ú. Zdětín?): tauzovaný prolamovaný železný třmen, inv. č. 142970 (kresba M. Schindlerová).

RESUMÉ

NOVÉ POZNATKY K RANĚ STŘEDOVĚKÉ FORTIFIKACI „HRADISKO NAD NECTAVOU“ NA KATASTRU OBCE BISKUPICE U JEVÍČKA

V roce 2000 došlo k objevu odborné veřejnosti dosud neznámé raně středověké fortifikace o rozloze necelých 2 ha na vrcholu ostrožny nad říčkou Nectavou na k. ú. Biskupice. Opevnění je tvořeno okružním valem a šíjovým příkopem na přístupnější jihozápadní straně. Druhý pás opevnění je lehčího charakteru (násep a val?). Z lokality je známo pouze malé množství keramických nálezů datovaných rámcově do střední doby hradištní. Absen-

ce keramiky naznačuje krátkodobé využívání fortifikace. V letech 2002 až 2006 byla lokalita podrobena detektorovému průzkumu s těžištěm kovových nálezů datovaných do střední doby hradištní. Výjimečným souborem je zejména 14 ks železných rombických a deltoidních šipek spojovaných se staromaďarskými nájezdníky z počátku 10. století. Detektorová prospekce uskutečněná v roce 2010 rozšířila soubor nálezů o další čtyři šipky a ostatní železné artefakty. Kromě středohradištního období jsou známy ojedinělé doklady lidské přítomnosti na lokalitě také v době laténské, mladohradištním období a ve vrcholném středověku. Dlouhodobá krajinná prospekce zaměřená na problematiku zaniklých komunikací zasadila fortifikaci do vojensko-strategických struktur období Velké Moravy, kdy lokalita sloužila jako satelitní strážní opevnění rozsáhlého hradiště Mařín, vzdáleného cca 10 km západně od „Hradiska nad Nectavou“. Lokalita kontrolovala průběh blízkých komunikací, zejména spojnicí Mařína s velkomoravskou Olomoucí. Ve vlastivědné literatuře se první popis fortifikace objevuje již v roce 1929 v rukopisu *Pamětní kniha obce Biskupice do r. 1928*. Z blízkosti nectavského hradiště pravděpodobně pochází nález honosného páru prolamovaných tautovaných železných velkomoravských třmenů původem z Pobaltí.

Klíčová slova: hradiště, Morava, komunikace, raný středověk, detektorový průzkum

SUMMARY

*NEW FINDINGS ABOUT THE EARLY MEDIEVAL FORTIFICATION
“HRADISKO NAD NECTAVOU” AT THE CADASTRAL MUNICIPALITY
OF BISKUPICE NEAR JEVÍČKO*

In 2000 it was discovered an early medieval fortification of the area of almost 2 hectares on the top of a promontory above the river Nectava at the cadastral municipality of Biskupice, a fortification unknown to experts up to date. The fortification consists of a circular earthwork and a ditch at a more accessible south-west side. The second line of the fortification is made in the easier manner (a rampart of a bulwark?). Only few ceramic finds, dated approximately to the Middle Hillfort period, is known from this locality. The absence of ceramics indicates a short-term usage of this fortification. Between years 2002–2006 the place was subjected to the detector survey with the result of metal finds dated back to the Middle Hillfort period. The

exceptional collection is chiefly fourteen rhombic and deltoid arrowheads associated with old Hungarian raiders from the early 10th century. The detector survey that took place in 2010 enlarged the collection of finds with four arrowheads and other metal artefacts. Except for the Middle Hillfort period, only isolated proofs of a human presence are known in this locality in La Tène period, the Early Hillfort period and the High Middle Ages. A long-term landscape survey, aimed at the issue of defunct roads, put the fortification into the military-strategic systems of Great Moravia when the locality served as the satellite fortification of the large hillfort Mařín, approximately at ten kilometres distance to the west from “Hradisko nad Nectavou”. The hillfort controlled nearby roads, especially the crossroad of Mařín and Great Moravian Olomouc. In the regional literature, the first description of the fortification appeared in the manuscript *The Commemorative Book of the town Biskupice until 1928* in 1929. The finding of a magnificent pair of castellated Great Moravian iron stirrups, decorated by tausing and originally from the Baltics, probably also comes from the proximity of the Nectava hillfort.

Keywords: hillfort, Moravia, road, Early Middle Ages, detector survey

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Pavel Šlězár
Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Olomouci
Horní nám. 25
771 11 Olomouc
e-mail: slezar.pavel@npu.cz

HISTORICKÝ PŘECHOD POMEZÍ ČECH A MORAVY U LITOMYŠLE

Pavel Bolina – Dušan Cendelín

Průběhu starých komunikací v okolí Litomyšle věnuje česká historiografie značnou pozornost již od poloviny 19. století. Za tu dobu vznikla nepřehledná řada prací mnoha autorů, jejichž pozornost byla zaměřena především na zjišťování průběhu tzv. Trstenické stezky, která jako hlavní spojnice Čech s Moravou měla Litomyšl v období raného a vrcholného středověku procházet.¹ Přes značnou rozličnost názorů jednotlivých badatelů, vzájemně se vyvracejících či alespoň si odporujících, je zřejmé, že přes pomezí v okolí Litomyšle jedna nebo několik starých významných komunikací na Moravu vedlo. Nelze však mluvit o „Trstenické stezce“, kterou jako novodobý pomocný název pro trasu jím předpokládaného průběhu roku 1856 poprvé užil H. Jireček. Název cesty převzali a později používali další autoři, ač jejich řešení se od Jirečkova návrhu v mnohém odlišovalo.²

¹ Téměř úplný komentovaný přehled starší literatury podal SEVERIN, Karel: *Trstenickou stezkou cestou necestou (K vývoji názorů na průběh středověké komunikace)* (dále jen *Trstenickou stezkou*). Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, Svazek 4, Litomyšl 2000, s. 353–388. Z možných doplňků lze uvést např. JIREČEK, Hermenegild: *Morava do roku 1200. 2. Župa Úsobrněnská, Úsovská, Holešická, Hradecká, Přerovská a Pustiměřská*. Památky archaeologické a místopisné, III, 1859, s. 63–66; ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *O úkladném útoku, jež učinil Kunrat, kníže Znojemský, na Olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka roku 1145*. Časopis Musea Království českého, 49, 1, 1875, s. 47–81; PECHHOLD, Rudolf K.: *Die Hausbrünner Provinz*. Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes, 16, 1920, č. 1–2, s. 157–164; VOGT, Karl: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Forschungen zur Sudetendeutschen Heimatkunde 8. Reichenberg – Leipzig 1938, příl.; ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Príspevky ke starému místopisu Čech II*. Časopis Společnosti přátel starožitností (dále jen ČSPS), 51–53/1943–1945, Praha 1946, s. 50–82; REICHERTOVÁ, Květa: *Vývoj historického jádra města Litomyšle* (dále jen *Vývoj historického jádra*). In: *Středověká archeologie a studium počátků měst*. Praha 1977, s. 164–174, přílohy 33–35. Reakci na poslední vyjádření Karla Severina k problematice starých komunikací na Litomyšlsku (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín – Pavel Bolina – Dušan Adam: Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko 2010, 86 stran, 56 map a fotografií v textu, náklad 500 ks* (dále jen *Dušan Cendelín*). *Archaeologia historica* (dále jen AH), 37, 2012, s. 813–820) představuje tento příspěvek.

² JIREČEK, Hermenegild: *O starých cestách z Čech a z Moravy do zemí sousedních*. Časopis Národního muzea, 30, 1856, č. 2, s. 123. Z dnešního pohledu ovšem Jireček pro tehdy jím předpokládanou trasu, vedoucí kolem říčky Trstenice (dnes Loučná), užil název „Dráha Trstenická“ legitimně, neboť jej řádně definoval („...Tímto jménem míníme cestu, která šla z hradu litomyšlského podél řeky Trstenice přes nynější vesnici Karli a Rausensteinu

I když známe příklady transportu, který s velkou pravděpodobností přes Litomyšlsko probíhal již v pravěku (viz obr. 1),³ existuje k průběhu starých komunikací na Litomyšlsku jen několik málo relevantních zpráv z období raného či přelomu raného a vrcholného středověku, které navíc většinou byly sepsány v době mnohem pozdější, než o které informují.

- 1) Nejstarší údaj se nachází v zakládací listině břevnovského kláštera k roku 993. Jedná se sice o falzum ze 13. století, ale o jeho věcném obsahu nevnikají zásadní pochyby.⁴ Dozvídáme se z něj, že břevnovský klášter při svém založení mimo jiné obdržel užitky ze všech celnic v Čechách, které se dále v textu vyjmenovávají, a mezi nimi též z celnice „Nasternicy“. Otázku polohy celnice „Na Trstenici“ můžeme zatím ponechat stranou, rozbor všech dosavadních názorů by vydal na samostatnou práci. Pro nás je důležité, že pojmenování celnice je odvozeno od říčky Trsténice (dnes Loučná), a nikoliv od názvu stejnojmenné kolonizační vsi založené na nejhořejším toku této vodoteče asi 9 km jižně od Litomyšle. Pozornosti by nemělo uniknout, že v břevnovské listině ze „všech celnic v Čechách“ představovala jedinou, která ležela mezi Čechami a Moravou. To samozřejmě uvozuje domněnku, mlčky předpokládanou celou řadou autorů, že směrem od Prahy až po průchodu touto celnicí se cesta rozdělovala ke dvěma hlavním moravským cílům, Olomouci a Brnu. Není to však jediný možný výklad. Je-li informace listiny opravdu tak stará, pak musíme mít na zřeteli, že na počátku devadesátých let 10. století celá jižní část Moravy (Brněnsko) ještě nemusela příslušet pod panství Přemyslovců,⁵ a nemusela tam tudíž ani vést cesta takového charakteru, která

do moravského Vendolí a k řece Svitavě...“). Je nekorrektní, když v této souvislosti K. Severin spojuje Jirečka s jakousi mystifikací – viz SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 382.

³ Např. petrografický rozbor kamenných žernovů, pocházejících ze starších i novějších výzkumů Starého hradiska na Prostějovsku, ukázal, že téměř ze 45 % pocházejí z Kunětické hory u Pardubic (ČÍŽMÁŘ, Miloš – LEICHMANN, Jaromír: *Laténské žernovy ze Starého Hradiska*. Památky archeologické, 93, 2002, s. 259–271). A odtud těžko byly převáženy jinudy než přes Litomyšlsko.

⁴ FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* (dále jen CDB). Tomus I. (805–1197). Pragae 1907, č. 375, s. 349: „...omnibus theloniis per Boemiam constituti fructus decime septimane cedat ad usum Brevnowensis ecclesie, videlicet Domasilicich, Cralupech, Nachlumcy, Nasternicy, Lutomiciciz, Navsty super Albiam...“; důvěryhodnost věcného obsahu listiny prokázal PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium pervestum Boleslai*. In: Milénium břevnovského kláštera (1993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Praha 1993, s. 13–24.

⁵ SLÁMA, Jiří: *Přemyslovci a Morava*. In: Sborník Společnosti přátel starožitností, 2, Praha 1991, s. 51–68; BOLINA, Pavel: *Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrnské provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II.)* (dále jen *Byl hrad Svojanov*). Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 124, 2005, s. 7.

by byla kontrolována knížecí celníci. Pokud formulací o „všech celních v Čechách“ nebylo ve 13. století „obohaceno“ až falzum původní listiny, mohla mít též význam „všech celní, jimiž tou dobu kníže disponoval“.

- 2) Několik důležitých informací o Litomyšli zaznamenal ve své kronice vznikající v první čtvrtině 12. století kronikář Kosmas:
- 2a) Především je zde známé určení rozsahu panství knížete Slavníka na východě „proti Moravě hradem pod lesem ležícím, jménem Litomyšl, s hranicí uprostřed lesa na řece Svitavě.“⁶ Na fiktivní charakter příslušné pasáže Kosmovy kroniky poukazoval již Rostislav Nový,⁷ podrobně se problematikou zabýval Jiří Sláma, podle kterého se dobovými reáliemi kronikář pokusil zvýraznit význam původu svatého Vojtěcha, svého oblíbeného světce.⁸ Podle současných archeologických poznatků lze Kosmův „hrad Litomyšl“ spíše nežli v prostoru dnešního zámeckého areálu v Litomyšli hledat na blízkém hradisku u Benátek.⁹ Zmiňuje-li Kosmas při popisu hranice slavníkovského panství i „hrad na hoře Osek nad řekou Mží“, což je lokalita, která nejspíše plnohodnotný hrad nikdy nepředstavovala,¹⁰ pak o nepříliš rozlehlem benáteckém hradisku, které by ve skutečnosti bylo celním zařízením „Na Trstenici“ z břevnovského falza (viz výše), mohl psát jako o Slavníkově hradu. Na druhou stranu však nelze vyloučit, že i přes polohu benáteckého hradiště nad říčkou Trstěnicí byla „celnice Na Trstenici“ od něj odlišným objektem, který se nacházel někde poblíž.
- 2b) Zajímavý je také Kosmův údaj o česko-moravské hranici v souvislosti s Litomyšlí. Jako u jiných vodotečí ze zmíněné pasáže kroniky, užil řeku Svitavu ve smyslu lineární hranice. Česko-moravská hranice v podobě horního toku Svitavy a její severo-j jižní běh středem pohraničního pra-

⁶ BRETHOLZ, Bertold: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag* (dále jen *Kosmas*). In: *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, Tomus II. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Berolini 1923, I-27, s. 50 k r. 981: „...item solis ad ortum contra Moraviae regnum castrum sub silva situm, nomine Lutomis, usque ad rivulum Zuitaua, qui est in media silva...“

⁷ NOVÝ, Rostislav: *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha 1972, s. 142, poz. 21.

⁸ SLÁMA, Jiří: *Slavníkovci-významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?* Archeologické rozhledy (dále jen AR), 47, 1995, s. 182–224.

⁹ Tak již CHARVÁT, Petr: *Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století*. AR, 32, 1980, s. 275; Týž: *Z dějin Litomyšle do počátku 14. století* (dále jen *Z dějin Litomyšle*). In: *Litomyšl. Duchovní tvář českého města*. Litomyšl 1994, s. 10.

¹⁰ BOLINA, Pavel – KLIMEK, Tomáš: *Úsek dálkové komunikace na Kosmově hoře Osek (Povrchový průzkum zaniklých cest v trati „Humenská“ na k. ú. Jiloviště, okr. Praha-západ)*. AR, 59, 2007, s. 103–115; Týž: *K problematice Kosmovy bechyňské cesty*. Historická geografie (dále jen HG), 36, č. 1, 2010, s. 99–136.

lesa proto tehdy musely být všeobecně známou skutečností.¹¹ To by bylo těžko možné, kdyby z Litomyšlska na Moravu tehdy nevedla nějaká významnější komunikace, která řeku Svitavu v určitém místě překračovala (že by cesta z Litomyšle přišla k hornímu toku Svitavy a pak dál pokračovala pomezním pralesem údolím řeky směrem k jihu, můžeme předem vyloučit).

- 2c) Další Kosmův údaj se váže k roku 1055, kdy velmožové z Moravy, povolání knížetem Spytihněvem II. do Chrudimi, se měli po průchodu „střeženou branou“ zastavit na „Hrutovských polích“.¹² Zvláště k tématu „Hrutovských polí“ opět existuje obsáhlá literatura bez jednoznačného výsledku, její rozbor podal Petr Charvát.¹³ Většina vyslovených názorů vyznívá ve smyslu, že Kosmova „střežená brána“ je totožná s výše uvedenou celnicí „Na Trstenici“. I když jistotu zde nemáme, neboť tou dobou nemusela z Moravy k Chrudimi přicházet jediná cesta, zdá se to být řešením nejpravděpodobnějším.
- 2d) O málo později Kosmas k roku 1108 psal, že výstup z pomezního lesa se nachází poblíž hradu Litomyšle.¹⁴ Ve světle výše uvedeného proto celnice „Na Trstenici“ může být místně i obsahově totožnou jak s Kosmovou „střeženou branou“ k roku 1055, tak „výstupem z lesa u hradu Litomyšle“ k roku 1108.
- 3) Ve falzu zakládací listiny vyšehradské kapituly z doby po roce 1178 se uvádí, že kapitula měla „ze zemské brány v Trstenici z deseti kusů soli dostávat dva“,¹⁵ což je obdoba ustanovení, se kterým se setkáváme i v případě další církevní instituce, která na sklonku 11. století vznikla přímo v Litomyšli (viz níže).
- 4) Z falza zakládací listiny premonstrátského kláštera v Litomyšli k roku 1167, sepsaného na základě starších podkladů patrně až počátkem 13. století, se dozvídáme, že na samém konci 11. století český kníže Bře-

¹¹ Nelze vyloučit, že situaci Kosmas znal z autopsie. Podle vlastních slov vykonal roku 1099 cestu přes Moravu do Uher, kde 14. června obdržel z rukou ostřihomského arcibiskupa kněžské svěcení (BRETHOLZ, B.: *Kosmas*, III–9, s. 169).

¹² Tamtéž, II–15, s. 105–106: „...ut sibi ad urbem Hrudim occurrant, per salutem capitis sui mandat. Iussa viri faciunt et iam ultra portam custodie in agris Grutou duci obviam veniunt, quos statim dux, iratus, quia non ad conductum locum occurrerant, iussit comprehendere et catenatos misit ad custodiendum dividens eos per singulas civitates Boemie...“

¹³ CHARVÁT, Petr: *Hrutov-včerejšek a dnešek jednoho problému*. Folia historia Bohemica, 2, 1980, s. 39–76.

¹⁴ BRETHOLZ, B.: *Kosmas*, II–22, s. 190: „...Cui post advenienti sub ipso exitu silve iuxta oppidum Lutomisl...“

¹⁵ CDB. I, č. 387, s. 387.

tlav II. (1092–1100) založil v Litomyšli církevní instituci, o rozšíření jejíhož původního nadání se postaral kníže Soběslav I.¹⁶ O povaze této církevní instituce, kterou někdy po svém přepadení roku 1145 a šťastném zachránění v Litomyšli biskup Zdík za spoluúčasti knížete Vladislava II. proměnil v premonstrátský klášter, dále obdarovávaný, postrádáme informace. Převládá předpoklad, že původně šlo o odnož benediktinského kláštera v Opatovicích nad Labem,¹⁷ podle jiných názorů se však mohlo

¹⁶ CDB. I., č. 399, s. 412: „...ecclesiam Lutomislensem... tam Brecislai loci illius fundatoris, vel Sobezlai eiusdem loci amplifficatoris...“ K problematice litomyšlské listiny existuje bohatá literatura (např. HRUBÝ, Václav: *Tři studie k české diplomatice*. Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, č. 42. Z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek. Brno 1936, s. 116–118; PRAŽÁK, Jiří: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.* In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice–Litomyšl 1959, s. 9–32; GILAR, Štěpán: *Od aktu k falzu, aneb druhý život listiny krále Vladislava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1167*. Východočeské listy historické, 21–22. Hradec Králové 2004, s. 231–240, s tam uvedenou literaturou.

¹⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny Litomyšle* (dále jen *Dějiny*). I. díl. Litomyšl 1903, s. 21 argumentoval ve prospěch benediktinského kláštera původním nadáním litomyšlského kostela, které podle falza k roku 1167 údajně nebylo tvořeno žádným majetkem, jen podílem z knížecích užitků. Proto by podle Nejedlyho nebyla Břetislavem II. založená církevní instituce schopna samostatné existence, což mělo dokazovat, že Litomyšl byla odnoží benediktinského kláštera v Opatovicích. CHARVÁT, P.: *Z dějin Litomyšle*, s. 12 viděl pro existenci benediktinského kláštera v Litomyšli kromě svatohavelského patronie v Cerekvici nad Loučnou už jen „mlhavé náznaky v *Nekrologiu podlažickém*, kde o dvou z řady tam uvedených opatů, Mikuláša a Řehořovi, není nic známo a tak by mohli být představenými benediktinského domu v Litomyšli.“ Tuto úvahu však později Petr Charvát opustil. Jmenování totiž byli spíše představenými kláštera opatovického, neboť *Nekrologium podlažické* zaznamenává data úmrtí vícero opatů kláštera v Opatovicích (např. Sulislava, Blažeje, Myslocha), a ani v jednom případě se nezmiňuje jejich opatovická příslušnost. Pokud bychom o nich nevěděli z *Análů hradištsko-opatovických*, byli by to také opati litomyšlští? Přitom období let 1163 až 1227 představuje velkou mezeru v našich znalostech řady opatovických opatů (viz NOHEJLOVÁ, Emanuela: *Příběhy kláštera katovického*. Praha 1925, s. 17), tak proč by do ní nemohli spadat výše jmenovaní Mikuláš a Řehoř? Naposledy se pokusil obhájit myšlenku, že Břetislav II. založil v Litomyšli benediktinský klášter, SEVERIN, Karel: *Bazilika panny Marie a její význam v dějinách Litomyšle*. AH, 31, 2006, s. 295–296, který ve zmínce Kanovníka vyšehradského k roku 1131 (FRB. II, s. 213) o schůzce všech sedmi opatů českých klášterů (tehdy jen benediktinských) vidí doklad benediktinské komunity v Litomyšli, neboť sedmým (vedle opatů břevnovského, ostrovského, sázavského, opatovického, postoloprtského a kladrubského) prý nebyl opat vilémovský, jak soudil NOVOTNÝ, Václav: *ČD I/2*. Praha 1913, s. 696–697, nýbrž opat litomyšlský. K tomu nutno říci, že v současné práci ŠRÁMEK, Josef: *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově (Příspěvek k diskusi o fundační činnosti rané české šlechty ve 12. století)*. Havlíčkovobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu, 26, 2012, s. 7–73, zmínku z roku 1131 o sedmi opatech vůbec vylučuje z argumentace o počátcích jakéhokoliv českého kláštera. I v dalším Severinův výklad počátků vilémovského kláštera, když prohlašuje údaje Pulkavovy kroniky z druhé poloviny 14. století o založení Vilémovského kláštera roku 1121 dvěma bratry, hrabaty Vilémem a Heřmanem ze Sulzbachu, za pozdní a nevěrohodné, nerespektuje současný stav poznání. Severin zcela pomíjí skutečnost, že bratry Heřmana a Viléma spolu

jednat o kapitolu.¹⁸ Ať tak či onak, litomyšlská listina ve výčtu majetkové výbavy této církevní instituce i jejího nástupce, premonstrátského kláštera, obsahuje důležité údaje k průběhu starých komunikací v této části česko-moravského pomezí:

- 4a) Součást původního obvěnění litomyšlského kostela tvořily mj. podíly na dávkách odváděných knížeti, a z nich na druhém místě se uvádí podíl na „...clu ze soli přivážené z Uher, jež se vybíralo v zemské bráně řečené Na Trstenici...“¹⁹ Tato informace koresponduje se zprávami uvedenými pod body (1), (2) a (3), aniž by jakkoliv přikláněla pomyslný jazýček vah k položení rovnítka mezi celnici „Na Trstenici“ a Kosmův „hrad Litomyšl“ (benátecké hradisko) u výstupu z pomezního lesa. Význam má i informace o poloze celnice na trase, po které se dovážela do Čech sůl z Uher. Příslušné komunikaci lze tedy s velkou pravděpodobností dávat směr na jihovýchodní Moravu, což koresponduje s předpokladem raně

s třetím – Pulou – známe k odpovídajícím rokům z Kosmovy kroniky (*Kosmas* III-19, s. 184 /k roku 1107/; III-54, s. 227 /k roku 1124/). Proto novější literatura, kterou Severin ovšem neuvádí, u Pulkavy jen zpochybňuje původ Viléma a Heřmana jako hrabat ze Sulzbachu a dokládá jejich fundaci vilémovského kláštera majetkové možnosti družiníků českých knížat v první polovině 12. století, v daném případě předků moravských pánů z Kounic (k tomu viz VELÍMSKÝ, Tomáš: *K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11.–12. století*. *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2009, s. 182–183; ŠRÁMEK, J.: *Několik poznámek*, s. 7–73). Ani nemusíme připomínat, že jména Vilém a Heřman nesou i první známí opati vilémovského kláštera (*CDB*, I, č. 208, s. 169; II, č. 112, s. 107), kterého hlavní kostel byl zasvěcen sv. Petru a Pavlovi. S výše uvedeným Pulou (od Pavel), jenž odešel na Moravu – po něm dvůr Pulín zmiňovaný Jarlochem k roku 1185 (*FRB*, II, s. 506) – lze navíc spojit i zisk jihomoravských majetků vilémovského kláštera (viz VÁVRA, Ivan: *Mikulovsko, recenze*. *ČSPS*, 65, 1957, s. 186–188).

¹⁸ Např. RICHTER, Václav: *Glosy k velehradským otázkám*. *ČSPS*, 59, 1951, s. 7–8; PRAŽÁK, J.: *Diplomatické poznámky*, s. 20, pozn. 25; CHARVÁT, Petr: *Hrady v Podlesí: Středověké Vraclavsko do roku 1200. Pomezí Čech a Moravy*, 1997, č. 1, s. 15; BOLINA, Pavel: *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145*. *ČMM*, 112, 2003, s. 343–361; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku VII*. Praha 2008, s. 233. Zde je třeba dodat, že všichni v Praze alespoň několik let vládnoucí předchůdci Břetislava II., počínaje Břetislavem I., přes Spytihněva II. k Vratislavovi II., založili po jedné kolegiální kapitule (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad). Z mladších bratrů Břetislava II., kteří vládli přímo po něm, lze připsat založení kapituly Svatoplukovi (v Olomouci – ve spolupráci s Otou I. Olomouckým – k tomu BOLINA, Pavel: *K interpretaci a datování Zdikových listin*. *Český časopis historický* (dále jen ČČH), 97, 1999, s. 273–292) a Bořivojovi II. (v Salské), přičemž poslední jmenovaný by stejně jako Břetislav II. v případě Litomyšle kapitolu nezakládal na žádném hradě (viz VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 632. Nově SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 815 přes vlastní chabou argumentaci ve prospěch benediktinského kláštera (viz předchozí poznámka), se o možnosti, že Břetislav II. v Litomyšli založil kapitolu, přesto vyjadřuje s despektem jen jako o „nesmyslu“.

¹⁹ *CDB*, I, č. 399, s. 412: „...De porta terre, que dicitur Natrstenici, dedit sal ungaricum, omulum quoque per tomum Grutou colligendum...“

středověkého přechodu nejhořejšího toku řeky Svitavy, jak může být odvozován z Kosmovy zprávy (2b).

- 4b) Další z dávek darovaných Břetislavem II., kterou představovali čtyři voli, dvě krávy a čtyři ovce, měla každoročně přicházet z Chýnova. Přes značnou vzdálenost (vzdušnou čarou 120 km), byla tato dávka po dobu více než půlstoletí realizována, jak se dozvídáme z poznámky krále Vladislava, že na žádost „chýnovských“ byla nahrazena platbou ve výši 1500 denárů.²⁰ Na nabízející se otázku, po jakých cestách honili zmíněných deset kusů dobytčat z Chýnova do Litomyšle, je těžká odpověď. Ale představa, že to bylo přes Prahu, tedy po trase téměř dvojnásob dlouhé (vzdušnou čarou 215 km), se nezdá být reálná. Z této zprávy Litomyšlské listiny lze proto odvozovat existenci jakési dálkové trasy, která již v raném středověku přes Vysočinu spojovala Čechy jižní s Čechami východními. O konkrétní řešení průběhu této komunikace a stanovení jejích výchozích bodů se doposud nikdo nepokusil. Na tomto místě snad můžeme vyslovit domněnku, že šlo o trasu z Podunají do Slezska (přes Kladsko), již by mohly odpovídat v terénu dochované výrazné pozůstatky dopravního pohybu na linii Skuteč–Vysoké Mýto–Choceň.
- 4c) Důležitou informaci skýtá formulace, podle níž král Vladislav daroval litomyšlským premonstrátům „jakýsi statek poblíž vesnic Křekovice a Říkovice, a to s řekou Desnou od Lubné až k mostu v Dlouhých lukách.“²¹ Z uvedených topik známe vodoteč Desnou, která jednou ze svých zdrojnic pramení nedaleko vsi Lubná (12,5 km jihozápadně od Litomyšle) a tvoří levobřežní přítok Loučné. Ves Říkovice se nachází těsně u Litomyšle a alespoň přibližně je známa poloha zaniklých Křekovic.²² Most „v Dlouhých lukách“, o němž z jiného údaje litomyšlské listiny vyplývá, že na říčce Desné ležel nad Cerekvicí i později zaniklými Švábenicemi,²³ starší literatura kladla do Tržku, nebo mezi Tržek a Cerekvici.²⁴

²⁰ Tamtéž: „...Hinov singulis annis dedit quatuor boves, duas vaccas et quatuor oves, pro quibus omnibus ego Wladizlaus rex postea rogatu pauperum illa scilicet persolventium constitui mille et quingentos nummos accipiendos...“

²¹ Tamtéž: „...ego Wladizlaus rex contuli quoddam prediolum iuxta villas suas Krecouici et Rikouici cum flumine, quod vocatur Dezna a Lubna usque ad pontem, qui est in longis pratis...“

²² CHARVÁT, Petr: *Říkovice u Litomyšle a koncentrace osídlení ve středověku*. AH, 7, 1982, s. 225–228; VÍCH, David: *Raně středověké archeologické nálezy z k. ú. Říkovice (okr. Svitavy)*. Archeologie východních Čech, 2011, č. 1, Hradec Králové 2012, s. 100–109.

²³ CDB. I, č. 399, s. 412: „...Dedi etiam Zuabenice cum flumine Dezna a ponte qui est in longis pratis, usque ad villam Cerekuice...“

²⁴ Např. JIREČEK, Hermenegild: *Královské věnné město Vysoké Mýto*. Vysoké Mýto 1884, s. 2–3; NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny*, s. 37.

Dikci pramene lépe odpovídá výklad Karla Severina, který most situoval na řeku Desnou tam, kde ji překonává dnešní silnice z Litomyšle do Morašic, a spojil s trasou z Litomyšle do Chrudimi.²⁵

- 4d) Pojmenování lokality „U gradisci“, odkud se litomyšlskému kostelu koncem 11. století dostalo od knížete Břetislava dvou rybářů,²⁶ vztáhla Květa Reichertová k hradišti v Benátkách. Málo vodnatá Loučná (Trstěnice) v Benátkách se k rybolovu nezdála být vhodná Petru Charvátovi, který proto navrhl hledat lokalitu „U hradiště“ v archeologicky dosud málo zkoumaném okolí Vysokého Mýta.²⁷ Ač se v literatuře objevily i jiné lokalizace, např. Staré Hradiště u Pardubic,²⁸ bez dalších argumentů Karel Severin opakovaně tvrdí, že lokalita nese označení podle Benátského hradiště.²⁹ Toto řešení by však mělo implikaci, kterou Severin nezmiňuje. Benátské hradiště – tedy Kosmův „hrad Litomyšl“ – by muselo být koncem 11. století již opuštěné (lokalita z nadání Břetislava II. nese název po „hradišti“, tedy zaniklém hradu), a současně být různé od někde v blízkosti ležící celnice „Na Trstenici“, protože ta tehdy ještě fungovala (viz výše body 1, 4a).
- 5) Podle listiny z roku 1256, v níž se dohodl olomoucký biskup Bruno s litomyšlským klášteřem o hranicích a užitcích ze Svitavska, existovala v polovině 13. století emfyteuticky vysazená lokalita „antiqua Zuitawa“, odkud jeden lán měl patřit farnímu kostelu „in oppidum Zvitauiam“.³⁰ Zda tímto farním kostelem byl míněn kostel Navštívení Pany Marie (původně Narození P. Marie) v biskupem Brunem založeném městě Svitavy na pravém břehu řeky, nevíme, ale je to možné, i když pak v písemnosti postrádáme jakoukoliv informaci o dnešním kostelu sv. Jiljí na protilehlé straně řeky Svitavy, který z iniciativy litomyšlských premonstrátů vznikl

²⁵ SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 817.

²⁶ CDB. I, č. 399, s. 411: „...U gradisci dedit duos piscatores...“

²⁷ REICHERTOVÁ, K.: *Vývoj historického jádra*, s. 165; CHARVÁT, P.: *Hrady v Podlesí*, s. 13; dle něj i CENDELÍN, Dušan – BOLINA, Pavel – ADAM, Dušan: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku*. Jevíčko 2010, s. 19.

²⁸ MUSIL, František: *Která jsou nejstarší místa v Pardubickém kraji?* Vlastivědné listy Pardubického kraje, 2007, č. 5, s. 5.

²⁹ SEVERIN, K.: *Litomyšl*, s. 271; Týž: *Dušan Cendelín*, s. 814.

³⁰ CDB. V/1, č. 93, s. 168. K interpretaci listiny např. LICK, Karl: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Zwittau 1910; HOŠÁK, Ladislav: *Středověká kolonizace na horní Svitavě*. ČSPS, 62, 1954, s. 21–27; Týž: *Svitavy v období feudalismu*. In: *Svitavy. 700 let města*. Brno 1956, s. 15–25; SKŘIVÁNEK, Miloš: *Svitavy do husitských válek*. In: RŮŽIČKA, Jindřich (ed.): *Svitavy – dějiny a současnost města*. Hradec Králové 1987, s. 15–20.

snad počátkem 13. století.³¹ Pokud sídliště u kostela sv. Jiljí bylo „Starou Svitavou“ z roku 1256, nacházel se přechod nejhořejšího toku řeky někde poblíž, využíván trasou hlavní komunikace od Litomyšle na Moravu. Je-li však po celá staletí byl farním kostelem ve Svitavách sv. Jiljí, který leží na druhém břehu řeky Svitavy, tedy vně areálu Brunem založeného města,³² nelze vyloučit, že kostel Narození P. Marie v koutě dnešního svitavského náměstí vznikl až po roce 1256, a že „Starou Svitavou“ tehdy bylo míněno jiné sídliště ležící o něco jižněji v prostoru později založené vsi Čtyřicet lánů, nebo až roku 1270 zmíněného Hradce nad Svitavou – Greifendorfu.³³ V každém případě ke „Staré Svitavě“ Brunovy listiny z roku 1256 je třeba klást dávný přechod řeky Svitavy cestou na Moravu, jak jeho existenci naznačuje Kosmova zpráva o hranici panství knížete Slavníka (viz výše bod 2b). Představu o směru této cesty do Boskovické brázdy utvrzuje podíl na výnosu mýta v Jevíčku a jeden lán v Drvalovicích (8,7 km jihozápadně od Jevíčka), přiřčených roku 1256 biskupem Brunem již zmíněnému svitavskému farnímu kostelu.³⁴

Provedená bilance písemných pramenů z hlediska informací o možném průběhu dálkových komunikací na Litomyšlsku v období raného středověku, objímající zde samozřejmě i mladší až pozdní dobu hradištní, neumožňuje vyslovovat nějaké detailnější závěry.³⁵ Zřejmě však zdejším prostorem procházelo vícero cest, z nichž nejméně jedna směřovala na Moravu. Umož-

³¹ K oběma kostelům ve Svitavách viz POCHÉ, Emanuel a kol.: *Umělecké památky Čech 3* (P–Š). Praha 1980, s. 485–487. Výstavbu kostela sv. Jiljí lze nejspíše klást až do doby po vzniku falza listiny k roku 1167 (viz výše pozn. 16), které by jinak lokalitu asi zmiňovalo.

³² WOLNÝ, Gregor: *Kirchliche topographie von Mähren. Olmützer Erzdiöcese I/3*. Brünn 1859, s. 1–9; SEDLÁŘ, Jaroslav: *Umělecké památky*. In: Vlastivěda moravská. Moravskotřebovsko-Svitavsko. Brno 2002, s. 478–479; SMUTNÝ, B.: *Svitavsko*. In: Vlastivěda moravská. Moravskotřebovsko-Svitavsko. Brno 2002, s. 719.

³³ Tak v mapové příloze své práce PECHOLD, Rudolf K.: *Der Triebetalweg. Ein Beitrag zur ältesten Verkehrsgeschichte des Schönhengstgaues*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 19, 1915, s. 7–34; též ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Ještě o Hrutově a stezce Trstenické*. ČČH, 23, 1917, s. 164. Úvaha těchto autorů zřejmě vycházela z předpokladu, že „Starou Svitavu“ nelze klást do prostoru biskupem Brunem založeného města.

³⁴ K možnosti, že na přelomu 12. a 13. století převedl majetek zděděný na Svitavsku na olomoucké biskupství Bavor, který tehdy krátce dosedl na stolec v Olomouci, viz BOLINA, P.: *Byl hrad Svojanov*, s. 17–23.

³⁵ Výše uvedené zprávy Karel Severin z nepochopitelných důvodů vyřazuje z okruhu pramenů majících co říci k situaci na Litomyšlsku v období raného středověku (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 813: „...hledali podporu v archivních pramenech 12.–13. století, tedy nikoli z raného středověku...“). Přitom však autorům kritizované práce o několik odstavců dále

ňovala patrně nejsnazší spojení této části východních Čech s jihovýchodní Moravou, neboť se po ní dovážela sůl z Uher. Do pomezního pralesa vstupovala poblíž hradiště u Benátek nad pravým břehem horního toku Loučné, ale zda vedla těsně kolem něj, nevíme. Později se však vážala na dotyk s celnicí blíže neznámé podoby a polohy, snad od benáteckého hradiště nepříliš vzdálené (pokud obě lokality nebyly totožné), jejíž charakter však o ní umožňoval hovořit i jako o „zemské bráně“.

Název celnice „Na Trstenici“ dovoluje předpokládat, že ležela těsně nad jedním z břehů říčky Loučné, nebo v jejích blízkosti. Měla-li se přitom nacházet blízko benáteckého hradiska (výstup z lesa poblíž hradu Litomyšle), nemůžeme ji klást do prostoru dnešního města Litomyšle, kde od konce 11. století existovala „ecclesia Lutomislenis“, a prameny přitom svědčí o důsledném odlišování obou míst. Pro malou vzdálenost benáteckého hradiska od Litomyšle je ze stejného důvodu nepravděpodobné, že by celnice ležela mezi ním a pozdějším premonstrátským klášterem. Spíše bychom ji měli hledat v prostoru na jih od hradiště v Benátkách. Další směr cesty, nepřímou naznačený Kosmovými údaji o Litomyšli jako hradu knížete Slavníka s hranicí sahající až k řece Svitavě, lze spojovat s prostorem okolo dnešního města Svitavy (nebo jižně od něj), kde se patrně přecházel přechod nejhořejšího toku řeky.

I když u každé cesty s předpokládanou existencí v období raného středověku nemůžeme automaticky hovořit o jejím pravěkém původu, je třeba tuto eventualitu zvažovat zvláště u těch starých tras, které lze sledovat na delší vzdálenost, aniž by směřovaly na Prahu. Jak se obecně dopravní síť v českém raně středověkém státě vyrovnávala s tímto pravěkým substrátem, nakolik vznikaly cesty nové či byly využívány alespoň určité úseky těch starých, lze dnes jen odhadovat.

A mohli bychom ještě méně, kdyby výzkum pozůstatků starých cest v Čechách a na Moravě nezaznamenal v posledním čtvrtstoletí nebyvalý rozvoj.³⁶ Další a další zjišťované relikty dávného dopravního pohybu utvrzují poznání základních pravidel, jimiž se ve svém průběhu řídily staré komunikace. To

vyčítá, že k Tržku nezmiňují informace z listiny z roku 1378 (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 816: „...nemají tušení o těchto historických souvislostech...“).

³⁶ Z doby před rokem 2000 např. VELÍMSKÝ, Tomáš – ČERNÁ, Eva: *Výsledky rekognoskace středověké cesty z Mostu do Freiburgu*. AH, 15, 1990, s. 477–487; SVITÁK, Zbyněk: „Rešovská“ cesta. *Příspěvek ke středověkým komunikacím XIII. století v Nížkém Jeseníku*. Vlastivědný věstník moravský, 44, 1992, s. 362–368; KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr: *Terénní průzkum Zlaté stezky*. Zlatá stezka, 1, 1994, s. 54–76; ŠIROKÝ, Radek – NOVÁČEK, Karel: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*. AH, 23, 1998, s. 59–78; CENDELÍN, Dušan: *Pokus o rekonstrukci starých komunikací na Blanensku*. Staré stezky, 3, 1998, s. 4–6.

zpětně umožňuje vyhledávat nové dosud neznámé pozůstatky starých tras a korigovat naše představy o jejich průběhu. Tak již v roce 1999 Dušan Cendelín na základě srovnání většího počtu tehdy známých reliktů zaniklých dopravních tras zformuloval metodiku vyhledávání pozůstatků starých dálkových cest. Určil a na praktických ukázkách předvedl dva základní principy, jimiž se řídil průběh starých komunikací, tzv. pravidlo suché trasy a pravidlo přímého směru, u kterých zdůraznil roli kvalitních brodových míst a potřebu minimální energetické náročnosti při pohybu volnou krajinou.³⁷

Hlavní zásady vedení starých cest jsou ovšem dávno známy a upozorňovali na ně někteří autoři před mnoha desítkami let. Např. již v roce 1925 psal A. Tomíček, že „...staré cesty... vedly... po výšinách. Nížiny a údolí, zejména při řekách a potocích, byly bažinaté a neschůdné...“,³⁸ či v roce 1930 předepsal E. Šimek, že „...dálkové trati... byly v dávných dobách... pokud možná přímé... bez příliš velkých zacházek, a vyhýbaly se blízkosti břehů řek a s ní nezbytně spojeným častým a obtížným přechodům potoků a močálů. Proto vyhledávaly především trati výše položené, pokud možná na rozvodích... a vyhýbaly se... hlubokým a těsným údolím...“³⁹ Nebo když v roce 1968 M. Štěpánek upozorňoval na výsledky studia starých cest v tehdejší Západní Německu, kde „...část badatelů předpokládá, že hlavní doprava raného středověku šla mimo osídlené území v polohách značně vysokých, dokonce i na hřebenech hor a vodních předělů. K setkání s osídleným územím podle nich má docházet jen na nejdůležitějších brodech...“ Přitom mimo tradičních pramenů Štěpánek zdůraznil i význam terénního výzkumu zaměřeného na vyhledávání pozůstatků starých cest.⁴⁰ Problémem v českých zemích bylo,

³⁷ CENDELÍN, Dušan: *Staré komunikace. Vlastním nákladem autora*. Vizovice 1999. Vydané výtisky autor rozeslal některým knihovnám, vědeckým institucím a známým. Práce je dostupná i v elektronické podobě. I s ohledem na tuto publikaci zcela neprávem nyní tvrdí SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 818, že „...autoři bez udání pramene využili můj poznatek, že trasy cest byly voleny s ohledem na jejich nejmenší energetickou náročnost...“, když se odvolává na svou o poznání mladší práci (SEVERIN, K.: *K metodice studia úvozových cest*. Staré stezky, 6, Brno 2001, s. 22–30); navíc základní principy vedení starých cest včetně požadavku minimální energetické náročnosti byly D. Cendelínem zopakovány v práci publikované roku 2001 (CENDELÍN, Dušan: *Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viatické*. Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, 2001, č. 1, s. 46–79). K tomu možno ještě podotknout, že o cestách „směrem nejmenšího odporu“ psal již HOSÁK, Ladislav: *Zemské stezky a podružné cesty na Moravě v době předhusitské*. ČSPS, 59, 1951, s. 82, i když žádné závěry z tohoto poznatku neodvážel.

³⁸ TOMÍČEK, Antonín: *O starých cestách do půlky XIII. století*. Zálesí, 6, 1924–1925, s. 7.

³⁹ ŠIMEK, Emanuel: *Západní hranice Slavníkovy říše. Pomezí hrad „in monte Osseca“ a potok „Šurina“*. In: *Od pravěku k dnešku* (Sborník Pekařův). Praha 1930, s. 85.

⁴⁰ ŠTĚPÁNEK, Miroslav: *Patrocinia a středověké cesty. Příspěvky k dějinám osídlení 4*. Československý časopis historický, 16, 1968, s. 563–564.

že při řešení problematiky konkrétních tras se těmito tezemi až do počátku devadesátých let 20. století (viz výše) prakticky nikdo neřídil.⁴¹

Na výše uvedeném základě vznikl v roce 2010 pokus o rekonstrukci průběhu raně středověké dálkové trasy z Prahy do Olomouce v úseku mezi Litomyšlí a Konicí.⁴² Autoři se téma snažili uchopit z hlediska situace před tím, nežli se Praha stala centrem českého raně středověkého státu. Pro tu dobu trasu do středních Čech po přechodu Boskovické brázdy u Jevíčka směřovali z Křenovského sedla (přesněji z rozvodí na Písečné) přímo přes prostor Hradce nad Svitavou k Poličce, a odtud buď přes Nové Hradky na Chrudim, nebo přes Hlinecko. Mnohem důležitější byl podle nich přechod česko-moravského pomezí mezi Malou Hanou a užším Litomyšlskem, který ovšem se směrem na Prahu neměl původně nic společného. V jejich pojetí se proto pozdější cestou z Litomyšle do Prahy nebylo třeba zabývat.⁴³

Komunikaci předpokládaného pravěkého základu, žijící v různé podobě některými svými úseky přes celý středověk až téměř do současnosti, autoři rekonstruovali pomocí objevených reliktních v terénu, nalézáných převážně v krajině s většími výškovými rozdíly, tedy jihovýchodně od vlastního Litomyšlska a Svitavska, ke kterémuž regionu nedávno se svou kritikou uvedené publikace vystoupil Karel Severin.⁴⁴ V textu publikace však bylo území v povodí horních toků Svitavy a Loučné (tedy i vlastní Litomyšlsko) výslovně specifikováno jako zvláště obtížné, charakterizované relativně plochou krajinou, kvůli níž předkládané řešení musí v tomto úseku trasy stát více na teoretických předpokladech.⁴⁵ Nicméně ty byly vždy jasně zdůvodňované.

Severinem inkriminovaná trasa v několika větvích přetínala Malou Hanou a kolem Mařínského hradiska, přes Křenovské sedlo a Písečnou směřovala ke Svitavám. Objektivně nejvýhodnější dopravní prostor končil poblíž velkomoravského hradiska v Benátkách na Litomyšlsku. Dále bylo možno

⁴¹ Starší literaturu ovšem nelze odsuzovat paušálně. Na svou dobu měly velmi dobrou úroveň např. práce CHARVÁTOVÁ, Antonie: *Středověké cesty na Žatecku*. In: Žatec. České město ve vývoji architektury a urbanistiky. Praha 1958, s. 52–62; JEČNÝ, Hubert: *Staré cesty v pražské krajině*. In: Ochrana památek. Praha 1959, s. 35–49; LORENC, Vilém: *Nové Město pražské*. Praha 1973, s. 32–39, 82–89, ve kterých se při stanovování průběhu starých komunikací vycházelo z kritického vyhodnocení průchodnosti krajiny z hlediska výskytu podmačeného území v pramenných pánvích a údolních nivách, z existence příhodných brodových míst na přechodech údolí a opíraly se o strukturu cest zaznamenaných ve starých mapováních i dochované relikty tras v podobě úvozů.

⁴² CENDELÍN, D. – BOLINA, P. – ADAM, D.: *Jevíčko na cestě*.

⁴³ To však SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 817 v recenzi práce nepochopil, takže autorům vyčítá, že nezmiňují jemu známý úvoz na trase cesty z Litomyšle do Chrudimi.

⁴⁴ Tamtéž, s. 813–820.

⁴⁵ CENDELÍN, D. – BOLINA, P. – ADAM, D.: *Jevíčko na cestě*, s. 26.

v daném směru pokračovat od Benátek pouze dvěma způsoby. Buď po terase nad Loučnou sledovat oblouk této vodoteče až do Litomyšle, nebo v Benátkách údolí Loučné přejít a využít nabízející se příhodný hřbet mezi Loučnou a Desnou, který by trasu přivedl do Tržku. Druhá možnost více odpovídá oběma zmíněným principům vedení nejstarších tras, proto v publikaci byla pozornost věnována především jí (obr. 2). Zpracování návazného průběhu z Tržku přes Chocensko do východních Čech, stejně jako problematika varianty vedené tímto směrem přes Litomyšl, již byly mimo rámec možností lokálně vydávané publikace s Jevíčkem v názvu. Ze stejného důvodu autoři neprezentovali výrazné a jistě nepřehlédnutelné relikty nad pravým břehem Loučné, kterými trasa z Tržku pokračovala za dnešní silnicí č. 35 směrem na sever až severozápad (obr. 3). Uvedené souvislosti K. Severin opět nejspíše nepochopil, neboť autorům recenzované práce podsouvá předpoklad pokračování trasy z Tržku do Prahy.⁴⁶

V intenzivně osídleném a po staletí agrárně využívaném okolí Litomyšle je samozřejmě velmi obtížné a jistě i diskutabilní vyhledávat pozůstatky komunikací, jejichž existence se předpokládá již v době velkomoravské či dokonce dříve. O to větší pozornost zasluhují útvary vyskytující se na hřebetu mezi Loučnou a Desnou nad Tržkem, který měl nesporný potenciál hrát důležitou roli na přístupu k benáteckému hradisku od severozápadu, tedy v linii, která v členitějším terénu jihovýchodně od Svitav se v pozůstatcích starých cest výrazně projevuje až na střední Moravu.

Existenci lineární deprese, stoupající k ose hřebetu nad Tržkem směrem ke dvoru Štít a vzniklé podle autorů dlouhodobým dopravním pohybem, se Karel Severin pokusil zpochybnit fotografií zabírající prostor až od míst, kde se relikty v terénu vytrácí (obr. 4).⁴⁷ Bylo samozřejmě možné diskutovat, zda útvar vznikl dopravním pohybem nebo přirozenou erozí, či se nejedná o pozůstatek mladší cesty z Litomyšle do Tržku, ale Severinova snaha ukázat, že se v daném místě nenachází nic, není hodna periodika, kde zmíněná fotografie byla uveřejněna se záměrem diskreditovat autory recenzované publikace. Každopádně útvar, částečně vyjádřený i bývalým výběžkem katastrální hranice Tržku vůči Nedošínu (viz obr. 5) a probíhající paralelně podle cesty zakreslené na I. vojenském mapování (viz obr. 2), má mnohem výraznější pokračování výše, v přilehlém hustém lesním porostu (Nedošínském háji), kde se dá

⁴⁶ SEVERIN, K.: *Dušan Cendelin*, s. 816: „...na stanovení optimálního dopravního prostoru z Tržku dále k Praze rezignovali...“

⁴⁷ Tamtéž, s. 815.

sledovat na značnou vzdálenost.⁴⁸ Náznaky zbytků paralelních úvozů, které přežily někdejší parkové úpravy, jsou v lese patrné na několika místech také vlevo od dnešní cesty; pochyby o schopnosti Karla Severina objektivně hodnotit situaci však získá každý, kdo vlevo zabočí z cesty asi 200 metrů po vstupu do lesa. Tam se dochovala část svazku mohutných úvozů, které představují zcela nepochybnitelný relikt staré významné cesty.⁴⁹

Aby Severin mohl čtenáře své recenze utvrdit v představě „ničím nedoložené trasy z Tržku k Benátkám u Litomyšle,“⁵⁰ prohlásil významný přechod Loučné v Tržku příslušným ke komunikaci Choceň–Morašice. Je to podle něho ta samá cesta, která jako „strata publica“ tvoří v listině z roku 1378 hranici kartuziánského kláštera v Tržku.⁵¹ I když z Tržku se do Chocně dalo skutečně dojet (přes Bohuňovice, s napojením na trasu Litomyšl–Dolní Sloupnice–Choceň) a z Tržku se nepochybně jezdilo i do Morašic, Severin se vyhnul určení, jakou trasou vlastně argumentuje. Důvod je zřejmý – v listině se píše o komunikaci jistě významné, když nesla označení „strata publica“, ale logické pokračování trasy od Chocně mohla v Morašicích tvořit pouze cesta na jih, přes Horní Újezd k Poličce. Pro dopravní pohyb od Chocně na Poličsko by však trasa přes Tržek představovala jen postranní cestu, neboť výhodnější spojení obou výchozích bodů tvořila komunikace přecházející Loučnou v Cerekvici.

Již z těchto důvodů je zřejmé, že v písemnosti z roku 1378 uvedená „strata publica“ cestu Choceň–Tržek–Morašice, se kterou ji ztotožnil K. Severin, spíše nepředstavovala. Z díkce pramene, v němž se uvedenou „veřejnou silnicí“ vymezoval majetek, kterým biskup Albert ze Šternberka obdarovával jím založený kartuziánský klášter v Tržku, to ani být nemohla. Kartuziáni by totiž od litomyšlského biskupa dostali pouze inundační území mezi Desnou a cestou z Tržku do Morašic, a nikoliv část obory (dnešního Nedošínského háje), mezi níž a biskupskou tvrzí měl klášter vzniknout. Tvrz se velmi pravděpodobně nacházela nad dnešní kaplí P. Marie na konci hřbetu mezi Desnou

⁴⁸ Útvar v podobě velké lineární až dva metry hluboké deprese je patrný hned z kraje lesa vpravo od dnešní cesty (nejvýrazněji v pozici WGS-84: N49 52 54.7 E16 15 55.1).

⁴⁹ WGS-84: N49 52 57.0 E16 16 00.1. Vzhledem k hustému porostu je relikt obtížně fotografovateľný tak, aby snímek byl sdělný.

⁵⁰ SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 816.

⁵¹ BRANDL, Vincenc (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Elfter Band (1375–1390). Brünn 1885, č. 133, s. 122: „...iuxta fortalitium et curia in Tirzca nuncupatam, utputa in spacio, quod a septis in orto ferarum ex transverso positus usque retro ad stratam publicam et a strata usque ripam fluvii a molendino decurrentis protenditur, monasterio et domini predictis pro terminis aree deputato, competentibus redditibus, bonis, proventibus ac bonis aliis de nostris patrimonialibus bonis auctore domino comparandis dotando fundavimus...“

a Loučnou a na osu téhož hřbetu je dodnes užívaným topikem „V Kartouzích“ klášterišť lokalizováno.⁵² Domníváme se proto, že v listině z roku 1378 šlo spíše o komunikaci přicházející od Litomyšle, která zčásti převzala výše zmíněnou dávnou hřbetní trasu Benátky–Tržek (viz obr. 2), přičemž vodotečí zmiňovanou v listině byla Loučná. Listina, která (stejně jako Severinem předložená fotografie) měla u čtenáře vzbuzovat představu, že po hřbetu nad Tržkem nemohla kdysi vést směrem na Benátky žádná komunikace, tak ve skutečnosti představuje argument ve prospěch existence takové trasy.

Pro uchopení cesty vedoucí kdysi po hřbetu mezi Loučnou a Desnou od Tržku směrem k Benátkám má zásadní význam pozůstatek přechodu údolí Loučné, který již dříve byl zjištěn naproti ústí tzv. Jiráskovu údolí, asi 850 metrů JJZ od benátského hradiska (obr. 6).⁵³ Nachází se tam jednak relikť velkého úvozu či komunikačního žlebu, jednak zbytek zaneseného úvozu pozvolnějšího sklonu, které z náhorní roviny hřbetu mezi Loučnou a Desnou umožňovaly směrem od Tržku sejít k brodu Loučné. Tehdy však D. Cendelín podle zákresu na prvním vojenském mapování polohu přechodu mylně určil proti benátskému hradišti, což následně Severinovi posloužilo k paušálnímu odsouzení celé práce.⁵⁴ Poté, co lokalizace byla v recenzované práci opravena, vznáší Severin proti reliktu námitku, že „úvoz by nestoupal do strmé meze“.⁵⁵ Na první pohled by se mohlo zdát, že mu jde o podélný profil komunikace, která kdysi reliktem probíhala, ale osten své kritiky takto Severin nemohl zaměřit z několika důvodů. Především relikť ve své horní části byl zjevně zavážen za účelem rozšíření pole přiléhajícího k němu na severovýchodní straně, takže horní údolní hrana a tím i mez polí na severozápadě se nachází ve značné vzdálenosti od dnešního horního konce reliktu, který sám o sobě ve vztahu k mezi pole by jistě představoval prvek výrazně starší. Původní horní konec reliktu přitom kolmo přetíná úvoz mladší cesty (obr. 6–3), který pak starší situaci definitivně zničil. Jakoukoli možnost argumentovat vztahem reliktu k polím zdvihajícím se na severozápadě přitom zcela vylučuje zářez další, ještě mladší paralelně běžící cesty (obr. 6–4), která (na rozdíl od reliktu dvou předchozích variant sestupu k přechodu Loučné) klesá svahem údolí velmi pozvolně, takže úroveň potoční terasy dosáhne až asi

⁵² NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny I*, s. 337–338; WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek 29. Politický okres litomyšlský*. Praha 1908, s. 156.

⁵³ CENDELÍN, Dušan: *Přechod horní Loučné a lokalizace zemské brány na raně středověké cestě z Čech na Moravu*. *Staré stezky*, 10, 2005, s. 73–95.

⁵⁴ SEVERIN, K.: *Litomyšl, Benátky a Čistá: hradiště a středověké cesty* (dále jen *Litomyšl, Benátky*). *Archeologia historica*, 32, 2007, s. 278: „...celá Cendelínova konstrukce se stala bezpředmětnou...“

⁵⁵ Týž: *Dušan Cendelín*, s. 817.

350 metrů severněji. Také na současné cestě, která z polí nad údolím klesá k přechodu Loučné proti ústí Jiráskova údolí, vznikl nezanedbatelný úvoz (obr. 6–5). Jde samozřejmě o podstatně mladší záležitost, ale tato cesta tvoří katastrální hranici mezi Benátkami a Čistou, takže cosi může vypovídat o někdejší významu tohoto přechodu Loučné, k němuž také schází. Nacházejí-li se vlevo i vpravo od inkriminovaného reliktu úvozy mladších cest, je zřejmé, že i případná Severinova námitka přirozeným původem útvaru, bez vlivu dopravního pohybu na jeho vzniku, by stála na velmi vratkých základech. V popsané argumentační nouzi proto Severinovi nezbylo, než stránky sborníku *Archaeologia historica* zneužít způsobem, jaký se v odborném tisku jen tak nenajde. Rozhodl se předložit fotografii zabírající útvar ve svahu tak, aby neznalý jeho zatočeného průběhu (obr. 6–2) pokládal boční stranu reliktu za ukončení prudkým srázem meze přilehlého pole, čímž by se každému zdálo být zřejmé, že tudy cesta vést nemohla (viz obr. 7 nahoře). Ve skutečnosti za zatáčkou (na Severinově „foto 3“ skrytou) relikt plynule pokračoval až na úroveň okolního terénu (viz obr. 7 dole).

K pochopení souvislostí krizové, falešné a do odborného tisku nepatřící reakce Karla Severina ohledně trasy od Tržku a přechodu Loučné při ústí Jiráskova údolí v Benátkách, musíme na tomto místě učinit exkurz do prací jmenovaného autora z let 2001–2007, v nichž řešení dopravní problematiky tohoto prostoru věnoval značné úsilí. První byl článek z roku 2001, věnovaný vztahu starých cest a toponyma Voštica, jehož nápadný výskyt Severin záslužně evidoval a vyhodnocoval ve východních Čechách, zvláště na Vysokomýtsku a Litomyšlsku.⁵⁶ Severin takový název cesty, nebo alespoň polní trati, nezaznamenal před 18. stoletím, prokázal však, že spíše než běžné polní cesty nesly v lidové mluvě (a následně i úředních záznamech) takové označení komunikace směřující k regionálním centrům, případně i spojnice mezi nimi.

Jednu z nejdelších linií výskytu „Voštic“ Severin zjistil v pruhu katastrů obcí mezi Políčkou a Litomyšlí. Převážnou část toponym tohoto typu spojil s trasou Políčka–Vysoký les–severní část Trstěnice–Čistá–Benátky, když další její návaznost viděl (přes prostor severně od Litomyšle) ve „Voštích“ na katastrech Kornice, Sedliště, Bohuňovic, Horek, Tisové a Vysokého Mýta.⁵⁷ Severin přitom vyslovil předpoklad o „...vytyčení a zprovoznění takových cest v epoše velké kolonizace...“ s tím, že „...některé jsou podle všeho výrazně starší, to platí zejména o Staré vošticí od Vysokého lesa k Čisté a Benátkám...“⁵⁸ Předkolonizační stáří trasy odůvodnil o pár odstavců níže

⁵⁶ SEVERIN, Karel: *Voštica*. *Acta onomastica*, 41–42, 2001, s. 143–183.

⁵⁷ Tamtéž, s. 159.

⁵⁸ Tamtéž, s. 168–169.

konstatováním, že komunikace „...od Vysokého lesa pokračovala trasou nazývanou snad Německá cesta k Pomezí (u Poličky), což je podle všeho nejstarší komunikační tepna směrem na Moravu...“⁵⁹ Stojí za pozornost, jak málo Severinovi stačilo k vyřešení problematiky nejstarší trasy z Čech na Moravu, když předtím ve „zdrucující“ kritice odmítnul jako nepodložené a metodicky chybné veškeré názory jiných autorů, co k tomuto tématu za posledních sto padesát let vyjadřovali.⁶⁰

Následná práce o stavbě silnice v Benátkách v letech 1840–1842 ukázala, že dříve touto vsí procházela údolní cesta téměř shodného průběhu jako současná silnice.⁶¹ Tato cesta v jižní části katastru (tedy od ústí Jiráskova údolí až do půli obce) vedla těsně po pravém břehu Loučné, zhruba uprostřed vsi se však dvěma pravoúhlými zatáčkami od této linie náhle odchýlila a směrem k Litomyšli pokračovala po terase, které ani při největších povodních nehrozilo zaplavení. Anomálií se dvěma pravoúhlými zatáčkami a náhlým odchýlením trasy z břehu Loučné se Severin nezabýval, ani neřešil, kam kromě sousedních Litrbachů (dnes Čistá) se po této cestě od Litomyšle jezdilo. Bez komentáře ponechal i zmínku ze současně publikovaného zápisu v dobovém prameni, rychtářské knížce obce Benátek, ze které vyplývá, že se jednalo o trasu vedoucí z Litomyšle přes Benátky, Čistou a Trstěnici k osadě Karle.⁶² Další přirozené pokračování této trasy na Moravu, ke Svitavám a Hradci nad Svitavou, totiž nepodporovalo Severinovu tezi, že cesta přes Benátky byla především starobyloou spojnici Litomyšle s Poličkou (či Limberkem-Pomezím).

⁵⁹ Tamtéž, s. 169. Zdá se, že Severin nápad s údajnou raně středověkou trasou Polička–Trstěnice–Benátky–Litomyšl převzal z jím využívaného „Soupisu místních jmen na Litomyšlsku“ z roku 1940, jehož autor o „Vošticí“ u Vysokého lesa napsal, že to „...snad byla původní cesta do Poličky z Litomyšle přes Benátky, Literbachy, Trstěnici...“ (srov. tamtéž, s. 150–151). Jen výjimečně, kde by existence „Voštic“ mohla vzbudit dojem, že kdysi nemusel směr od Poličky být tím hlavním, který k Litomyšli přicházel, konkrétně v jižní části katastru Trstěnice, podrobuje Severin zdroj svých informací kritice (srov. tamtéž, s. 155, pozn. 69: „...nepokládám jeho sdělení za zcela důvěryhodná...“).

⁶⁰ SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 383: „...Dálková obchodní komunikace spojující Čechy s Moravou však prostorem Litomyšlska nepochybně vedla, úspěšná prospekce této významné cesty z hlediska důsledně historicko-geografické analýzy je ale podmíněna odmítnutím staré metodiky, která se ukázala scestnou...“; ve stejném duchu i týž: *Metodika hledání středověkých cest*. Staré stezky, 6. Brno 2001, s. 7–21.

⁶¹ Týž: *Stavba silnice v Benátkách u Litomyšle* (dále jen *Stavba silnice*). Staré stezky, 7. Brno 2002, s. 86–96.

⁶² Text zápisu v rychtářské knize Benátek: „...Když na našem litomyšlském panství silnice se stavěly, a již skoro jediné od města Litomyšle skrze naši obec benát(s)kou, Literbachy, Střenici, Karli, nejhorší cesty pozůstávaly...“ (citováno podle SEVERIN, K.: *Stavba silnice*, s. 91).

Na kvalitativně nové úrovni se Severin k tématu „Voštic“ vrátil v práci z roku 2003, ve které s využitím Josefského katastru, obsahujícím mimo jiné mnoho detailních informací o cestách a pomístních názvech, se mu v řadě případů podařilo určit přesnou polohu míst, k nimž se pomístní jméno „Voštica“ a další zajímavá topika vztahovala.⁶³ Po vynesení do katastrálních map (Indikační skicy) se v případě Benátek ukázala zajímavá věc (viz obr. 8). Z osmnácti zjištěných poloh topika „Voštica“ se jich třináct jednoznačně vázalo na cestu, která po výstupu z dolce pod jižní stranou benáteckého hradiště směřovala na JJV (obr. 8-a; obr. 10-a) a vzdalovala se od údolní trasy natolik, že dál se s ní již těžko mohla znovu spojit. Kromě toho, že v době vzniku katastrální mapy se jednalo o cestu již nefunkční, se od Severina o ní nic dalšího nedozvídáme. Mlčení provází i skutečnost, že cesta směřovala přesně k začátku podivného valu, který v poloze „Zemanovy stráně“ sleduje horní hranu Jiráskova údolí (k tomu níže).

Ze zbylých pěti Severinem určených toponym „Voštica“ na území Benátek se podle Josefského katastru dvě lokalizace jasně vázaly na průběh cesty, která z údolí Loučné na náhorní rovinu východně od Benátek stoupala podél severní a východní strany benáteckého hradiště a pak pokračovala daleko na jihovýchod, až za hranice benáteckého katastru (obr. 8-b). K její trase se volněji pojí i tři poslední pomístní názvy „Voštica“, situované v položení „Za starou silnicí“ (obr. 8-c). Ačkoliv z téměř všech starých mapování vyplývá, že tato komunikace směřovala z Litomyšle kolem Benátek na Brlenku a dál ke Svitavám (obr. 9), Severin tuto skutečnost pomíjí nápadným mlčením. Důvod je zřejmý – již v dřívější práci totiž kategoricky tvrdil, že to byla „jen cesta pro pěší“ a že „...v prostoru Brlenky žádné stopy dálkové obchodní komunikace nezjistil...“⁶⁴

Výše uvedené ryze archivní práci Severinem zjištěné poznatky o „Vošticích“ na katastru Benátek, které kolidovaly s jeho vlastní představou, že cesta z Litomyšle přes Benátky a Čistou na Poličku tvořila nejstarší trasu z Čech na Moravu, přivedly tohoto autora k tématu posléze znovu.⁶⁵ Bylo to nutné již z toho důvodu, že v mezidobí se objevily práce, které se Severinovým řešením nepočítaly, dokonce se v naprostém protikladu s jím předpokládaným směrem nejstarší komunikace v Benátkách křížily.⁶⁶ Severin se v již zmíněné studii z roku 2007, ve které nejprve obsáhle okomentoval zmínky starší lite-

⁶³ SEVERIN, Karel: *Toponyma Voštica v Josefském katastru*. Acta onomastica, 44, 2003, s. 53–123.

⁶⁴ Týž: *Trstenickou stezkou*, s. 381.

⁶⁵ Týž: *Litomyšl, Benátky*, s. 269–282.

⁶⁶ CHARVÁT, Petr: „Better is to go wide-go wide! Hranice a její překračování ve středověkých cestách – a nejen tam. AH, 29, 2004, s. 134; CENDELÍN, D.: *Přechod horní Loučné*, s. 73–95.

ratury o hradišti v Benátkách i poněkud záhadném valu na hraně severního svahu Jiráskova údolí (tzv. Zemanovy stráně), s problémem vyrovnal na necelých dvou stánkách,⁶⁷ a to způsobem mírně řečeno zvláštním.

Ponechme stranou, že úsek své raně středověké trasy od Poličky na Litomyšl, který mezi Čistou a Benátkami vede více jak dva kilometry údolím Loučné, Severin prohlašuje za „suchou trasu“, neboť v létě její pramen od osady Karle klesá 14 kilometrů na sever k ústí Jiráskova údolí na hranicích katastrů Čisté a Benátek.⁶⁸ K tomu, aby údolní trasu Litomyšl–Polička mohl spojit s „Vošticemi“, jež se mu podařilo určit na polích východně od Benátek (viz obr. 8-a), Severin musel provést tři nestandardní kroky:

- 1) Nalézt důvod, proč by dosud od Poličky (resp. od Čisté) údolím Loučné vedoucí „raně středověká“ cesta náhle změnila směr o téměř 90° do Jiráskova údolí a pak překonávala asi třicetimetrový výškový stupeň svahu údolí směrem k jižnímu konci linie toponyma „Vošticé“ na polích nahore. Důvod spatřuje ve zmíněném vývěru Loučné s tím, že „...již samo místní jméno obce Benátky naznačuje, že zde nebyla nouze o vodu...“ Důkaz má představovat i skutečnost, že obcí vedená cesta po břehu Loučné vznikla nejspíše dodatečně, a že středověké komunikace většinou nevstupovaly do intravilánů vesnic.⁶⁹ Tyto Severinovy argumenty však naprosto nesouvisí s raně středověkou problematikou místa. Severinem předpokládaná „předkolonizační“ komunikace údolím Loučné od Čisté přes Benátky k Litomyšli by tehdy neměla co dočinění s dnešní benáteckou zástavbou. Zcela nepochybně by od ústí Jiráskova údolí v přímém směru (k linii silnice v severní polovině obce) pokračovala po příhodné terase Loučné (obr. 10-b; 13-b), která až později (ve 13.–14. století) byla zastavěna benáteckými usedlostmi. Terasa leží tři až šest metrů nad obvyklou výškou hladiny Loučné, takže ani Severinův argument s vývěrem Loučné nemá žádnou váhu.
- 2) Předložit řešení, jakým způsobem by se komunikace vcházející do Jiráskova údolí pod jeho jižním svahem dostala strmým svahem na protilehlé stráně údolí (Zemanovy stráně) vzhůru. Podle Severina to umožňovala v severním údolním svahu „...dobře dochovaná rampa... podél které byla vytyčena hranice katastrů Litrbach a Benátek...“ Své tvrzení podporuje jednak zakreslením rampy do mapy (obr. 10-4), jednak informací,

⁶⁷ SEVERIN, K.: *Litomyšl, Benátky*, s. 279–280.

⁶⁸ Tamtéž, s. 279; Severin přitom vůbec nebere do úvahy, že situace ve středověku mohla být v údolí Loučné naprosto odlišná od současnosti, což ostatně naznačují písemné prameny, které zaznamenávají v Čisté od 14. století mlýn o třech složení (srov. NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny*, s. 102, 370).

⁶⁹ SEVERIN, K.: *Litomyšl, Benátky*, s. 279.

že „...určitě nebyla soukromou cestou na pole, když každý statek v údolí Loučné měl svou vlastní...“, a ještě potom snímkem rampy.⁷⁰ Severinova „rampa“ však existuje jen na plánu, který pro svůj článek tento autor vytvořil (srov. obr. 10-4 a obr. 11). Žádná komunikace podle katastrální hranice z jedné strany údolí na druhou nikdy nepřecházela, natož aby pokračovala výstupem do „Zemanových strání“. Na mapě vedená čára není cestou, nýbrž zákresem průběhu katastrální hranice. Snímek (z pozice na obr. 10 označené písmenem „S“), který Severin jako důkaz existence rampy předložil, pochází z cesty vybudované ve druhé polovině 19. století a od jižních benáteckých usedlostí zpřístupňující lomy vysoko v severním svahu Jiráskova údolí. Na mapě Stabliního katastru, stejně jako na druhém vojenském mapování se tato cesta ještě nenachází, část jí byla zaznamenána až koncem 19. století na třetím vojenském mapování. Je tedy zřejmé, že ve druhém bodě Severin předložil argumenty zcela nepravdivé, které s reálnou situací nemají nic společného.

- 3) Propojit horní konec vymyšlené rampy v Jiráskově údolí s linií „Voštic“, která dle předchozího Severinova zjištění se vázala k cestě zachycené na indikační skice (obr. 8-a; obr. 10-a; obr. 13-a). Za tímto účelem bez jakéhokoliv vysvětlení Severin svou vlastní původně zjištěnou „linii Voštic“ z bývalé cesty posunul asi 150 metrů na západ (obr. 10-5; obr. 13-1). Aby alespoň zhruba dodržel směr jím dříve zjištěné linie, musel vést novou „linii Voštic“ k zatáčce, již se silnice v údolí vzdaluje od břehu Loučné. Odtud strmě vedenou cestu, která z údolí umožňovala přístup k příslušným polnostem nahoře na pláni, prohlásil za další „rampu“ (obr. 10-6; obr. 13-2), sestupem po níž se mělo dosáhnout cesty umožňující pokračovat na sever k Litomyšli. Již pohled na mapu Stabliního katastru vzbuzuje pochyby o Severinově tvrzení, že tzv. rampa (obr. 13-2) „...v rámci lokálních cest neměla logickou funkci...“⁷¹ Nulová hodnota informací takového druhu vynikne při pohledu na rampu z boku. Tarasní zídka, o kterou se bok tzv. rampy směrem po svahu opírá (obr. 12), tedy nevznikla v rámci její lokální funkce? Pochází snad z dob, kdy „rampa“ sloužila dálkové dopravě? A proč na tomto tak strmém úseku cesty nevznikl žádný úvoz? Byla užívána jen krátce, takže opěrná zídka je unikátní velkomoravskou stavbou? Vše je samozřejmě nesmysl,⁷² zřejmý už z toho, že nelze uvést

⁷⁰ Tamtéž, s. 270, obr. 1; s. 279–280.

⁷¹ Tamtéž, s. 280.

⁷² Severinovu víru, že popisované rampy jsou z doby velkomoravské, dokládá jednak text, jím uvedený na závěr: „...Voštic vedoucí od Poličky je výjimečná. Jako jediná byla (pozn. autorů: v 18. století) v některých úsecích nazývaná Stará Voštic, což jí z ostatních cest toho jména hierarchicky vyděluje, a pouze tuto komunikaci kontrolovalo benátecké hradiště...“

důvody, pro které by významná dálková komunikace volila trasu s tak prudkým klesáním (stoupáním), když terén v okolí umožňoval vést cestu bez takového extrému.

Exkurs do prací Karla Severina tedy můžeme ukončit konstatováním, že s žádnou významnou raně středověkou komunikací od Benátek proti toku Loučné na Čistou a k Poličce v raném středověku nemůžeme počítat. Vymyšlené nebo naprosto naivní důkazy, které pro svou hypotézu Severin předložil, mají stejný charakter, s jakými argumentoval proti trase směřující k přechodu údolí Loučné v Benátkách od severozápadu, přes Tržek (viz výše).

Kromě cesty od Tržku hrála v průběhu komunikací v prostoru Benátek důležitou roli ještě trasa přicházející od Litomyšle po pravobřežní terase Loučné (obr. 14-2), v Severiněm kritizované práci jen zmíněná. Souhlasíme se Severinovým názorem, že v raném středověku trasa od Chrudimi do Litomyšle vedla přes Morašice a most v „Dlouhých lukách“ (obr. 14-3). To však již velkomoravské benátecké hradisko mohlo být opuštěné a v době jeho života zase není možné počítat s Litomyšlí, alespoň ne ve smyslu pozdější klášterní trhové osady, ke které by měla vést cesta od Chrudimi. Trasa, která k benáteckému hradišti přicházela od Litomyšle, proto při cestě na Moravu měla původně vazbu na stejný výchozí bod jako komunikace vedená přes Tržek, tedy rozvodí Orlice a Loučné, obecněji severovýchodní Čechy. K větvení a opětovnému spojení trasy, jaké bylo zjištěno na téže komunikaci i dále na Moravě, pravděpodobně došlo také zde, v dopravně významném prostoru při ohybu Loučné. Nelze však určit ani časovou posloupnost či funkční souběh zmíněných dvou variant cesty, s omezenou mírou přesnosti lze jen charakterizovat povahu obou dopravních prostorů.

Nejpádňějším důkazem existence větve vedoucí přes Litomyšl je sama poloha benáteckého hradiště, jehož vazbu na cestu směřující proti toku Loučné lze těžko popírat. Proč však komunikace scházela do údolí Loučné směrem k benáteckému hradišti, když na pláně východně od Benátek mohla zamířit hned za Litomyšlí? Nelze-li příčinu toho spatřovat v Severiněm předpokládaném pokračování cesty údolím Loučné na Čistou a Poličku, pak skutečnost, že se trasa z Litomyšle přidržela vnější strany oblouku Loučné, musela vycházet buď ze snahy vést komunikaci co nejbližší hradišti v Benátkách, nebo z potřeby se přiblížit k trase přicházející od Tržku, která již za sebou měla rozhodující překážku, dvojí přechod Loučné (k tomu viz výše). Logicky musíme dát přednost variantě druhé, neboť hradiště nepochybně vzniklo

(SEVERIN, K.: *Litomyšl, Benátky*, s. 280), jednak formulace prezentovaná v recenzi: „...pomocí reliktních dopravních systémů, úvozů a ramp ... jsem pečlivě dokumentoval středověkou cestu vedoucí z Poličky do Litomyšle...“ (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 819).

ke kontrole kolem procházející komunikace, nikoliv naopak, že by průběh cesty byl kdysi vytýčen podle polohy fortifikace, z jiných než komunikačních hledisek spíše bezvýznamné. Proto můžeme předpokládat, že původně se obě větve spojovaly v ústí Jiráskova údolí a odtud pokračovaly dál na jihovýchod směrem k Javornickému hřbetu. Vznik hradiště, byť mluvíme o době velkomoravské, je tedy v daných prostorových souvislostech nutné považovat až za sekundární. O podobě a rozsahu fortifikace lze jen spekulovat, nic též nevíme o způsobu kontroly trasy od Tržku poté, co vstoupila do Jiráskova údolí. Lze jen znovu upozornit na existenci již zmíněného valu na horní hraně severního svahu Jiráskova údolí i starou cestu „Voštica“, vybíhající k němu od benátského hradiště.

Severinem kritizovaná koncepce dalšího pokračování komunikace Jiráskovým údolím vycházela jednak z celkového předpokládaného průběhu trasy na jihovýchod, blíže k Jevíčku, doloženého mnoha relikty, jednak z existence dokonalé „suché trasy“, která daným směrem se podél jedné z větví Jiráskova údolí táhne až na téměř sedm kilometrů vzdálený zalesněný Javornický hřbet. Předpokládaná dávná cesta, vedoucí v téměř ploché krajině od vrcholného středověku intenzivně obdělávaných polí, těžko dodnes mohla zanechat nějaké průkazné stopy. Nicméně základní princip „suché trasy“, předložený v Severinem kritizované práci, má oporu v situaci zachycené na prvním vojenském mapování (obr. 15). Přes určité nepřesnosti, dané způsobem zhotovování jednotlivých listů mapy ve druhé polovině 18. století,⁷³ je nade všechnu pochybnost zřejmé, že tehdy ještě v Benátkách vcházela do Jiráskova údolí cesta, která asi kilometr nad jeho prvním rozdělením vystoupala na nívó okolní krajiny (obr. 15-1). Napříč poli pak „suchou trasou“ směřovala přímo na jihozápad k Javornickému hřbetu. Výjimku představuje klička vychýlená k Literbachům, která s pomocí nějaké (na mapě tehdy nezakreslené) spojky asi eliminovala obtíže přístupu k této části vsi údolím Loučné (viz detail na obr. 15-D). Cesta pak z uvedené kličky přecházela plynulou zatáčkou zpět do původního směru na Javornický hřbet. Není proto nelegitimní představa, že trasa zaznamenaná na prvním vojenském mapování vznikla deformací původní přímé spojnice Benátek s úpatím Javornického hřbetu, kterou k sobě později přitáhlo a využilo osídlení v části Litrbachů při pravém břehu Loučné.

Starou k jihovýchodu směřující trasu můžeme zatím na úpatí Javornického hřbetu opustit a vrátit se znovu do Benátek. V době po pádu Velké Mora-

⁷³ Ke vzniku a významu prvního vojenského mapování např. KUDRNOVSKÁ, Olga: *Josefské mapování českých zemí a jeho topografický popis (s rozбором popisu pražské sekce)*. HG, 24, 1985, s. 55–103; k (ne)přesnosti tohoto mapování viz ADAM, Dušan: *I. vojenské mapování – informační zdroj pro výzkum starých cest*. Staré stezky, 9. Brno 2004, s. 9–19.

vy sice hlavní komunikační tahy nemusely zaniknout, ale fungovaly zřejmě na jiných principech, neboť dálkový obchod se nejspíše přesunul na trasy maďarskými nájezdníky přímo neohrožované. Zdali benátecké hradiště přežilo „temné“ desáté století nevíme, ale rozhodně na takovém předpokladu nelze stavět další úvahy, i když ještě ve 12. století Kosmas lokalitu jako „hrad Litomyšl“ zmiňuje. Nevíme, zda fortifikace tvořila součást „celnice na Trstenici“ známé z pramenů 10. až 12. století, nebo se jednalo o dva různé objekty, z nichž „hrad Litomyšl“ byl počátkem 12. století jen opuštěným „hradištěm“ sloužícím pocestným k zastávkám a příležitostnému přenocování. V každém případě lze předpokládat, že tou dobou v daném prostoru nad někdejší využívaním směru severozápad-jihovýchod již převažoval provoz od Prahy přes Chrudim, Litomyšl a Malou Hanou na Olomoucko a Prostějovsko.

Nelze vyloučit, že se tyto změny odrazily v poklesu intenzity provozu na staré trase vedené po hřbetu od Tržku k ústí Jiráskova údolí. Ale přechod Loučné v Benátkách nepochybně sloužil dál, jak naznačuje jeho vazba na průběh katastrální hranice mezi Benátkami a Čistou i vznik „voznice“, umožňující pohodlnější překonávání západního svahu údolí Loučné. Zdá se však, že s prosazením trasy z Prahy do Litomyšle přes Chrudim, či případným zánikem raně středověkého hradu z doby velkomoravské v Benátkách, se po pravobřežní terase Loučné v prostoru dnešních Benátek přestalo jezdit až k ústí Jiráskova údolí. V blíže nezjištěné době se totiž směrem od Litomyšle těsně před benáteckým hradiskem začalo z terasy Loučné odbočovat na jihovýchod po cestě, která podle prvního vojenského mapování pokračovala přes les v „Masných krámech“ (obr. 9; obr. 15-3), odkud až k osadě Brlenka na úpatí Javornického hřbetu dosud tvoří katastrální hranici mezi Čistou a Janovem (obr. 17-3).

Cesta od Benátek k Brlece vedla přes horní konce téměř všech příčných „dolců“ zabíhajících do pláně východně od Loučné, včetně různých výběžků Jiráskova údolí, tedy způsobem typickým pro staré trasy na náhorních rovinách, aby z povrchu komunikace měla srážková voda možnost lépe odtékat. K cestě se na katastru Benátek dvakrát přímo a třikrát volněji vázal výskyt toponyma „Voštica“, jak jejich polohu určil K. Severin (srov. zde obr. 8-b, c; obr. 9).⁷⁴ Jeho tvrzení, že se jedná o pouhou cestu pro pěší,⁷⁵ nelze brát vážně. Její trasu v úplnosti zaznamenává první vojenské mapování (obr. 15-3), z valné části i druhé vojenské mapování, cesta přitom tvoří hranice parcel i katastrů a její průběh je zřetelný i na leteckých snímcích (obr. 16).

⁷⁴ SEVERIN, K.: *Toponyma Voštica*, s. 58–60; 101.

⁷⁵ SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 381.

Tuto komunikaci zmiňoval Karel Zelinka při lokalizaci depotu blíže neurčeného počtu římských mincí, když zaznamenal, že nález byl učiněn „při cestě od Masných krámů do Brlenky“ (viz obr. 15).⁷⁶ Vzhledem k tomu, že v nevelké vzdálenosti od cesty na Brlenku (řádově stovky metrů) mohlo paralelně probíhat několik větví trasy z Jiráskova údolí k úpatí Javornického hřbetu, lze nález mincí vztahovat k trase kterékoliv z nich (srov. obr. 17 a obr. 23). I když cesta od Benátek k Brlence vyniká kompaktní, jako by jednorázově vzniklou linií, prodělala patrně také určitý vývoj. Vyplývá to z porostových příznaků zachycených na leteckých snímcích, které ukazují, že v blízkosti úpatí Javornického hřbetu mohla tato komunikace mít původně průběh odlišný a prostor pozdější osady Brlenka míjet (obr. 17-4). Více se asi přichylovala k trase přicházející z Jiráskova údolí v Benátkách (obr. 17-1), aby vedle ní mohla stoupat po paralelním mírně vyklenutém hřbetu. A na něm, 450 metrů JJZ od osady Brlenka, se po trase od benáteckého hradiště zachoval systém asi pěti úvozů, který patří k nejvýraznějším reliktním starých cest na západních svazích Javornického hřbetu (obr. 18).

Tím jsme se dostali k neuralgickému bodu Severinovy kritiky, lokalitě Brlenka. Výše bylo vzpomenuáno, že již v roce 2000 tvrdil, že „v prostoru Brlenky žádné stopy dálkové obchodní komunikace nezjistil.“ Tehdy se s názorem J. Šimka, který již v roce 1884 směr od Litomyšle k Brlence navrhoval, avšak jako součást trasy do Brna,⁷⁷ Severin vyrovnal s argumentem, že souvislost německé verze názvu lokality Brlenka–„Brüner Steig“ s místním jménem Brno, či vyjádřením směru cesty na Brno, vyvrátil již Carl Lick.⁷⁸ V Severinově stěžejní práci na téma „Voštic“ nás proto nemůže překvapovat nápadné mlčení o trase od benáteckého hradiště k Brlence, když autor zjistil, že k této cestě, dobře zachycené na prvním vojenském a dalších mapováních, se nepopíratelně váže výskyt toponyma „Voštice“ (viz výše obr. 8-b, c; obr. 9).

Ačkoliv autoři psali o komunikaci směřující přes prostor u Brlenky na Malou Hanou v okolí Jevíčka a dál na Olomoucko, v recenzi jejich publikace Severin zcela nelogicky znovu argumentuje stejně, jak tomu bylo v případě výše zmíněné práce J. Šimka, že německá verze pojmenování Brlenky

⁷⁶ Zelinkovu lokalizaci zmíněného mincovního depotu autoři převzali z práce Vícha, David: *Českomoravské pomezí v době římské*. Pravěk – Nová řada, Supplementum 17. Brno 2007, s. 173–229. Přestože ji řádně ocitovali, jejich upozornění na (Severinem nezmiňovaný) vztah nálezů k cestě od Benátek k Brlence označuje nyní SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 814 za „vědomě falešné“.

⁷⁷ ŠIMEK, Josef.: *O stezce Trstenické*. In: Výroční zpráva c. k. státní školy střední v Litomyšli. Litomyšl 1884, s. 6.

⁷⁸ LICK, Carl: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Zwittau 1910, s. 530; SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 380.

nesouvisí s vyjádřením směru cesty na Brno. K tomu podotýká, že „...zdejší terén obstojně zná z dřívějších let...“ a „...všechny údajné relikty historických komunikací z okolí Brlenky jsou mělké a úzké lesní cesty...“⁷⁹ A na důkaz svého tvrzení předkládá fotografie, na kterých samozřejmě nic, co by mohlo připomínat úvozy, vidět není. Přitom stačilo popojít pár kroků, natočit úhel záběru, či zkontrolovat delší úseky autory naznačených linií a vše by vyhlíželo jinak. Lesy na Javornickém hřbetu jižně od Brlenky jsou totiž pozůstatky starých cest v podobě jednotlivých úvozů nebo jejich svazků přímo posety (srov. obr. 18 až 22).

Pravda, nejedná se o relikty udivující svou impozantností, někde jsou dokonce sotva znatelné a je téměř nemožné najít pozici pro sdílnější snímek, ale to nesnižuje jejich význam při stanovování průběhu trasy mezi Benátkami a Svitavami. Prakticky každý, kdo se zabývá pozůstatky starých cest, dnes ví, že ty nejhlubší a nejvýraznější úvozy nemusí patřit k těm nejstarším. To ostatně platí pro všechny relikty dávných lidských aktivit, se kterými se při průzkumu krajiny setkáváme, jako např. příkopy a valy pravěkých hradišť a ohrazení, mohylníky, pozůstatky zaniklých vesnic a jejich plužin, nebo těžební areály, o vyhledávání, dokumentaci a vyhodnocování jejich sebenepatrnějších stop, často za normálních okolností lidským okem již nespátřitelných, se po několika posledních desetiletích specifickými metodami snaží moderní archeologie. Je paradoxní, že právě na stránkách sborníku *Archaeologia historica* byl dán Severinovi prostor pro prosazování jeho poněkud zpozdlého přístupu, který s takovými pozůstatky nepočítá.

U reliků dopravního pohybu, kromě vlivů časem způsobujících redukci jejich výškové modelace, už sám vznik úvozů a jejich množství i na velmi frekventovaných trasách byl ovlivňován mnoha faktory. Především sklonem terénu a jeho odolností vůči erozi a také šířkou dopravního prostoru. Čím užší dopravní prostor, větší sklon terénu a menší odolnost povrchu, tím vznikaly výraznější relikty – a naopak. Terén na západním úpatí Javornického hřbetu představuje velmi plochý a široký dopravní prostor, proto tendence ke vzniku úvozů nebyla velká, takže i nevýrazné zbytky zde mají značnou dokumentární hodnotu. Přitom stupeň jejich dochování zcela odpovídá intenzivnímu hospodářskému využívání lesa s malými výškovými rozdíly, jak je to známo z dálkových komunikací studovaných v jiných regionech. Lze také ukázat, že sotva znatelným pozůstatkům v nižší části Javornického hřbetu odpovídají ve vyšší poloze a méně pozvolném svahu relikty daleko výraznější (obr. 20 a 21). Při pořizování snímků pro tuto odpověď na Severinovu kritiku byly v říjnu 2012 dokonce zjištěny relikty další větve trasy mezi Benátkami

⁷⁹ SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 819.

a Javornickým hřebenem, do té doby autorům neznámé (obr. 19). Nabízí se tak otázka, zda Severin zcela nesporné pozůstatky starých komunikací v lesích u Brlenky vidět nechce, nebo neumí najít. Nebo nemůže, protože on sám za pozůstatky starých cest považuje jen úvozy extrémních rozměrů, nejlépe když se k nim váže výskyt toponyma Voštica, jak to zná z prostoru mezi Čistou a Trstěnicí.

Odborného tisku nedůstojná argumentace fotografiemi z okolí Brlenky ohledně existence nebo neexistence tras vedoucích od Benátek na Javornický hřbet je však v současné době již zbytečná. V rámci programu ministerstva kultury NAKI – program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity – se pod vedením Mgr. J. Martínka realizuje rozsáhlý projekt výzkumu a dokumentace starých komunikací v západní části historického území Moravy.⁸⁰ Jako součást tohoto projektu bylo na jaře roku 2012 provedeno letecké laserové 3D skenování (LiDAR) jižní části Javornického hřbetu.⁸¹ Jedná se o prostor, přes který Severinem v lesích u Brlenky zpochybňované trasy od Benátek musely směrem ke Svitavám procházet. Srovnání autorů předpokládaného průběhu starých cest od Benátek na Javornický hřbet s 3D-digitálním modelem výstupu skenování prostoru pokračování trasy si zde s laskavým svolením Mgr. J. Martínka dovolujeme předložit (srov. obr. 23 a obr. 24).

Na první pohled je zřejmé, že laserové skenování objektivním a těžko zpochybnitelným způsobem existenci pozůstatků starých komunikací na Javornickém hřbetu jednoznačně dokládá. I když na základě výsledků tohoto skenování také autoři těchto řádků museli v některých detailech korigovat své zakreslení průběhu jednotlivých větví trasy od Benátek na Javornický hřbet, nic to nemění na tom, že Severinovy snahy o skandalizaci autorů recenzované práce nic nezachycujícími fotografiemi na stránky odborného tisku nepatřily, stejně jako jeho tvrzení, že v lesích okolo Brlenky se nacházejí

⁸⁰ LÉTAL, Aleš – BURIAN, Libor – MARTÍNEK, Jan: *Využití geofyzikálních metod při mapování starých stezek*. In: MARTÍNEK, Jan – ŠMERAL, Jiří (eds.): *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu*. Brno 2012, s. 35–38; MARTÍNEK, Jan: *Způsoby interpretace dat z laserscanningu* (dále jen *Způsoby interpretace*). In: tamtéž, s. 39–47.

⁸¹ LiDAR – z anglického *Light Detection And Ranging* (detekování a měření světla). Tato moderní metoda umožňuje i v zalesněném terénu identifikovat a detailně zobrazovat veškeré reliéfní anomálie, tedy rovněž pozůstatky úvozů, ať již jednotlivých, nebo celých jejich svazků (bližší viz DRESLEROVÁ, Dagmar – FROLÍK, Jan – MÍKOLÁŠEK, Tomáš: *Využití trojrozměrného laserového scanneru v archeologii*. In: MACHÁČEK, J. (ed.): *Počítačová podpora v archeologii* 2. Brno – Praha – Plzeň, s. 199–211; GOJDA, Martin – JOHN, Jan – ŠTARKOVÁ, Lenka: *Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování – Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu*. AR, 63, 2011, č. 4, s. 680–698; MARTÍNEK, J.: *Způsoby interpretace*, s. 39–47, s tam uvedenou literaturou.

jen „mělké lesní cesty“. I když si odmyslíme Severinovu recenzi s účelově zmanipulovanými argumenty, zůstane podiv nad tím, co všechno musel tento autor v souvislosti s řešením komunikační situace v Benátkách vymýšlet a podnikat kvůli svému kdysi učiněnému prohlášení, že „...v prostoru Br-lenky žádné stopy dálkové obchodní komunikace nezjistil...“⁸² Komplikací s neexistujícími nebo nesmyslnými rampami v Benátkách, jako i s překrucováním vlastních výsledků archivního bádání, mohl být ušetřen. „Vošstice“ směřující od benátského hradiště na Javornický hřbet a dál ke Svitavám, kterou z valné části zachycují téměř všechna stará mapování, totiž činí komunikační problematiku Benátek celkem přehlednou.

V první řadě je zřejmé, že cesta „prodírající“ se z prostředku Benátek dvěma zatáčkami k pravému břehu Loučné a dál jižním směrem proti jejímu toku na Čistou, vznikla jako odbočka z trasy Litomyšl–Benátky–Javornický hřbet–Svitavy, a to až v době po rozměření lánů v Benátkách (viz výše obr. 13-b). Ani její pokračování údolím Loučné do Čisté původně žádnou dálkovou cestou nebylo; na vzniku cesty nejdříve ve druhé polovině 13. století mohli mít zájem jen osadníci žijící v údolí Loučné a na přilehlých terasách od Benátek po Trstěnici, kteří potřebovali jezdit na trhy do Litomyšle i do Poličky. Poličku s Litomyšlí přitom spojovala jiná komunikace, přes pozdější Pohodlí, která byla mnohem výhodnější. Nepotřebovala žádné rampy, ani nic dalšího, co vše si Severin musel v Benátkách vymýšlet. Je zajímavé, že Severin v jiné své práci s provozem na cestě přes Pohodlí již v období středověku počítá.⁸³

Až následně, po stabilizaci spojnice jednotlivých vesnic v údolí Loučné koncem 13. či na počátku 14. století, se na linii „Vošstice“ mezi Čistou a Trstěnicí, mohl objevit intenzivnější provoz nadlokálního významu. Severin podle rozměrů této „Vošstice“ zcela nekriticky usuzuje na středohradištní základ reliktu mezi Čistou a Trstěnicí (obr. 25-V). S tím však nelze souhlasit z prostého důvodu. V době velkomoravské se zcela jistě jednalo o neosídlenou krajinu a cesta po výstupu z údolí v prostoru Čisté by neměla důvod se vychylovat na východ, aby se přimkla k horní údolní hraně, při které se tehdy ještě nenacházela osada Trstěnice. Nepochybně by po příhodném pozvolném hřbetu bez jediné překážky zamířila přímo na Poličku (obr. 25-s.t.) v duchu zásad, na které i Severin upozorňuje při jiné příležitosti.⁸⁴ Příčina, proč cesta tuto ideální trasu nevyužila, může být jen jedna – nešlo původně o cestu na Poličku, nýbrž o lokální spojnici dvou sousedních osad, Čisté a Trstěnice,

⁸² SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 381.

⁸³ Týž: *Topografie obce*. In: Horní Újezd u Litomyšle. Horní Újezd 2010, s. 54–56.

⁸⁴ Týž: *Metodika hledání*, s. 7–21.

jejíž průběh eliminoval průchod údolím, kde Loučná vytvořila složitý systém zákrutů (obr. 25). A že Čistá i Trstěnice jsou kolonizační vesnice z druhé poloviny 13. století, nemůže být pochyb.⁸⁵ Také poloha kostelů v Čisté a v Trstěnici (viz obr. 25) zřetelně ukazuje, že komunikační základ dotyčného prostoru nevznikl na linii cesty směrem k Poličce (obr. 25-5), jak předpokládá K. Severin, nýbrž byl dán možností pokračování trasy přes osadu Karle do údolí řeky Svitavy (obr. 25-6).

Severin při prosazování své linie od Trstěnice na Vysoký Les a Poličku, jako hlavního směru, zcela pominul i další indicie, středověkými písemnými prameny doložené vesnické krčmy, které téměř vždy představují výrazný indikátor průběhu starých cest.⁸⁶ Výčet krčem na litomyšlském panství, podaný již na začátku 20. století Zdeňkem Nejedlým,⁸⁷ totiž jasně ukazuje, že „Voštica“ mezi Čistou a Trstěnicí měla ve 14. století dán směr hlavního pokračování přes osady Chmelík a Karli, tedy na Svitavy nebo k Hradci nad Svitavou, nikoliv však na Poličku.

Tato vrcholně středověká trasa přežila až do 19. století, neboť mezi Litomyšlí a údolím Svitavy u Svitav umožňovala se vyhnout císařské silnici. Zmiňuje ji dokonce Severinem publikovaný zápis v rychtářské knížce obce Benátek.⁸⁸ Věděli o ní s lokální situací obeznámení badatelé z druhé poloviny 19.–počátku 20. století, jako např. H. Jireček, Z. Nejedlý, C. Lick, nebo R. K. Pechhold, kteří však s její existencí počítali již v raném středověku a její pokračování většinou nepromítali ze Svitavska dál směrem na Jevíčko, nýbrž na Brno.⁸⁹ A „Severinova Voštica“ od Trstěnice přes Vysoký Les k Poličce? Po té dlouhá léta nejspíše jezdili jen sedláci z Čisté i Trstěnice a honil se dobytek na trhy do Poličky, přičemž Benátečtí od počátku spíše využívali spojkou

⁸⁵ Ke kolonizaci Litomyšlska viz CHARVÁT, Petr: *Poznámky k německé kolonizaci východních Čech*. AH, 10, 1985, s. 75–81; SEVERIN, Karel: *Kolonizace Hřebečska*. AH, 28, 2003, s. 179, s tam uvedenou literaturou.

⁸⁶ O krčmách např. RICHTEROVÁ, Julie: *Venkovské krčmy v okolí Prahy na přelomu středověku a raného novověku*. AH, 24, 1999, s. 111–124.

⁸⁷ NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny Litomyšle*, s. 335 dokládá existenci krčem na litomyšlském panství (v závorce uvedeny roky) v Cerekvici, Hrušové (1398), Zrnětíně (1361), Rzi (1361), Desné (1412), Osíku (1405), Opatově (1364, 1398), Karli (kon. 13. stol., 1361), Chmelíku (1314), Trstěnici (1421) a Čisté (1415).

⁸⁸ Viz pozn. 62.

⁸⁹ JIREČEK, H.: *O starých cestách*, s. 123; NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny Litomyšle*, s. 15; LICK, Carl: *Die alte Mautstation „Svitavia“ und die sogenannte Trstenitzer Strasse*. Zeitschrift der Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 17, 1913, s. 284; PECHHOLD, R. K.: *Der Triebetalweg*, mapová příloha.

k cestě z Litomyšle na Poličku přes pozdější Pohodlí.⁹⁰ Severinovo uchopení „Voštiny“ z Trstěnice přes Vysoký Les k Pomezí u Poličky, jako součásti nejstarší trasy z Čech na Moravu, tedy představuje jen jakousi variantu názorů z počátků bádání o tomto tématu.⁹¹

Severin svoji představu o průběhu nejstarších cest na pomezí Čech a Moravy nikdy v úplnosti nepublikoval. Lze ji však vyskládat ze zmínek porůznu roztroušených v několika pracích.⁹² Výsledkem je nepřirozeně zalamovaná komunikace, která nerespektuje jak Severinem proklamované principy a metodiku,⁹³ tak to minimum písemných pramenů z období vrcholného středověku, které se k problematice vztahují.⁹⁴ I proti názorům výše jmenovaných starých badatelů, ať již počítali s jakýmkoliv pokračováním trasy, poté, co se dostala (přes Čistou, Trstěnici a Karli) do údolí Svitavy, je to značný krok zpět. A to takový, že bohužel nelze ani říci, že by Severin svým řešením alespoň dosáhl úrovně jím za mystifikátora označeného H. Jirečka z doby okolo poloviny 19. století (viz obr. 26).

Severinův způsob využívání toponyma „Voštiny“ při hledání starých cest, na který ve svých pracích klade tento autor zvláštní důraz, má celou řadu úskalí. Trasa Litomyšl–Benátky–Čistá–Polička/Pomezí je vlastně první a doposud jedinou komunikací, u níž se tento autor pokusil o praktickou aplikaci jím studovaného vztahu toponyma Voštiny ke starým cestám ve východních Čechách. Tím myslíme, že Severin pouze v tomto případě na základě zjištěných lokalizací míst výskytu toponyma „Voštiny“ přistoupil k přesnějšímu

⁹⁰ Onu spojkou na trhy v Poličce pro obyvatele Benátek představovala již zmíněná cesta, která z prostředku Benátek pozvolna stoupá nad levým břehem Loučné do prostoru západně od horního konce komunikačního žlebu naproti Jiráskovu údolí (viz obr. 6–4).

⁹¹ Proti poznámce autorů recenzované práce, že Severinova trasa Benátky–údolím proti toku Loučné–Čistá–Trstěnice–Pomezí (Laubendorf)–Morava, mohla být inspirována názorem J. V. Šimáka, se nyní SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín*, s. 814 ohrazuje, že mu „...není známo, že by...přejal Šimákovu řešení dopravních spojů...“. Lze porovnávat – ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Středověká kolonizace v zemích českých*. České dějiny I/5. Praha 1938, s. 1260: „...Polička ... vybudována... kde stará cesta do Moravy uhýbala na východ do Limberka...“ (Limberk = dnešní Pomezí u Poličky) – SEVERIN, K.: *Voštiny*, s. 169: „...Stará voštiny od Vysokého lesa pokračovala trasou nazývanou snad Německá cesta k Pomezí, což je podle všeho nejstarší komunikační tepna směrem na Moravu...“

⁹² SEVERIN, K.: *Voštiny*, s. 159: „Stará voštička západně od benátského hradiska ve zvýšené poloze asi obcházela dnešní aglomeraci Litomyšle po vrcholu terénní vlny západně a severně. Nejbližší další návaznost naznačují Voštiny na katastrech Kornice, Sedliště, Bohuňovic, Horek a Tisové směrem k Vysokému Mýtu... Na jihu pravděpodobně bylo starším výchozím bodem Pomezí...“; Týž: *Voštiny*, s. 168–169 (viz předch. pozn.); Týž: *Litomyšl, Benátky*, s. 280 (viz pozn. 72) a týž: *Dušan Cendelín*, s. 817 (trasa z Litomyšle na Chrudim přes Morašice).

⁹³ Týž: *Metodika hledání*, s. 22–30.

⁹⁴ Srov. pozn. 68 a 87.

vyjádření své představy o průběhu delšího úseku nějaké cesty s konkrétními výchozími body.

Vážné je zjištění, že na katastru Benátek ve jménu prosazování svých představ Severin neváhal „překroutit“ (pokud nechceme použít slovo „zfalšoval“) vlastní archivní práci získané poznatky o vazbě toponyma Voštica k cestě zachycené indikační skicou, která směřovala k valu na hraně Jiráskova údolí. Jakmile se tedy Severin ve svých studiích pouští mimo obor archivního bádání, je do budoucna k výsledkům jakýchkoliv jeho snah tímto směrem třeba vždy přistupovat s krajní nedůvěrou. Severin své archivní poznatky, které jsou nepochybně přínosné pro studium problematiky starých cest ve východních Čechách, sám znehodnocuje dalšími kroky. U velkomoravského hradiska v Benátkách v 18. století doložený výskyt toponyma „Stará Voštička“ promítá dál až nad Trstěnici směrem k Poličce způsobem, jako kdybychom například o cestě označené v listině zbraslavského kláštera z roku 1350 jako „via antiqua“ prohlašovali, že to dokazuje její existenci již před devíti sty lety, tedy na sklonu doby římské, a to i v místech vzdálených téměř 10 kilometrů, kde by se náhodou nějaká cesta nazývaná „Stará“ objevila.

Mechanické Severinovo pospojování míst výskytu toponyma „Voštica“, bez přihlédnutí k mnoha dalším aspektům, se pak neliší od starších pokusů stanovovat průběhy starých cest pomocí „Hradišť“ a „Stráží“,⁹⁵ nebo na základě archeologických nálezů v podobě importů či mincí,⁹⁶ tedy od postupů, od kterých se před tím Severin sám po stránce metodické distancoval.⁹⁷ Zůstalo však jen u proklamací. Stejně bychom se mohli ptát, proč například by „Voštica“ od Benátek měla pokračovat po návrších severně Litomyšle, aby navázala na linii Voštic na západ od Kornice?⁹⁸ Vždyť obcházení Litomyšle přes několik příčných údolí bylo mnohem komplikovanější a nepohodlnější, nežli vést cestu po příhodné pravobřežní terase Loučné, tedy v trase dnešní silnice z Benátek do Litomyšle a dál přibližně v ose dnešního litomyšlského náměstí. Na ní totiž stačilo pouze brodit vodoteče z ústí těchto údolí vytékající.

⁹⁵ ŠIMÁK, J. V.: *Ještě o Hrutově*, s. 157–171.

⁹⁶ Např. NOVOTNÝ, Boris: *Staré obchodní cesty v Čechách a na Moravě ve světle nálezů mincí z 10. až 13. století a jejich vztahy k archeologickým a písemným pramenům*. In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979. Ekonomicko peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu (8.–12. století). Numismatica Moravica VI. Brno 1986, s. 52–85.

⁹⁷ SEVERIN, K.: *Trstenickou stezkou*, s. 353–388.

⁹⁸ Není přitom jasné, zda tím SEVERIN, K.: *Voštica*, s. 159 myslel cestu na Chrudim, a ani později se nevyjadřuje, zda tuto linii „Voštic“ k Vysokému Mýtu nahrazuje „středověkou silnicí z Litomyšle do Chrudimi“, překračující Desnou po mostě „V Dlouhých lukách“ a pokračující přes Morašice (srov. týž: *Dušan Cendelín*, s. 817).

Absurdnost Severinova chápání „Voštic“, nikoliv ve smyslu využívání tohoto toponyma jako podpůrného argumentu, nýbrž jako základního stavebního kamene předkládaných závěrů, lze ukázat ještě na jiném příkladu. Stěžejní relikv jeho úvah, Voštica mezi Čistou a Trstěnicí (obr. 25-V), asi uprostřed kolmo přetínala další komunikace (obr. 25-7), dnes z větší části rozoraná, která ještě na mapě stabilního katastru místy dosahovala větší šíře, než některé úseky „Severinovy“ Vošdice. Tuto výraznou, od západu na východ vedenou trasu, která se na druhém vojenském mapování jako červená niť táhne na vzdálenost více jak deseti kilometrů od Dolního Újezdu k Brlece (obr. 23-7), nebyl ve zkoumaném prostoru Severin bez výskytu toponyma „Vošdice“ schopen vůbec zaregistrovat. A nejedná se přitom o bezvýznamnou cestu, nýbrž přímou spojnici Chrudimi s Moravskou Třebovou, která mívala jak Litomyšl, tak Svitavy.

Po všech těchto zjištěních si můžeme klást otázku, zda Severinova jakoukoliv konstruktivnost postrádající a rádoby „zdrčující“ kritika recenzované publikace byla oprávněná. Pravdu jistě měl s upozorněním na chyby některých v rychlosti pro tisk zhotovovaných obrázků. Také název publikace, zvolený s ohledem na vydavatele, může být považován za zavádějící. O řadě názorů prezentovaných v publikaci bylo a je možné diskutovat, předkládat argumenty pro a proti, ale nikoliv autory obviňovat ze „skandálního pokusu o klamání veřejnosti“, jak to Severin prezentoval.⁹⁹ Autoři přitom nejsou první a zřejmě ani poslední, koho práci K. Severin označil za „skandální“.¹⁰⁰ Takové formulace při vyvracení názorů vyslovených jinými autory¹⁰¹ ovšem nemají adekvátní oporu v kvalitě vlastních Severinových badatelských výstupů, alespoň jak to zatím předvedl při řešení problematiky starých cest v prostoru mezi Litomyšlí a Poličkou. Severinovy argumenty se v řadě případů ukázaly být pouhými výmysly či klamem, jistě i výrazem animozity vůči jednomu z autorů recenzované publikace, především však důkazem jeho vlastní mlhavé až naivní představy o principech vedení starých dopravních tras i chabé schopnosti vyhledávat, rozpoznávat a interpretovat pozůstatky starých cest. K většině uvedených témat Severin sice umí předložit obsáhlý

⁹⁹ SEVERIN, K.: *Dušan Cendelin*, s. 819.

¹⁰⁰ Týž: *Bazilika panny Marie a její význam v dějinách Litomyšle*. AH, 31, 2006, s. 298: „...studii skandálně zneužil Jaroslav Pošvář...“

¹⁰¹ Nemístným se jeví i Severinovo vyzdvihování údajných vlastních zásluh, např. týž: *Dušan Cendelin*, s. 814: „...autoři bez udání pramene využili můj poznatek, že trasy cest byly voleny s ohledem na jejich nejmenší energetickou náročnost...“; Týž: *K metodice studia*, s. 17: „...s mým poznatkem, že v tomto prostoru staré cesty vedly po návrších a pokud možno nesestupovaly k vodním tokům...“, nebo týž: *Dušan Cendelin*, s. 815: „podal jsem zcela nový pohled na vývoj osídlení zámeckého návrší v Litomyšli.“

výčet literatury, ale praktický výsledek ohledně průběhu starých dopravních tras na Litomyšlsku, konkrétně středověké spojnice Čech s Moravou, je – jak bylo s dostatečnou měrou na předchozích stránkách ukázáno – více než chabý.

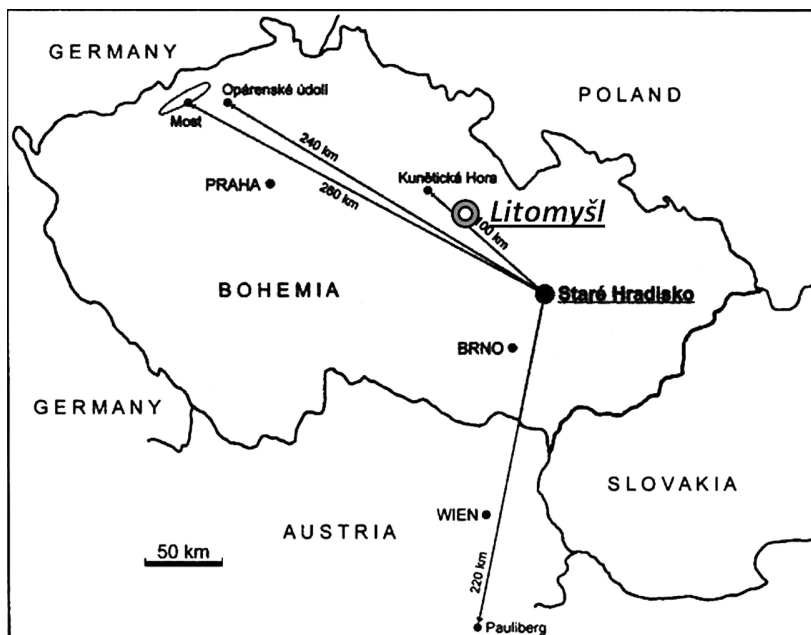
Přes nesouhlas s většinou Severinových kritických odsudků a jeho osobně motivovanými výpady, neštítícími se v renomovaném periodiku předkládat falešné důkazy, chápeme Severinovu recenzi jako součást diskuse, která vždy posouvá poznání kupředu, někdy více, někdy o málo, ale posouvá. Přinejmenším podnítila autora recenze k upřesnění lokalizace mostu v „Dlouhých lukách“, uváděného ve falzu zakládací listiny litomyšlského kláštera k roku 1167. I když to v recenzi zvláště nebylo zdůrazněno, Severin dokázal, že v tomto případě byl schopen jisté názorové proměny, když začal z Litomyšle na Prahu preferovat jinou trasu, než dříve prezentovanou.¹⁰² To je zcela v pořádku, protože jde o součást procesu jakéhokoliv zkoumání a starých cest zvláště.

Severin svou recenzi, otištěnou v renomovaném periodiku, ukončoval voláním po „nutnosti zániku obskurní metody identifikace optimálního dopravního prostoru.“ O jejím zániku autoři nepochybují, nikoliv však na základě Severinovy recenze, založené v zásadních věcech na výmyslech a manipulacích, nýbrž v souvislosti s rozvojem moderních metod vyhledávání pozůstatků starých cest, zvláště laserového 3D skenování. Ale po dobu, kdy z finančních či jiných důvodů nebudou na internetových serverech veřejně přístupné kvalitní výstupy 3D skenování celé České republiky i zemí sousedních, nebo i více vzdálených, asi tak, jak tomu je dnes s mapami a satelitními snímky, jsme si životností zmíněné „obskurní metody“ jisti.

¹⁰² Viz výše pozn. 98.

Přílohy:

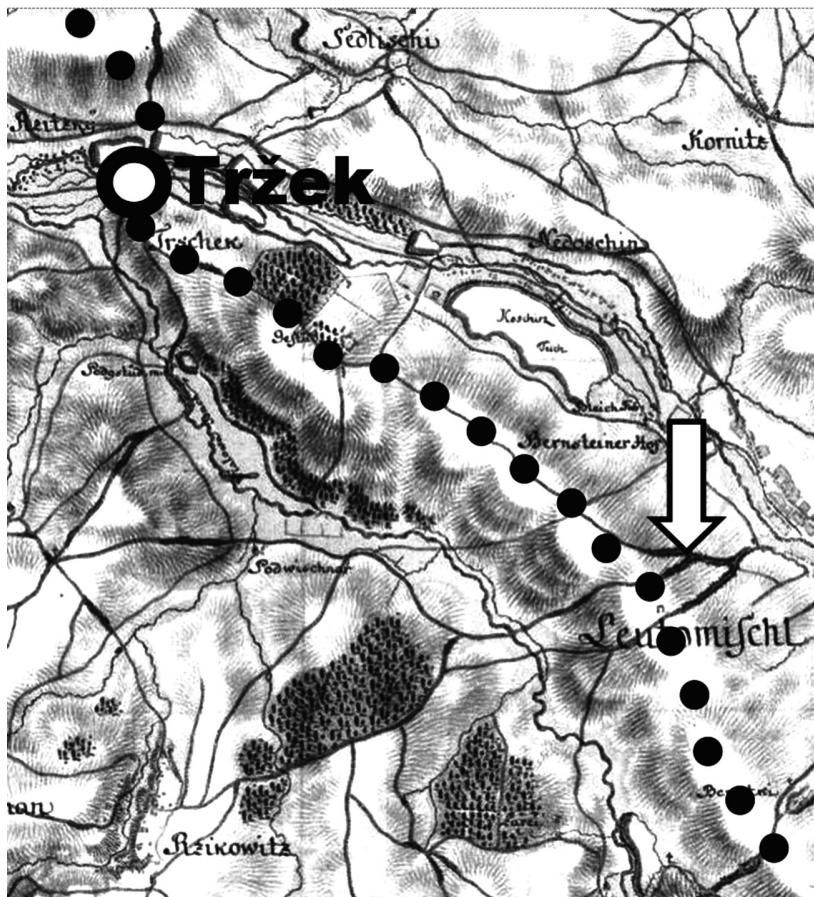
Obr. 1

Poloha Litomyšle na mapce znázorňující provenienci žernovů z laténského hradiště Staré Hradisko u Prostějova.

Podklad: ČIŽMÁŘ, Miloš – LEICHMANN, Jaromír: *Laténské žernovy ze Starého Hradiska*. Památky archeologické, 93, 2002, s. 259–271, obr. 3 (upraveno).

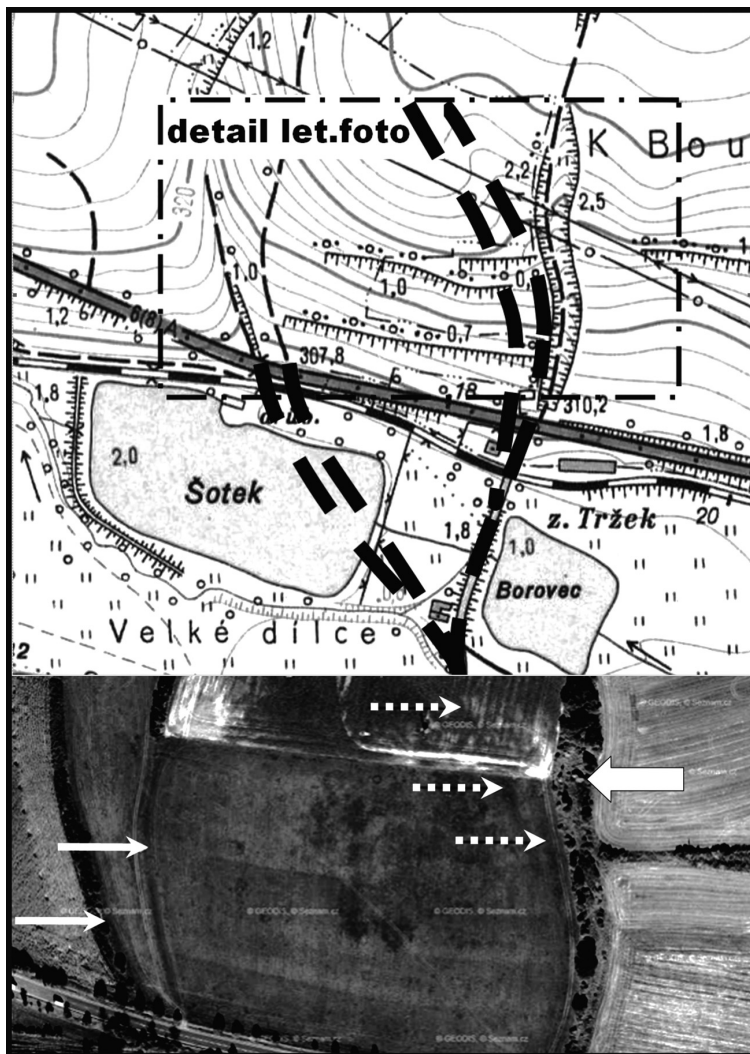
Obr. 2

Ideální dopravní prostor na hřebtu mezi Loučnou a Desnou měl velký potenciál sloužit trase mezi Benátkami u Litomyšle a Tržkem (tečkovávaná linie). Později byl využíván cestou z Litomyšle do Tržku (šipka).

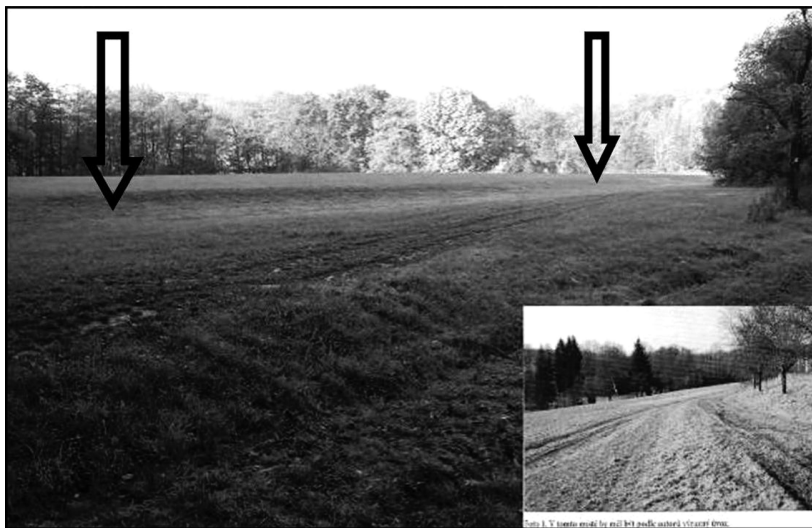
Podklad: I. vojenské mapování, mapový list č. 167. In: <http://oldmaps.geolab.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

Obr. 3

Situace přechodu údolí Loučné při severním okraji Tržku na topografické mapě 1 : 10000 z roku 1963 (M-33-81-B-c-1) [In: <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, cit. 15. 11. 2012] a na výřezu z ortofotomapy [In: www.mapy.cz, cit. 15. 11. 2012]. Vložené čárkované bílé šipky označují porostové příznaky dvojice úvozů vedle komunikačního žlebu (trasa svázaná s přechodem nivy po hrázi rybníka Borovec), šipky plnou čarou označují pozůstatky trasy z doby před zřízením zdejších rybníků, velká bílá šipka ukazuje na dochovaný úvoz cesty na Chocensko.

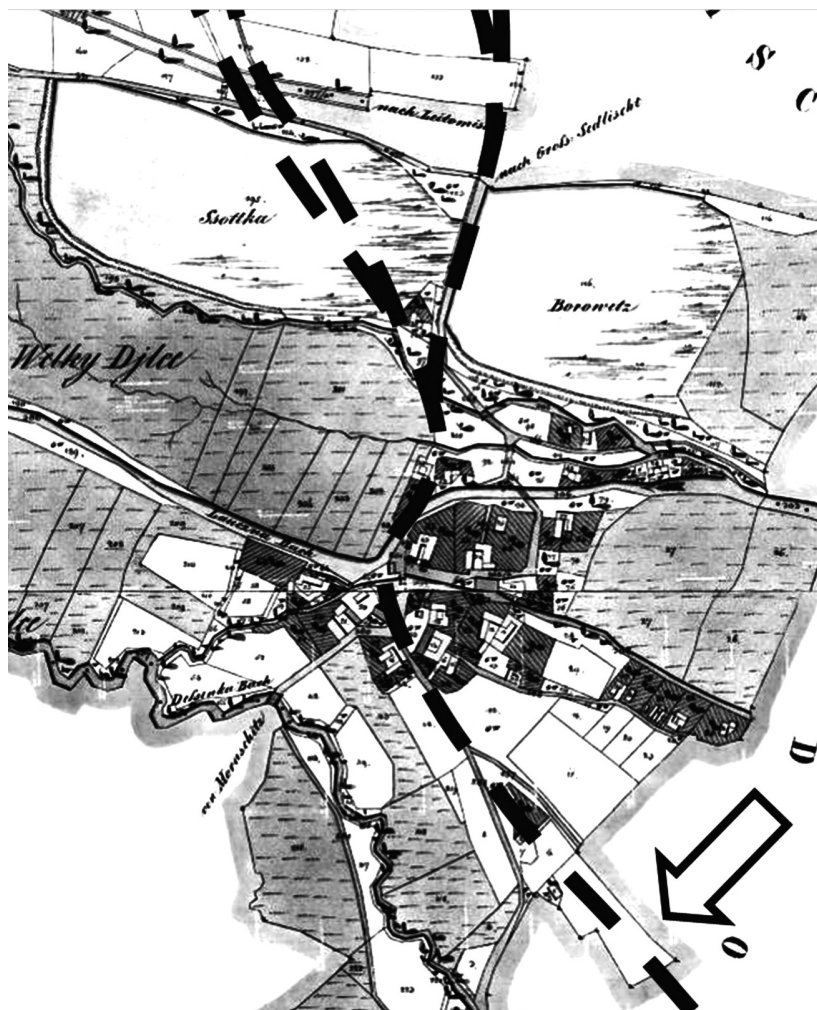
Obr. 4

Nedošín. Pohled na lineární depresi ve svahu nad Tržkem, kde K. Severin natočením úhlu záběru směrem od reliktu (Severinovo „foto 1“ vloženo do pravého dolního rohu) se pokusil dokázat, že v těchto místech se nenachází nic, co by mohlo být spojováno s bývalým úvozem.

Hlavní foto autoři, listopad 2012, vložené foto SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín – Pavel Bolina – Dušan, Adam: Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko 2010, 86 stran, 56 map a fotografií v textu, náklad 500 ks. Archeologia historica, 37, 2012, s. 815.*

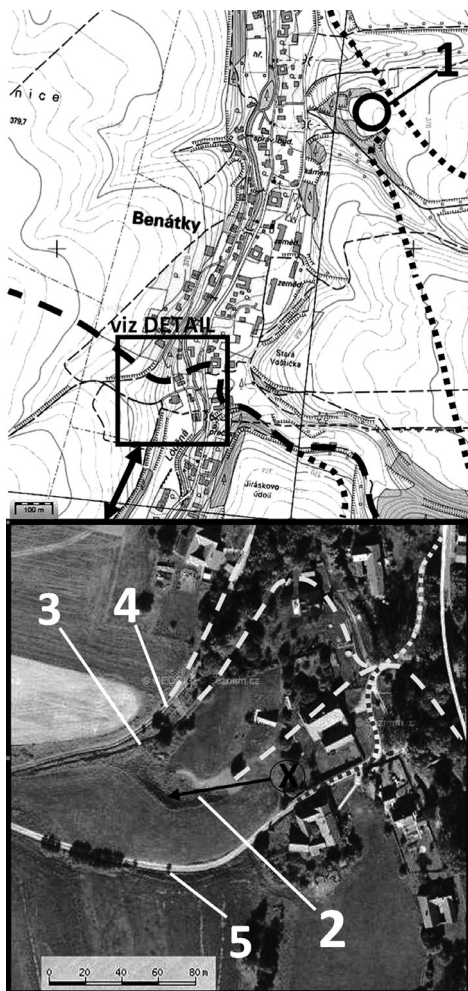
Obr. 5

Tržek na mapě Stablního katastru z roku 1839 s vyznačením předpokládaného průběhu staré trasy ze SZ Čech na JV Moravu. Šipkou označen dnes již neexistující výběžek katastrální hranice směrem k reliktu z obr. 4.

In: <http://archivnimapy.cuzk.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

Obr. 6

Situace sestupu ze hřbetu mezi Desnou a Loučnou k přechodu Loučné jižně od benáteckého hradisko s vyznačením pokračování linií jednotlivých relikťů. 1 – velkomoravské hradisko, 2 – relikť velkého úvozu či komunikačního žlebu, 3 – zbytky úvozu cesty, která relikť (2) narušila nejdříve, 4 – mladší cesta v zářezu meze přilehlého pole, 5 – dosud užívaná cesta v linii katastrální hranice Benátky–Čistá. X v kroužku s černou šipkou – přibližné místo a směr záběru Severinova foto č. 3 (srov. zde horní část obr. 7).

Mapové podklady: nahoře – Základní mapa ČR. In: <http://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/>, cit. 15. 11. 2012], dole ortofotomapa 2012. In: <http://www.mapy.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

Obr. 7

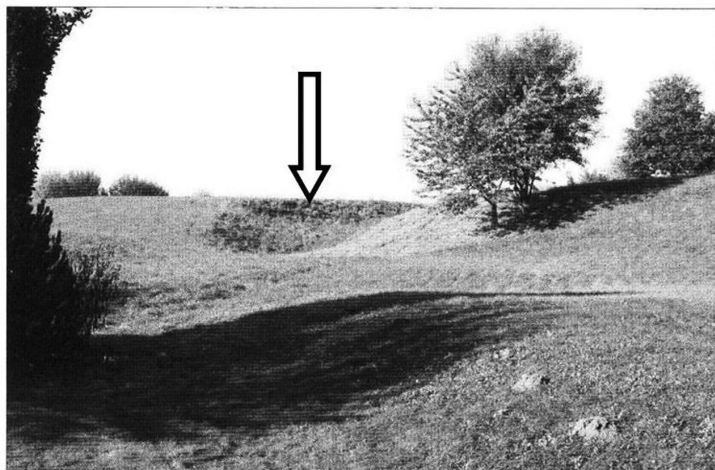
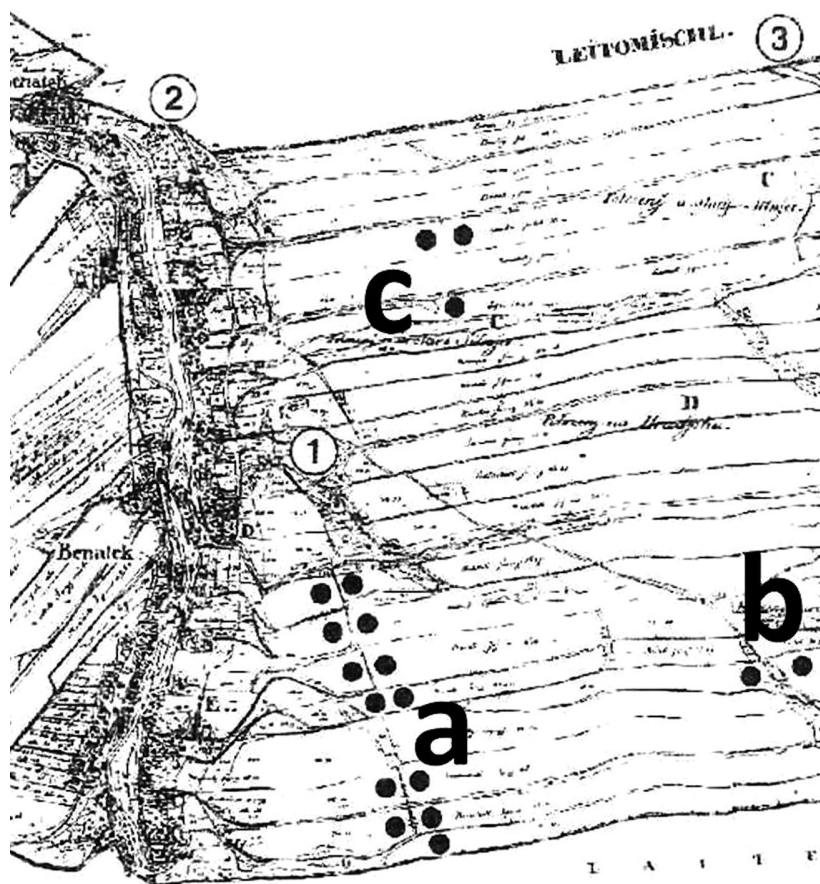

Foto 3. Pohled od východu na domnělý úvoz ukončený strmou mezí.

Horní hrana k severozápadu stočeného reliktu neústí do žádného strmé meze, jak to s fotografií jeho bočního svahu předkládal K. Severin v práci z roku 2012 (zde nahore), nýbrž za zatáčkou volně navazuje na okolní terén. Šipky na obou snímcích ukazují do stejného místa – údajné meze, přehrazující podle Severina komunikační žleb. Horní foto včetně popisky je „foto 3“ ze Severinovy práce z roku 2012, s. 816; dolní foto – autoři, listopad 2012.

Obr. 8

Indikační skica Benátek z roku 1839, do které K. Severin v práci z roku 2003 vyznačil lokalizace toponym „Voštica“, jak je určil podle Josefského katastru z roku 1785. (a) cesta končící u začátku valu na horní hraně Jiráskova údolí. Nejvýchodnější Severinovy značky (b) a patrně i (c) přísluší trase zvýrazněné na obr. 9.

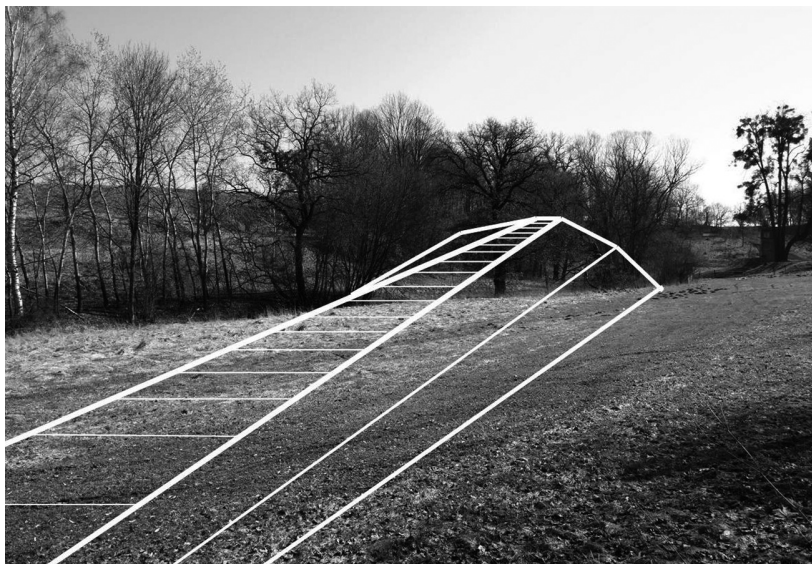
Podklad: SEVERIN, K.: *Toponyma Voštica v Josefském katastru*. Acta onomastica, 44, 2003, s. 101, obr. 2; doplnění písmeny a, b, c – autoři.

Obr. 9

Linie trasy Litomyšl–Benátky–Brlenka–Svitavy, dobře zachycená ještě na I. vojenském mapování. K části vyznačené plnou čarou se vážou toponyma typu „Voštica“, lokalizovaná K. Severinem ve východní části katastru obce Benátky (viz obr. 8-b, c). Kroužkem je zvýrazněna poloha hradiště v Benátkách.

Mapový podklad: I. vojenské mapování. In: <http://oldmaps.geolab.cz/>
[cit. 15. 11. 2012].

Obr. 11

Bílými čarami naznačeno, kde by podle K. Severina měla do severního svahu Jiráskova údolí stoupat „dobře zachovalá rampa“ (srov. obr. 10-4).

Foto autoři, listopad 2012.

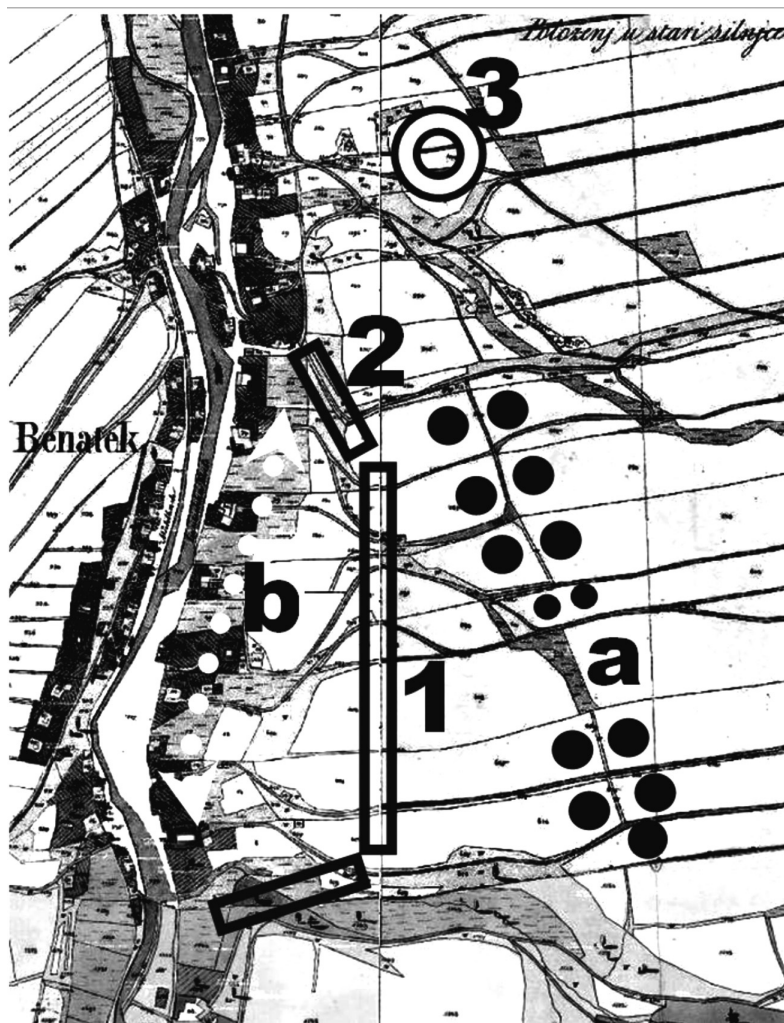
Obr. 12

Strmá cesta na pole bez náznaku jakéhokoliv úvozu představuje podle K. Severina „rampu“ po které vedla raně středověká komunikace z Litomyšle k Poličce. Bok komunikace přitom zpevňuje kamenná opěrná zídka (její snímek vložen do levého horního rohu obrázku).

Foto autoři, listopad 2012.

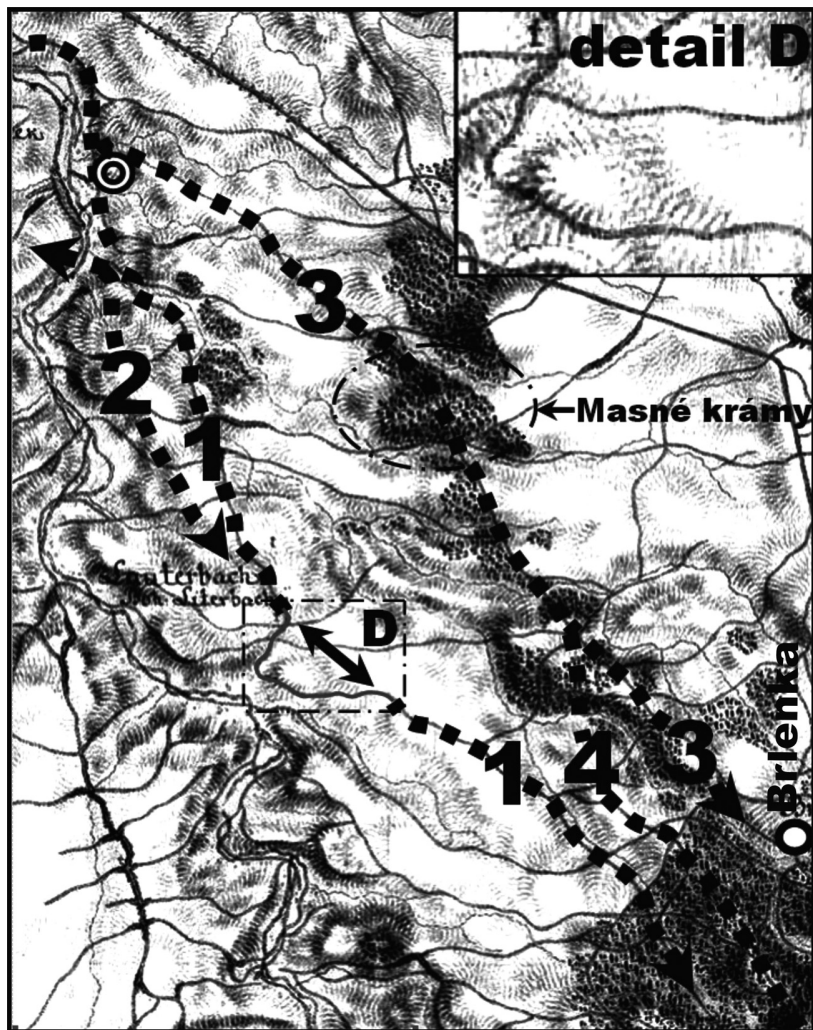
Obr. 13

Benátky na mapě Stablního katastru z roku 1840. Severinův posun od původně zjištěné linie „Voštic“ na již zanikající cestě (a) k ničím nedoložené linii (1), která po tzv. „rampě“ (2) měla pod kontrolou benáteckého hradiště (3) umožňovat pokračování raně středověké trasy k Litomyšli tak, aby se nemuselo v trase dnešní silnice jezdit po břehu Loučné. A to vše i přesto, že zde existoval bezpečný dopravní terén po vysoké říční terase na úpatí svahu údolí (b).

Mapový podklad: Mapa Stablního katastru 1:2880. In: <http://archivnimapy.cuzk.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

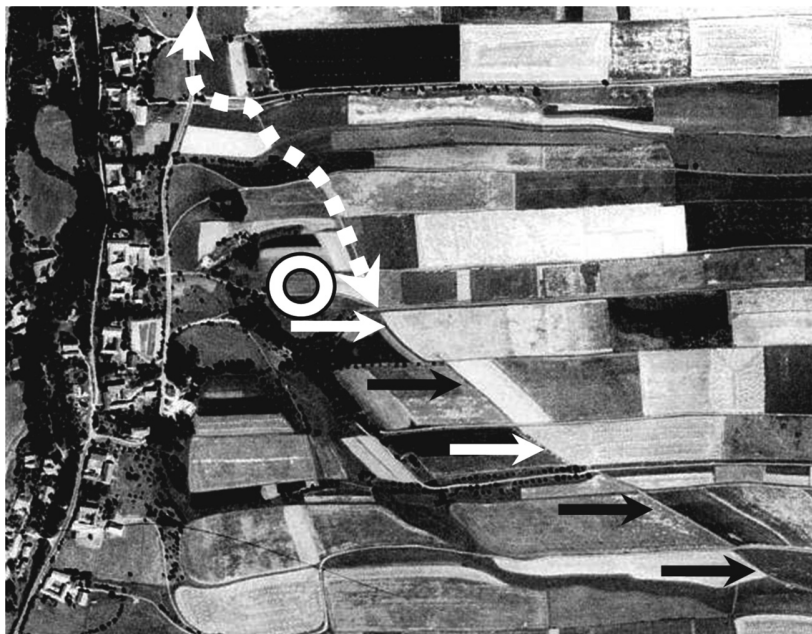
Obr. 15

Trasy z údolí Loučné v Benátkách na Javornický hřbet na prvním vojenském mapování. 1 – přímá cesta vycházející z Jiráskova údolí zachycená mapou (s výjimkou kličky u Litrbachů – viz detail), 2 – odchylka ideální „suché trasy“, 3 – přímá cesta „Voštica“ mezi Benátkami a Brlenkou, 4 – trasa míjející osadu Brlenka.

Mapový podklad: I. vojenské mapování. In: <http://oldmaps.geolab.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

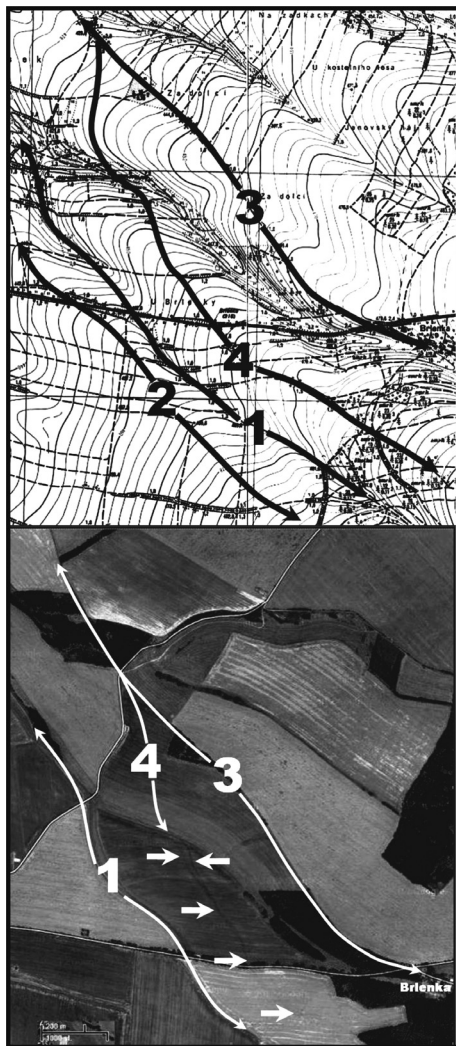
Obr. 16

Benátky: trasa cesty „Voštica“ směřující kolem hradiště (vyznačeno kroužkem) k osadě Brlenka na leteckém snímkování z padesátých let 20. století.

Podkladové ortofoto: In: <http://kontaminace.cenia.cz/> [cit. 15. 11. 2012].

Obr. 17

Předpokládané větve komunikace od Benátek k úpatí Javornického hřbetu u Brlenky na topografické mapě 1 : 10000 a na leteckém snímku z padesátých let 20. století: 1 – trasa z Jiráskova údolí, 2 – ideální „suchá“ trasa, 3 – cesta „Voštické“ do Brlenky, 4 – růstovými příznaky na leteckých snímcích indikovaná trasa, původně míjející osadu Brlenka (její pokračování v lese více na jihovýchodě – viz obr. 18).

Mapové podklady: nahoře TM 10 [In: <http://archivnimapy.cuzk.cz/>, cit 15. 11. 2012], dole [In: <http://kontaminace.cenia.cz/>, cit. 15. 11. 2012].

Obr. 18

Pokračování trasy přicházející od hradiště v Benátkách je asi 450 m JJZ od osady Brlenka tvořeno svazkem výrazných úvozů (WGS: N49 48 36.2 E16 22 57.6).
Foto autoři, listopad 2012.

Obr. 19

Pozůstatky úvozů na linii trasy, kde K. Severin (2012, 817–818) pořídil své foto č. 5 s „pouze jednou bezvýznamnou lesní cestou“ (WGS: N49 48 17.1 E16 22 44.4). Foto autoři, listopad 2012.

Obr. 20

Pozůstatky úvozů vedle cesty, kde K. Severin (2012, 817–818) pořídil své foto č. 6 s „pouze vidlicí dvou mělkých cest“ (WGS: N49 48 24.0 E16 23 03.7).
Foto autoři, listopad 2012.

Obr. 21

Pozůstatkům úvozů z předchozího obrázku odpovídá o tři čtvrtě kilometru dále v o něco prudším západním svahu Javornického hřebene relikť podstatně výraznější (WGS: N49 48 06.0 E16 23 30.3).

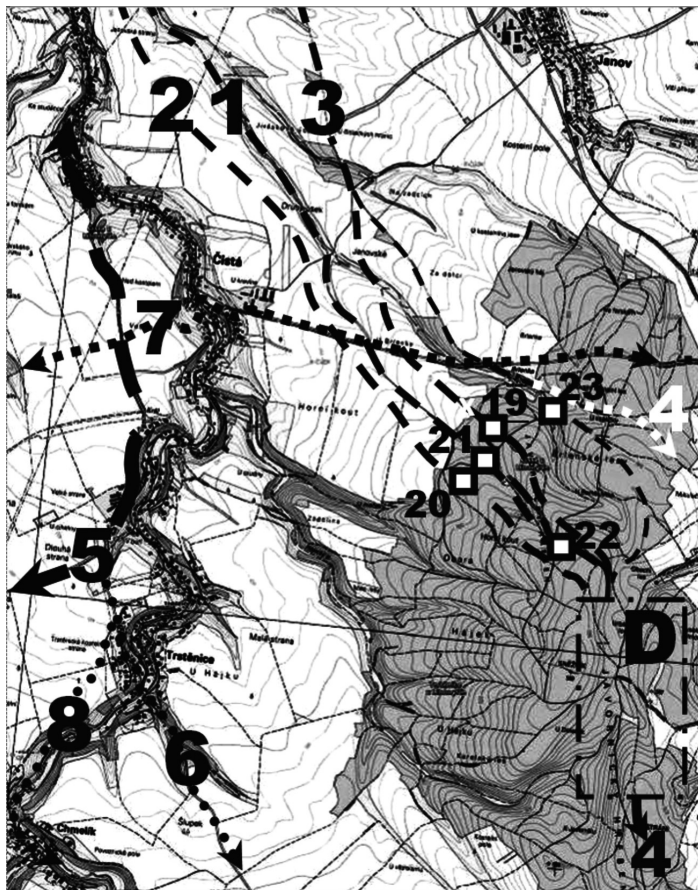
Foto autoři, listopad 2012.

Obr. 22

Situace v prostoru, kam z jiné pozice namířil K. Severin objektiv pro své foto č. 7. Zbytky úvozů jsou jasně zřetelné, i když nijak výrazné (WGS: N49 48 45.8 E16 23 21.1).

Foto autoři, listopad 2012.

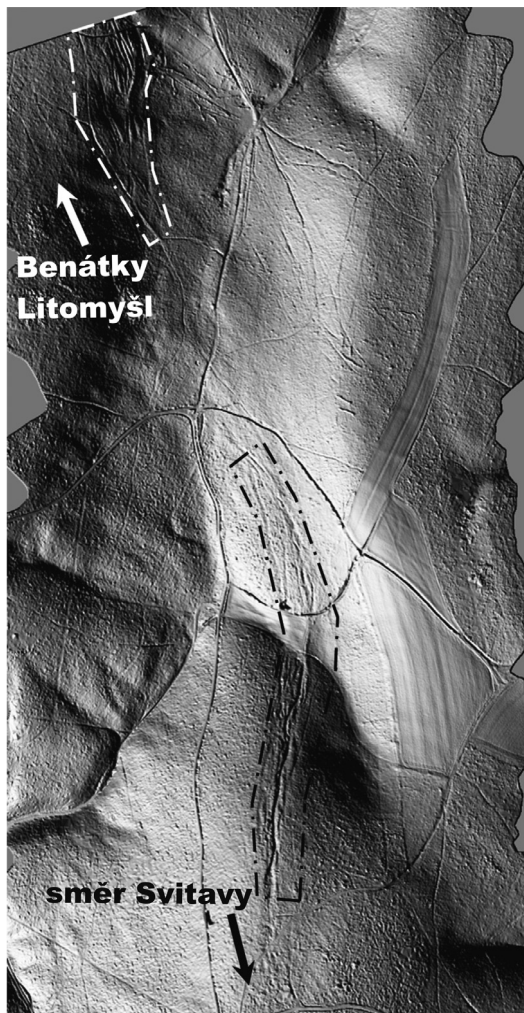
Obr. 23

Průběh komunikací mezi Benátkami a Javornickým hřbetem ve vztahu k území pokrytému laserovým 3-D skenováním (na obrázku 24). 1 – cesta vedoucí Jiráskovým údolím, 2 – linie suché trasy kolem Jiráskova údolí, 3 – cesta od Litomyšle přes Benátky (tam nazývána „Voštičí“) na Javornický hřeben (v první fázi přímo ke Svitavám, později přes Mikuleč), 4 – cesta přes Brlenku, 5 – Severinova „raně středověká“ trasa z Litomyšle přes Poličku na Moravu, 6 – hlavní pokračování vrcholně středověké údolní trasy Litomyšl–Benátky–Čistá (přes Trstěnice a Karli na Hradec n. Svit.), 7 – cesta od Luží na Moravskou Třebovou, 8 – cesta od Trstěnice na Chmelík po horním okraji údolí Loučné. Čtverečky-vyznačení poloh fotografií z obr. 19–23, detail „D“ viz obr. 24.

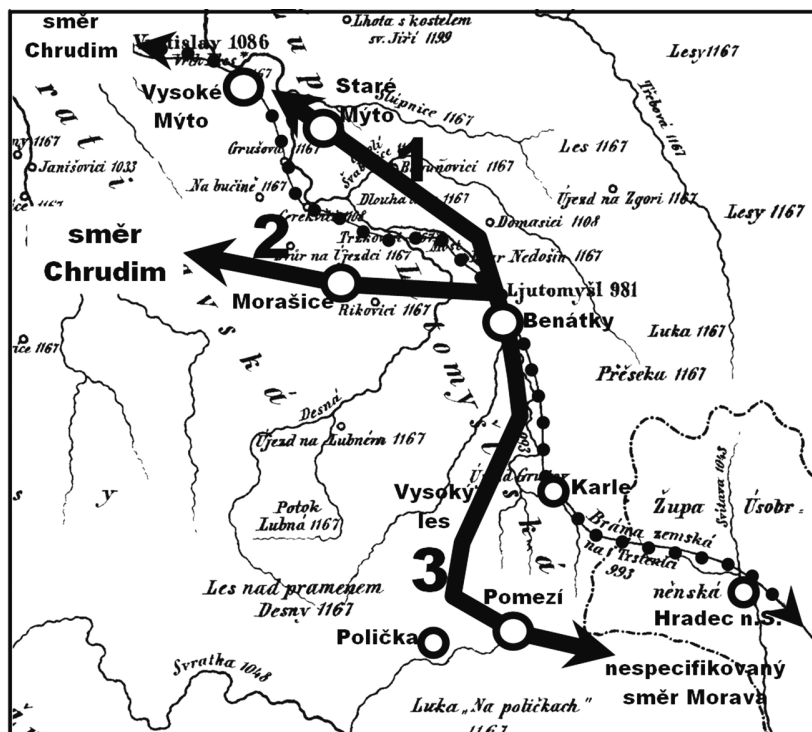
Mapový podklad: Základní mapa ČR. In: <http://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/> [cit. 15. 11. 2012].

Obr. 24

Digitální stínovaný model reliéfu vrcholové části Javornického hřbetu dva kilometry jihovýchodně od Brlenky (odpovídá obdélníku D na mapě obr. 23). Obrys míst s nejvýraznějšími svazky úvozů zvýrazněn čerchovanou linií. Výšková data byla vytvořena pomocí leteckého laserového skenování firmou GEODIS Brno, směr nasvícení od jihozápadu. Prostorové rozlišení 1m. Dílčí výstup z projektu „Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech, Ministerstvo kultury ČR – program NAKI. Centrum dopravního výzkumu, v.v.i.“

Obr. 26

Srovnání roku 1856 publikované Jirečkovy představy trasy přes česko-moravské pomezí v raném středověku (tečkovaná linie Vraclav–Litomyšl–Benátky–Hradec nad Svit. – Morava) se schematickým zákresem Severinova řešení nejstaršího spojení Čech a Moravy dle jeho prací z let 2001–2012 (plnými čarami 1/2–3). Oproti původnímu názoru H. Jirečka vykazuje Severinova trasa mnohem výraznější logicky nezdůvodnitelné změny směru, které pro období raného středověku jsou těžko akceptovatelné.

Podklad: JIREČEK, Hermenegild: *O starých cestách z Čech a z Moravy do zemí sousedních*. Časopis Národního muzea, 1856, č. 2, příloha (doplněno autory).

RESUMÉ

HISTORICKÝ PŘECHOD POMEZÍ ČECH A MORAVY U LITOMYŠLE

Předložená práce představuje příspěvek k diskusi o průběhu raně středověké pozemní komunikace z východních Čech na severozápadní Moravu v krátkém úseku evropského rozvodí Labe-Dunaj mezi městy Litomyšl a Svitavy. Autoři navazují na svou starší práci (CENDELÍN, D. – BOLINA, P. – ADAM, D.: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v raném středověku. Úsek Litomyšl-Konice*. Jevíčko 2010) a vyrovnávají se s kritikou této práce z pera Karla Severina, která byla v roce 2012 uveřejněna ve sborníku *Archaeologia historica* (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín – Pavel Bolina – Dušan Adam: Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko 2010, 86 stran, 56 map a fotografií v textu, náklad 500 ks. Archaeologia historica, 37, 2012, s. 813–820*).

Klíčová slova: Litomyšl, Tržek, hradiště u Benátek, staré komunikace, Voštica, LIDAR

SUMMARY

HISTORICAL CROSSING THE BOHEMIAN-MORAVIAN BORDER NEAR LITOMYŠL

The presented paper represents the contribution to the discussion about the development a medieval route from East Bohemia to North-West Moravia in a short passage of the European watershed Elbe-Danube between towns Litomyšl and Svitavy. The authors follow their previous publication (CENDELÍN, D. – BOLINA, P. – ADAM, D.: *Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v raném středověku. Úsek Litomyšl-Konice*. Jevíčko 2010) and cope with the criticism of that work, which was written by Karel Severin and published in the collection *Archaeologia historica* in 2012 (SEVERIN, K.: *Dušan Cendelín – Pavel Bolina – Dušan Adam: Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku. Jevíčko 2010, 86 stran, 56 map a fotografií v textu, náklad 500 kusů. Archaeologia historica, 37, 2012, s. 813–820*).

Keywords: Litomyšl, Tržek, Benátky hill fort, old roads, Voštica, LIDAR

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Ing. Pavel Bolina, PhD.
V úvoze 245/12
150 00 Praha 5
e-mail: bolinapavel@gmail.com

Dušan Cendelín
J. Haly 442
763 12 Vizovice
e-mail: cendoch@gmail.com

NOVÉ SAKRÁLNÍ STAVBY SVITAVSKÉHO A OPATOVICKÉHO DĚKANÁTU Z KONCE 18. STOLETÍ

Jakub Huška

Od konce sedmdesátých let minulého století si uvědomila řada sociálních vědců, že náboženské vnímání a interpretace reality nepřínáleží pouze okrajovým společenským skupinám, dehonestovaným různými vágními výrazy – antimodernisté, reakcionáři nebo konzervatisté. Náboženství se vrátilo do středu politického a kulturního dění. Nemnoho politických skupin (taková škála je velmi pestrá od Polska přes Irán, Jižní Koreu, Filipíny až po země Latinské Ameriky) bojujících proti dosavadnímu mocenskému systému bylo spoluutvářeno nebo hledalo svou legitimnost právě v náboženství. To vše jaksi natruc dosavadním poznatkům sociologů, filozofů a historiků, kteří se od konce 2. světové války domnívali, že náboženství je vytlačováno z veřejné sféry do privátní. Tato sekularizační teze byla často automaticky spojována s modernizačními procesy (urbanismem, industrializací, nacionalismem apod.), což se ukazuje při srovnání Evropy a Spojených států amerických jako velmi problematické tvrzení. Náboženský vývoj v Evropě se podle mnohých nestal modelem pro neevropské země, nýbrž naopak, historická zkušenost evropských společností se jeví jako výjimečný případ ve srovnání s okolním světem.

I když „návrat“ náboženství je v současnosti vnímán společností, zejména evropskou, s určitou nedůvěrou až strachem, který je přizívován některými médii a populistickými politiky. S tímto fenoménem nepřímou souvisí postmoderní deziluze v řadách humanitních vědců, která zproblematizovala téma pokroku a modernizace.¹

V českém prostředí bylo moderním náboženským dějinám z důvodu víc než 40 let panujícího marxistického světonázoru a státní politiky věnována pouze malá pozornost. Čím dál více je patrnější, že česká marxistická kritika církve a náboženství nebyla ničím novým, ale navazovala na antiklerikální názory politiků a intelektuálů z doby první Československé republiky a před 1. světovou válkou. Počátky mýtu o husitství a 16. století, zlatém údobí

¹ NEŠPOR, Zdeněk R.: *Přilíš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha 2010, s. 14–36; DAVIEOVÁ, Grace: *Výjimečný případ Evropa. Podoby víry v dnešním světě*. Brno 2009, s. 13–39; KEPEL, Gilles: *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno 1996, s. 7–17.

českých dějin, nejsou spjaté se Zdeňkem Nejedlým, Josefem Mackem nebo Otakarem Vávrou, nýbrž s osobnostmi jako František Palacký, Tomáš G. Masaryk nebo Alfons Mucha. Teprve od konce devadesátých let minulého století se čeští sociologové a historici začali systematicky zabývat moderními církevními a náboženskými dějinami. Zejména Zdeněk R. Nešpor se stal vůdčí osobností tohoto historiografického „obratu“. Na rozdíl od staršího konfesně zabarveného dějepiscectví současné historické studie o náboženství překračují tyto konfesní hranice, propojují historické bádání se sociologickými přístupy a opouštějí úzce profilované církevní dějiny ve prospěch kulturních náboženských dějin.²

Tato studie je skrovným příspěvkem do současné debaty o českých náboženských dějinách „dlouhého“ 19. století. Budeme se zde zabývat problematikou výstavby nových sakrálních staveb ve svitavském a opatovickém (dříve moravskotřebovském) děkanátu v souvislosti s církevní politikou císaře Josefa II. Právě v josefinském období počíná tzv. dlouhé 19. století. Tento pojem v sobě zahrnuje pozvolnou proměnu stavovsko-agrární společnosti v občansko-industriální, jejíž počátky spadají do osmdesátých let 18. století a „končí“ v čase 1. světové války. V popředí zájmu historiků stojí tedy dlouhodobé procesy, které byly úzce svázány s politickými dějinami habsburské monarchie, což platí samozřejmě i pro náboženské dějiny. Politické autority, zejména panování Josefa II. a liberální vlády v šedesátých letech 19. století, během tohoto období několikrát podstatně zasáhly do chodu náboženských institucí a samotné religiózní praxe.

Už od vítězství katolických vojsk na Bílé Hoře a po obnovení habsburské moci v českých zemích hledali katoličtí duchovní hodnostáři způsoby, jak rekatolizovat převážně luteránské obyvatelstvo. Zejména vrcholní představitelé církve zdůrazňovali v intencích posttridentského katolictví důležitost farnosti coby základního kamene obnoveného katolictví. Tehdy se objevovaly první ambiciózní plány rozsáhlé reorganizace a rozšíření farních sítí, ale kvůli nedostatku financí a politické vůle zemských stavů se na mapě Moravy objevovaly nové farnosti jen pozvolna.³

² Nejnověji MIKULEC, Jiří a kol.: *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 263–289.

³ K farní síti na Moravě v 18. století viz ZUBER, Rudolf: *Dějiny olomoucké arcidiecéze*. Díl 4, část 1: *Osudy moravské církve v 18. století*. Olomouc 1987, s. 183–188; nejnověji o vývoji farní sítě v raném novověku PUMPR, Pavel: *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*. Brno 2010, s. 90–112.

I když byla a je církevní a náboženská politika Josefa II. vnímána, jak jeho zastánci, tak jeho odpůrci neprávem jako proticírkevní (protináboženská),⁴ přesto jejím hlavním cílem bylo pozvednutí těch institucí a praktik katolicství, jež napomáhaly ke zniternění křesťanské morálky svých poddaných. Pohnutkou ke kritice a rušení různých náboženských slavností a svátků byla představa, že tyto často spektakulární obřady odvádějí věřící od podstaty křesťanské nauky. Josefínské reformy se proto snažily zakládáním generálních seminářů zvýšit vzdělanost katolického kléru, který se měl stát hlavním pilířem této politiky. Jedním z hlavních cílů této reformy ve vzdělávání světského duchovenstva byl rozvoj farní sítě. Pro financování tohoto rozsáhlého plánu byl založen Náboženský fond, jehož peněžní prostředky pocházely ze zrušených klášterů.⁵

Mezi zkoumaným svitavským a opatovickým děkanátem existovaly na konci 18. století mnohé rozdíly – nejpatrněji v etnické a konfesní skladbě obyvatel a v patrimoniálních právech (především patronátních právech). V období pozdního středověku a raného novověku můžeme hledat kořeny odlišného vývoje těchto oblastí. Nejzřetelněji je to doložitelné na struktuře vrchnostenské správy obou děkanátů. Vrchnosti, pokud disponovaly patronátním právem, mohly ovlivňovat rozvoj farností, jednotlivé stavební projekty a ovlivňovat dosazování duchovních.⁶

Svitavský děkanát patřil mezi nejstarší na Moravě a od poloviny 16. století máme dochovanou kontinuální řadu svitavských děkanů. V polovině 17. století území děkanátu tvořilo úzký pás mezi česko-moravskou zemskou hranicí a moravskotřebovským děkanátem, který se táhl od Svitav na jihozápad až k Letovicím. V jižní části (farnosti Letovice, Dalečín, Olešnice a Jimramov) nebyly obce v držení olomouckých biskupů, tak jako tomu bylo na Svitavsku. Následným pozvolným rozdělováním starších děkansky obvodů na menší celky se mapa svitavského děkanátu zmenšila. Na počátku 19. století už tvořily svitavský děkanát, s výjimkou obcí Podhledy a Želivsko, pouze vesnice patřící k svitavskému panství.⁷ Právě překrývání vrchnostenských a církevních

⁴ Zejména starší katolická historiografie, kupříkladu CHUDOBA, Bohdan: *Jindy a nyní: dějiny českého národa*. Praha 1946.

⁵ BEALES, Derek: *Joseph II. Vol. 2. Against the World 1780–1790*. New York 2009, s. 284–326.

⁶ Pumpr dokládá, že třeboňská vrchnost chápala patronátní právo jako integrální součást patrimonialismu PUMPR, P.: *c. d.*, s. 112–123.

⁷ V roce 1658 příslušely k děkanství farnosti ve Svitavách, Kamenné Horce s filiálním kostelem v Koclířově, Vendolí, Hradci nad Svitavou s filiálními kostely ve Skleném a Moravské Radiměři, Letovicích, Olešnici, Dalečíně s filiálními kostely v Prosetíně a Rovečně a Jimramově s filiálním kostelem v Krásném. Viz WOLNY, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Ab. 1. Olmützer Erzdiocese. Bd. 2 (dále jen

územních celků v severní části svitavského děkanátu napomohlo olomouckým biskupům úspěšně rekatolizovat svitavské poddané.⁸

Naopak daleko větší a nesourodý opatovický děkanát je plodem josefínské církevní politiky. Vznikl v roce 1787 z farností, které předtím byly součástí moravskotřebovského a boskovického děkanátu. Na počátku měl opatovický děkanát šest farností (Opatovice, Chornice, Křenov, Jevíčko, Jaroměřice a Šubířov) a čtyři lokálie (Borotín, Deštná, Biskupice a Roubanina), jak bude níže popsáno, které byly založeny v průběhu osmdesátých let. Nově utvořený církevní obvod byl proto heterogenním seskupením mnoha panství, jejichž majitelé měli diametrálně odlišné představy i finanční možnosti ovlivňovat lokální církevní a náboženský život.⁹

Vedle velmi nábožensky agilního Františka Michaela Šubíře, svobodného pána z Chobyně, a jeho manželky, stojících u počátku kalvárie a chrámu Povýšení sv. Kříže v Jaroměřicích, kteří se zasadili také o postavení kostela Panny Marie Bolestné a založení farnosti v Šubířově,¹⁰ existovala naproti tomu v jihozápadní části děkanátu zapadlá místa, ve kterých se buď nenacházelo panské sídlo nebo jejich vlastníci nebyli natolik zámožní, aby mohli finančně podporovat rozvoj farní sítě. Tamější vesničané museli chodit do farního kostela vzdáleného okolo dvou hodin. Tyto okolnosti značně limitovaly možnosti pastorace v opatovickém děkanátu. Tudiž právě v těchto obcích v průběhu osmdesátých let 18. století vznikla čtyři nová lokální kaplanství.

Volání po zřizování nových farností nevycházelo jenom z centrálních míst, ale samotné poddanské obce žádaly o svého duchovního pastýře. Z první poloviny osmdesátých let 18. století víme o žádostech obcí z moravskotřebovského děkanátu, které za pár let patřily k nově vzniklému opato-

Kirchliche Topographie. Bd. 2). Brünn 1857; k roku 1808 bylo svitavské děkanství tvořeno farnostmi ve Svitavách, Březové nad Svitavou, Vendolím, Hradci nad Svitavou, Kamenné Horce a lokáliemi ve Skleném a Horní Hynčíně. Viz *Catalogus venerabilis cleri archidioecesis olomucensis 1808*. Olomouci 1808, s. 9; v 19. století došlo pak pouze k opětovnému přičlenění farního úřadu v Moravské Radiměři (v roce 1863) k svitavskému děkanství. Viz *Catalogus venerabilis cleri archidioeceseos olomucensis anno reparatae salutis 1870*. Olomouci 1870, s. 128–131.

⁸ K rekatolizaci Svitavska viz LICK, Carl: *Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Zwittau 1910, 377–382; NEKUDA, Vladimír: *Moravskotřebovsko – Svitavsko*. Brno 2002, s. 152; obecně k významu rekatolizační politiky olomouckých biskupů viz MIKULEC, J. a kol.: *c. d.*, s. 329–351.

⁹ KLITSCHNIK, Joannes Josephus: *Catalogus Petrino-Sarcandrinus, continens Prđine Alphabetico Nomina, Cognomina, Personatus, officia, et beneficia ecclesiastica, Universi Status Ecclesiastici, Almae Olomucensis quibus in fine elenchus venerabilis Cleri juxta annos suae ordinationis, nec non Nomina Pie in Domino defunctorum addita sunt; sub faventissimo Episcopatus Regimine Reverendissimae suae celsitudinis*. Olomouci 1774.

¹⁰ WOLNY, G.: *Kirchliche Topographie*, Bd. 2, s. 426–429, 442–443.

vickému děkanátu. V roce 1783 řešilo moravské gubernium, respektive jeho komise pro duchovní věci petici o zřízení lokálního kaplanství v obcích Bezděčí u Trnávky (i vsí Unerázka a Vrážné) a Březině.¹¹ Bezděčí bylo přifařené do farnosti Chornice a Březina byla součástí farnosti Křenov. Mezi hlavními důvody, jimiž obyvatelé těchto vesnic zdůvodňovali svou žádost, byla velká vzdálenost do farního kostela (kolem 45 minut) a v případě špatného počasí (v zimě závěje a na jaře povodně) se děti a staří lidé nemohli vůbec vydat na cestu do kostela. Obce se zaručily, že na vlastní náklady vystaví dům pro kaplana, kostel a školu. K žádosti Bezděčí se kladně vyjádřil i moravskotřebovský děkan. Zemské gubernium přesto nedoporučilo panovníkovi zřízení nových lokálií v těchto dvou obcích, poněvadž neexistovaly žádné vážné důvody. Úřadům zejména vadilo, že se zde nenacházely žádné anebo vhodné (v Březině stála malá kaple z roku 1739) sakrální budovy a domnívaly se, že obce nebudou schopny finančně zajistit výstavbu kostelů, ani samotný chod lokálie.

Většího úspěchu dosáhli katoličtí obyvatelé Borotína, Vanovic a Velké Roudky, obcí ve kterých se po vyhlášení tolerančního patentu přihlásila velká část poddaných k helvétské konfesi. V tomto případě však impuls vzešel ze státních úřadů. Dne 2. srpna 1784 vydalo zemské gubernium nařízení, podle kterého se měl vrchnostenský úřad v Cetkovicích vyjádřit k možnosti zřízení lokálního kaplanství ve Vanovicích a Kochově. Vrchnostenský správce se vyjádřil ve prospěch založení, poněvadž zdejší katolíci to měli do farního kostela v Letovicích dvě hodiny. Závažnějším důvodem však byla skutečnost, že v obci již kázal nekatolický pastor. Správce se obával, že by nepřítomnost katolického duchovního mohla vést k nárůstu „odpadlictví“ od katolictví. Vrchnost navrhla, aby kaplan byl živen z náboženského fondu, a vrchnost zajistí na své náklady stavbu kaplanství a byt učitele.¹²

Téměř ve stejnou dobu, kdy se gubernio zabývalo tímto případem, došel do Brna požadavek od představených obce Velká Roudka, žádajících setrvání při farním úřadě v Opatovicích, anebo aby bylo v Borotíně zřízeno lokální kaplanství. Reagovali tak na nejvyšší návrh, podle něž se měly hranice diecézí sjednotit s rozdělením krajů, což by v praxi znamenalo, že by zdejší obyva-

¹¹ Kromě těchto obcí usilovali o totéž i obyvatelé Mladějova na Moravě. Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond Gubernium – církevní oddělení, sg. P 22/20, kart. 150, inv. č. 1644.

¹² Obdobně se vyjádřil Christian Nepomuk Woytek, letovický děkan a farář z Blanska. Opět zopakoval obavu z konverzí: „weil allda fast täglich von catholischen Glauben wer abgefallet, und sich eben da ein helwetischer Lehrer befindet, so ist es desto nothwendiger, damit mehrere, nicht verführet werden, und abfallen“. MZA, fond Gubernium – církevní oddělení, sg. F 2/1, kart. 14, inv. č. 126.

telé museli jít pěšky do Letovic, nejbližšího farního kostela v brněnském kraji a diecéze, skoro tři hodiny.¹³

Dne 13. července 1785 se panovník na základě stanoviska zemského gubernia nakonec rozhodl k reorganizaci farností na hranicích brněnského a olomouckého kraje. Vzniklo úplně nové lokální kaplanství v Borotíně s obcemi Velká Roudka a Vanovice, které bylo přičleněno k olomoucké diecézi.¹⁴ Borotínský majitel panství Josef Maria svobodný pan z Friedenthalu přislíbil, že z lásky k svým poddaným a pro náboženství („aus Liebe zu denen Unterthannen, und für die Religion“) rozšíří existující kostelík (*Kirchels*), postaví byt pro kaplana a učitele v Borotíně.¹⁵

V Borotíně byl v roce 1785 vystavěn na místě starší kaple pozdně barokní chrám Povýšení sv. Kříže. Autorem projektu a zároveň jeho stavitelem byl brněnský zednický mistr Mathäus Kment, který původní kapli zakomponoval do nové stavby jako kněžiště. Do nového kostela byly instalovány tři zvony (z roku 1511) ze zrušeného dominikánského kláštera v Boskovicích. Jako charakteristický doklad slabého postavení katolíků v borotínském kaplanství je chování vanovických, kteří odmítli přispět na výstavbu tohoto kostela.¹⁶

Po vydání tolerančního patentu, i v Deštné ležící v horském údolí, i v okolních malých vesnicích, přistoupila část obyvatelstva k nekatolické víře. V roce 1786 žilo v Deštné, Rumburku a Horní Smržově na 127 členů reformované církve. V polovině 19. století tvořili nekatolíci třetinu obyvatel lokálie.¹⁷ Na pozvednutí katolictví představěl v letech 1781–1782 olomoucký arcibiskup Anton hrabě z Kollareda starou kapli sv. Petra a Pavla. Deštná byla dlouho součástí farnosti Letovice, avšak čerstvě zbudovaný kostel přispěl ke zřízení lokálie, k čemuž došlo v roce 1787. Patronátní právo převzal od olomouckého arcibiskupa náboženský fond.¹⁸ V případě Deštné hrála

¹³ MZA, fond Gubernium – církevní oddělení, sg. F 2/1, kart. 14, inv. č. 126, Žádost představených obce Velká Roudka z 7. října 1784.

¹⁴ MZA, fond Gubernium – církevní oddělení, sg. F 2/1, kart. 14, inv. č. 126, Zpráva správce borotínského panství z 20. července 1785.

¹⁵ MZA, fond Gubernium – církevní oddělení, sg. F 2/1, kart. 14, inv. č. 126, Zpráva od jihlavského krajského úřadu z 21. března 1785.

¹⁶ MZA, fond Gubernium – církevní oddělení, sg. F 2/1, kart. 14, inv. č. 126, Odpověď správce borotínského panství z 20. září 1785.

¹⁷ Katolíků bylo 511 a nekatolíků 319 Personalstand der Secular- und Regular- Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1850. Olmütz 1850, s. 162; Wolný uvádí obdobná čísla: katolíci 499 a nekatolíci 345. Viz WOLNÝ, G.: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Ab. 1. Olmützer Erzdiöcese. Bd. 3. (dále jen *Kirchliche Topographie*. Bd. 3) Brünn 1859, s. 439.

¹⁸ Podle zprávy zemského gubernia z 9. června 1790 byly k lokálii Deštná přičleněny obce Smržov a Bahno. Zemský archiv Opava ((dále jen ZAO), pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství

svou roli i početná nekatolická menšina. Olomoucká konzistoř ve svém vyjádření k žádosti poddaných uvedla jako jeden z důvodů pro zřízení lokálie právě obavy z nekatolictví.

Ve východní části opatovického děkanátu ležela obec Šubířov, která byla založena teprve na počátku 18. století (první zmínka o obci je z roku 1710). V roce 1714 zde byl postaven kostel Panny Marie Bolestné. Od tohoto roku zde působil duchovní správce, a později se píše o Šubířově jako o farnosti, pod kterou spadaly i osady Chobyně a Skřípov.¹⁹ Mezi nově založeným Šubířovem a starší obcí Skřípov vzplál na konci osmdesátých a devadesátých let zápas o umístění farního úřadu. Jedním z argumentů byl velký nepoměr v počtu obyvatel mezi obcemi. Skřípov byl vždy lidnatější než Šubířov, a proto obyvatelé Skřípova těžce nesli, že tam nesídlil farní úřad. Skřípovští se tudíž v roce 1785 rozhodli požádat zemské gubernium o povolení ke stavbě vlastního kostela, aby tak získali argument k přesunutí duchovní správy do jejich vesnice.²⁰ Kostel Nanebevstoupení Vykupitele byl dostavěn v roce 1790 a v témže roce rozhodl císař o přesídlení fary ze Šubířova do Skřípova. V Šubířově zůstal pouze kooperátor. V roce 1848 byl vyčleněn ze skřípovské farnosti a bylo zde zřízeno kaplanství.²¹

Kromě těchto obcí, ve kterých v souvislosti se vznikem lokálního kaplanství došlo k přestavbě staré sakrální stavby nebo zbudování zcela nového chrámu, byly zřízeny lokálie i v obcích, kde již kostel stával. Ve svitavském děkanátu to byla kaplanství ve Skleném a Horní Hynčíně (i s obcí Pohledy). Obě obce se v roce 1784 oddělily od farních úřadů v Hradci nad Svitavou a Březové nad Svitavou a vznikly dvě samostatné lokálie. V Horní Hynčíně stál barokní kostel sv. Mikuláše z roku 1759²² a ve Skleném se nacházel gotický kostel sv. Petra a Pavla. Ten však byl na přelomu 19. a 20. století již

Olomouc – nelistinná část, sg. Ba125, kart. 303, inv. č. 1189; Wolný však uvádí, že k tomu došlo až v roce 1799. WOLNÝ, G.: *Kirchliche Topographie*. Bd. 3, s. 439–440.

¹⁹ Tamtéž, s. 442–443.

²⁰ Jak poznamenal konzistoriální assessor Franz Schuppler ve svém dobrozdání k žádosti skřípovských z 26. září 1785: „Wenn jedoch nach geschehener Anlobung die Wachtler die Kirche herstellen wollen, so wäre es ganz billig in Betrachtung so vieler Seelen entweder von Schubirzow aus wo ein Pfarrer und Cooperator angestellt ist, alle Sonntag und Feiertag durch einen aus beeden dem Gottes dienst in Wachtl abzuhalten, oder den Schubirzower Pfarrer in einen Local Kaplan zu verwandlen“. ZAO, fond Arcibiskupství Olomouc – nelistinná část, sg. Ba770, kart. 371, inv. č. 1826.

²¹ WOLNÝ, G.: *Kirchliche Topographie*. Bd. 3, s. 435–436, 443.

²² Tamtéž, s. 17.

v havarijním stavu, a místní farníci se proto rozhodli na jeho místě vystavět nový chrám (dostavěn v roce 1913).²³

Jedním z nejvýznamnějších počínů josefínské náboženské politiky bylo v roce 1781 vydání tzv. tolerančního patentu, kterým byly v českých zemích za dosti omezených podmínek legalizovány tři nekatolické církve: helvetská (reformovaná církev) a augšpurská (luterská církev) konfese a řeckopřavoslavná církev. Patent neznamenal zrovnoprávnění nekatolíků, ale obsahoval některá ustanovení limitující zakládání a existenci evangelických sborů. Ke vzniku sboru bylo potřeba, aby se v daném místě přihlásilo k dané konfesi minimálně pět set věřících (nebo sto rodin) a kde to přinejmenším povolily úřady. Finanční náklady na stavbu modlitebny a vyživování duchovního nesli pouze věřící, ale nesměly být tím ohroženy příjmy tamějšího katolického duchovního (nekatolíci museli stále platit štolové poplatky, i když příslušné úkony vykonával pastor). Kromě toho se nesměly stavět evangelické kostely s věžemi a zvony, což bylo často obcházeno důmyslnými zvonkohrami. Vchod do chrámu neměl být přímo z ulice. Všechna tato nařízení tolerančního patentu měla finančně a symbolicky marginalizovat nekatolickou menšinu. Teprve až s definitivním zavedením liberálního ústavního režimu (s vydáním tzv. protestantského patentu z roku 1861) došlo k zrovnoprávnění nekatolických církví s církví římskokatolickou.²⁴

Během prvního desetiletí po zavedení tolerančního patentu byly problémy zejména s přihlášením ke dvěma povoleným evangelickým konfesím. Dlouhodobá izolace zdejších nekatolíků v průběhu rekatolizačního období vedla spíše ke vzniku nonkonformních evangelických komunit, nežli ortodoxii luterské nebo reformované církve. S tím souvisel problém s nedostatkem domácích vzdělaných pastorů, a proto bylo nutné hledat mimo české země, zejména v Uhrách. Nově příchozí pastoři měli velký vliv na konfesi mladých sborů. V českých zemích měly v tolerančním období většinu sborů reformované církve, které vznikaly především ve venkovských obcích.²⁵

Ve studovaných církevních okrscích žili nekatolíci zejména v jihozápadní části opatovického děkanátu, především v lokálich Borotína, Deštné a Rou-

²³ Ve vizitačním protokolu z 24. června 1906 na otázku, zdali kostel ve Skleném potřebuje nějakou opravu, zapsal vizitátor: „Ja, sie soll neu erbaut werden, ...es besteht jedoch bei der Pfarrkirche in Glaselsdorf ein Kirchenbauverein, der die Neuerbauung der Kirche bezweckt“. ZAO, fond Arcibiskupství Olomouc – nelistinná část, sg. V 15, kart. 1207, inv. č. 2736; tento spolek měl v témže roce na 120 členů. V roce 1912 vydal na podporu výstavby kostela náboženský zpěvník *Kirchenlieder*. Glaselsdorf 1912.

²⁴ NEŠPOR, Zdeněk R.: *Náboženství na prahu nové doby*. Ústí nad Labem 2006, s. 502–505.

²⁵ Tamtéž, s. 220–264; Týž: *Evangelické církve*. In: NEŠPOR, Zdeněk R. a kol.: *Náboženství v 19. století. Nej církevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010, s. 166 an.

banině a malé skupině farnosti v Opatovicích. Obce s výraznou nekatolickou menšinou spojovala geografická a společenská odlehlost, na kterou si stěžovali jejich katoličtí sousedé z Velké Roudky a Borotína. To byl jeden z faktorů, který umožnil, aby zdejší tajní evangelici přečkali jako na Valašsku nebo východních Čechách rekatolizaci 17. a 18. století.

Největší koncentrace nekatolíků v celém opatovickém děkanátu připadala už na výše zmíněné Vanovice. Podle soupisu duší z roku 1853 zde žilo 470 věřících reformní církve a byla to jediná obec v širokém okolí, kde římsí katolíci byli v menšině. To předurčilo Vanovice, aby se staly lokálním centrem reformované církve.²⁶

V roce 1782 vznikl evangelický sbor reformované církve.²⁷ První bohoslužby se konaly dočasně v místních domech. Již v srpnu 1782 počala výstavba modlitebny na mírné vyvýšenině na západním okraji obce. V říjnu téhož roku byla dokončena „chudičká, chatrná, kvapně vystavěná“²⁸ a 23. února 1783 posvěcena. I když nemáme k dispozici žádné plány této stavby, lze předpokládat, že tato stavba byla spíše provizorní než plnohodnotnou reprezentativní duchovní stavbou. Snad z těchto důvodů se sbor v roce 1826 rozhodl o rozsáhlou přestavbu chrámu, ale nezískal pro tento záměr souhlas zemského gubernia.

Teprve o třináct let později v roce 1839 se započalo s budováním „monumentálního“ kostela, který v kontextu dobových parametrů evangelických chrámů byl vnímán jako manifest vanovických evangeliků vůči katolickému okolí a zároveň touhy po rovnoprávnosti s majoritou. V chrámu Podélný novorománský kostel s půlkruhovitým kněžištěm orientovaným severovýchodně byl dokončen a posvěcen 11. srpna 1844. Místní sbor rovněž neúspěšně žádal o výjimku z tolerančního patentu, aby mohutné tělo chrámu, který někteří současníci označovali ironicky za „katedrálu“, bylo doplněno o dvě vysoké věže. K dostavbě dvojvěžového vstupního průčelí došlo až v letech

²⁶ Status animarum z roku 1853 přiložen k vizitaci z roku 1854. ZAO, fond Arcibiskupství Olomouc – nelistinná část, sg. V 19, kart. 1216, inv. č. 2739; poměr mezi evangelíky a katolíky byl po celé sledované období stabilní. V roce 1900 525 evangelíků a 155 katolíků a v roce 1930 482 evangelíků a 156 katolíků. Viz BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, sv. 5. Ostrava 1976, s. 148.

²⁷ Jan Knies líčí tuto událost skoro bájeslovně: „Po vydání tolerančního patentu domluvily se všechny rodiny zdejší, že se přihlásí k reformovaným, ale cestou do Letovic 8 rodin ze strachu se vrátilo, a zůstaly již katolíky, 35 rodin však se přihlásilo k reformovaným. Vyznání, kteréž bylo nejbližším jejich bratrskému smýšlení“. KNIES, Jan: *Vlastivědná Morava. Místopis Moravy. Boskovický okres*. Brno 1904, s. 199.

²⁸ Cit. dle NEŠPOR, Zdeněk R. – ALTOVÁ, Blanka: *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009, s. 489.

1863–1865, po vydání Protestantského patentu a odstranění všech překážek pro nekatolické chrámy. Až v roce 1870 byly do věží instalovány zvony.²⁹

Rozsáhlé změny v církevní správě a s tím spojené zakládání nových farností a kaplanství ve svitavském a zejména opatovickém děkanátu se staly v posledních dvou dekadách 18. století impulsem k přestavbám nebo k budování nových kostelů. I když josefínská církevní politika legalizovala tři nekatolické církve, neznamená to vůbec, že by se odklonila od římskokatolické konfese a rekatolizačního úsilí. Jedním z motivů k zhušťování farní sítě byla obava z protestantské menšiny. Ve zlepšení místních duchovních poměrů a v intenzivnější pastoraci byla spatřována nejlepší možnost, jak se ubránit rozšiřování „pravověří“. Představitelé obce Sklené ve své žádosti o zřízení kaplanství z roku 1783 právě hovoří o naději, že panovník zlepší místní duchovní správu.³⁰

RESUMÉ

NOVÉ SAKRÁLNÍ STAVBY SVITAVSKÉHO A OPATOVICKÉHO DĚKANÁTU Z KONCE 18. STOLETÍ

Tento příspěvek se zabývá, v souvislosti s josefínskou církevní politikou v osmdesátých letech 18. století, výstavbou nových kostelů v opatovickém a svitavském děkanátu. Zřizování nových farností a lokálních kaplanství znamenalo impulz k budování nových chrámů a přestavbě starších staveb. Zejména v nově vzniklém opatovickém děkanátu došlo k nejrozsáhlejšímu stavebním aktivitám. Žila zde početná nekatolická menšina, která dosáhla po vydání tolerančního patentu legalizace. Ve Vanovicích byl poté ustanoven sbor reformované církve (helvétské konfese). Zdejší katolická majorita se velmi obávala růstu nekatolictví v regionu, a proto zemské a církevní úřady usilovaly o zlepšení farní sítě a podporovaly budování nových kostelů.

Klíčová slova: Morava, náboženství, církve, josefínské reformy, farní sítě, 18. století, sakrální stavby

²⁹ NEŠPOR, Z. R. – ALTOVÁ, B.: c. d., s. 489–490; BOMBERA, Jan: *Z toleranční doby na Malé Hané*. Olomouc 1938; F. B.: *Dějiny evangelické církve vanovické*. Hlasý ze Siona: časopis pro lid evangelický, 1866, s. 14–15, 26–27, 36–37.

³⁰ „Wir hoffen auch, wann S. Majestat unser allergnädister Landesfürst das eingeschlagene System der Seelsorge ausführen werden, das wir einen eigenen Christlichen zu unserer Kirche werden überkommen“. ZAO, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž, sg. P11/3-1, kart. 2866, inv. č. 22084.

ZUSAMMENFASSUNG

NEUE SAKRALBAUTEN IM OPATOWITZEN UND ZWITTAUEN DEKANAT AM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

Im Zusammenhang mit der josephinischen Kirchenpolitik in den 80. Jahren des 18. Jahrhunderts beschäftigt sich dieser Beitrag mit der Bau von neuen Kirchen im opatowitzen und zwittauen Dekanat. Die Entstehung von neuen Pfarrei und Lokalkaplanei hat den Impulz zur Ausbau von neuen und zur Umbau von alten Kirchen bedeutet.

Vor allem in dem neu entstandenen opatowitzeren Dekanat ist es zu den umfangreichsten Bautätigkeiten gekommen. Es hat hier zahlreiche nicht katholische Minderheit gelebt, die nach der Ausgabe des Toleranzpatents legalisiert wurde. Danach wurde die Gemeinde der reformierten Kirche (helvetische Konfession) in Vanovice festgelegt. Hiesige katholische Majorität hat den Aufstieg des Protestantismus in der Region sehr befürchtet. Deshalb haben die Landes- und Kirchenämter den Aufbau von neuen Kirchen unterstützt und sich um die Verbesserung des pfarrlichen Netzes bemüht.

Übersetzt von Mgr. Jakub Huška

SUMMARY

NEW SACRAL BUILDINGS OF SVITAVY AND OPATOVICE DEANERY FROM THE LATE EIGHTEENTH CENTURY

This paper deals with building new churches in Opatovice and Svitavy deanery in accordance with Joseph's ecclesiastical policy in 1780s. Establishing new parishes and local chaplaincies represented an impulse to build new churches and rebuild older buildings. The widest building activities primarily took place in the newly established Opatovice deanery. A numerous non-Catholic minority, which achieved the legalization after issuing the Patent of Toleration, lived here. After that, the congregation of the reformed church (the Helvetic Confession) was founded in Vanovice. The local Catholic majority was afraid of the growth of the non-Catholicism in the area so that regional and ecclesiastical offices attempted to improve the parish network and supported building new churches.

Keywords: Moravia, religion, churches, Joseph's reforms, parish network, 18th century, sacral buildings

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Jakub Huška
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: jakub.huska@seznam.cz

POVĚRY A LIDOVÉ ČAROVÁNÍ NA KONCI

19. STOLETÍ ZACHYCENÉ V DOBOVÉM PERIODIKU NAŠINEC

Jana Máčalová

1 Úvod

„Víš co, kamaráde, já znám jednoho člověka, který všechno uhodne. Ten ti poví, kdo tě obral.“ Vítek nemeškal a šel za tím mužem. A ten mu poradil: „Vezmi svčenu křidu a běž za Opatovice k pastvisku, kde stojí ovčín. Vejdi dovnitř, svčenu křidou udělej na zemi kruh a před půlnocí se do toho kruhu postav. Co bude dál, to uvidíš.“¹

Úryvek z pověsti *Pro tři zlaté* tradované v Jevíčku zcela koresponduje s magicko-pověrečnými představami projevujícími se v každodenním životě lidí na konci 19. století, o nichž chceme na tomto místě pojednat. Hledání zlodějšů bylo přitom jen jednou z magických praktik, které byly – snad poněkud paradoxně – i v 19. století, jež si asociujeme spíše s procesy racionalizace, industrializace, modernizace, vědecko-technickým pokrokem apod., nikoli ojediněle uskutečňovány, jak doložíme na základě výsledků vlastního výzkumného šetření.² Mezi další takové praktiky patřilo hledání pokladů nebo tzv. zažehnavání mraků; prvky pověr a magických představ se odrážely také např. v lidovém léčitelství (nejen lidí ale i zvířat), tzv. šarlatánství.

Pověsti, přestože byly v jádru mnohdy založeny na pravdě, nepředstavují hodnověrný historický pramen. Mohou nicméně vypovědět mnohé o představách i vírách osob, které je vyprávěly, a to bez nároku na pravdivost děje a jeho objektivitu. Jean-François Lyotard v tomto smyslu hovoří o tzv. narativním vědění, pomocí něhož se realizují „vztahy společenství k sobě samému a k jeho okolí. To, co se předává spolu s vyprávěnými příběhy, to je soubor pragmatických pravidel, který vytváří společenskou vazbu.“³ Pověsti však nejsou hlavním předmětem naší analýzy. Ve shodě s tvrzením Andrey Preissově Krejčí, že je třeba „zejména v případech využití narativního přístupu v historických vědách“ zasadit „daný příběh do dějinného vývoje a kompara-

¹ ŠMERAL, Jiří: *Pověsti Jevíčka a Malé Hané*. Jevíčko 2012, s. 40.

² Text vychází z bakalářské práce autorky. MÁČALOVÁ, Jana: *O projevech magie a víry v pověry v každodenním životě lidí v 19. století. Kvalitativní analýza regionálního periodika Našinec z let 1869–1900*. Olomouc 2012 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

³ LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu*. Praha 1993, s. 125.

vat s ověřenými historickými fakty,⁴ jsme za hlavní zdroj dat pro naši analýzu zvolili regionální zpravodaj *Našinec*. Pro námi sledované období a téma se tento typ pramene přímo nabízí, neboť nejenže shrnuje hlavní události doby, a tím nám poskytuje historický kontext, ale především reflektuje události z každodenního života, čímž nás vtahuje také do kontextu společenského.

Počátky vydávání *Našince* se nacházejí v roce 1869. Toto periodikum patřilo mezi jedny z prvních politických novin vydávaných v Olomouci. Co do původu byl *Našinec* „neodvislý, nemaje jiných závazků a povinností, leč které mu ukládá národ slovanský na Moravě.“⁵ Nacionálně orientovaný plátek se např. stavil proti české neúčasti na říšské radě. Podporu měl zejména u mladé inteligence.⁶ Na konci 19. století se dostal pod vliv katolicko-národní strany. *Našinec* byl vydáván pravidelně až do roku 1941, přičemž vycházel i po druhé světové válce pod názvem *Osvobozený našinec*. Po únoru 1948 přestal tento tisk vycházet definitivně. V naší práci jsme se konkrétně zaměřili na analýzu článků otištěných v *Našinci* v letech 1869–1900.

Zpočátku *Našinec* vycházel v námi sledovaném období dvakrát týdně, od roku 1875 třikrát týdně. Obsah periodika byl zaměřen především na politické události a jejich vliv na českou společnost (jazyková rovnoprávnost, školství, spolkový život apod.). Oblast zájmu nebyla omezena na regionální záležitosti – týkající se pak nejen Olomouce, ale celého středomoravského regionu; prostor byl věnován rovněž celostátnímu a zahraničnímu dění. Vedle toho tvořily významnou část novin tzv. Denní zprávy (dříve Drobné zprávy) a později byly zvlášť vyčleněny víceméně pravidelné zprávy Ze soudní síně. Častou součástí novin byla povídka na pokračování nebo pojednání zabývající se různými tématy a mající formu poučení nebo rad. Nescházela ani inzertní část zabírající někdy i více než jednu stranu. Celkem mělo jedno vydání *Našince* obvykle čtyři strany, občas vycházel jako dvojčíslo s více listy. Pro potřeby našeho výzkumného záměru jsme se zaměřili především na část denních zpráv, v nichž byli čtenáři seznamováni „s přehledem zjevův z života všedního.“⁷ Tyto příspěvky nejvíce informovaly o událostech z každodenního života lidí sledovaného období.

Našinec, mohli bychom říci typicky pro danou dobu, vyzdvihuje pokrokovost a hovoří na mnoha místech o osvíceném 19. století. Zprávy o lehkověrnosti lidí naopak často autoři zpráv podávají s větší či menší mírou

⁴ PREISOVÁ KREJČÍ, Andrea: *Narativní analýza*. In: GULOVÁ, Lenka – ŠÍP, Radim: *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha 2013, s. 125.

⁵ *Program*. *Našinec*, 20. března 1869, č. 1, s. 1.

⁶ NEŠPOR, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1998, s. 284.

⁷ *Program*, c. d., s. 1.

ironie a nadsázky, a většinou nechybí důrazný apel na vzdělanost, která se dle nich s pověřčivostí neslučuje; avšak na několika místech uznávají, že nejenom prostý lid, ale i osoby „vzdělaného stavu prohřešují se proti Božským zákonům a dávají takto nevzorný příklad neuvědomělému lidu.“⁸

Dobové periodikum v tomto duchu přináší čtenářům zprávy týkající se provádění magických praktik jistými osobami, označovanými za čarodějnice nebo čarodějníky. Ve zveřejněných případech se jednalo převážně o podvodníky, kteří se pokoušeli vydělat na pověřčivosti lidí peníze. *Našinec* to přitom neváhal doložit přímými výpověďmi dopadených čarodějů-zlodějů: „Ale velebný pane, když jsou ti lidé tak hloupí, proč bych si ten groš nevydělala?“⁹ Význam těchto zpráv lze spatřovat nejen ve snaze informovat o provedených podvodech, ale také v úmyslu dokázat lidem pošetilost jejich víry v magické, či čarovné schopnosti údajných čarodějnic.

Nyní zaměříme naši pozornost na projevy magie ve významu provádění určité činnosti za účelem ovlivnění skutečnosti vycházející z víry v nadpřirozené síly. Na základě analýzy článků uveřejňovaných v regionálním zpravodaji *Našinec* jsme tyto projevy rozdělili dle jejich charakteru do několika tematických celků, jež zde uvádíme.

2 Začarovaný dobytek

Domácí zvířata byla v celém 19. století vedle hospodářských plodin hlavním zdrojem obživy venkovského obyvatelstva. Není divu, že i pouhé náznaky nemoci vzbuzovaly v lidech obavy. Jednou z častých magických praktik zaznamenaných *Našincem* bylo zařikávání dobytka proti úhynu a uřknutí, nebo naopak pro zvýšení dojivosti. Uřknutí či úrok, podobně jako ujímání mléka, byly dle tradiční představy lidí považovány za zvláštní druhy nemoci, o nichž se věřilo, že byly způsobeny z moci čarodějnic. V souvislosti s touto vírou byly rozšířeny různé pověry, jak dobytek, který býval ohrožen nejčastěji, ochránit. Jedna z představ byla taková, že k uhrnutí dochází prostřednictvím produktu nebo věci, která pocházela od zvířete (např. mléko, trus, srst, kousek rohu apod.), proto se např. nemělo dávat mléko po západu slunce z domu, aby se tím do rukou nepřítel nedostala věc, skrze kterou by mohl škodit (tzv. kontaktní magie). Jiná pověra se odvíjela od víry v magickou moc různých předmětů, např. kostí ze hřbitova, hrnku s vejcem a vlasy apod., ale také např. posvěcených věcí (vody, křídly atd.).

⁸ *Z Bystřice pod Hostýnem*. *Našinec*, 23. června 1875, č. 73, s. 2.

⁹ *Farář vyháňel ďábelství*. *Našinec*, 21. března 1875, č. 35, s. 2.

O případech, kdy lidé soukromě vykonávali různé magicko-pověrečné praktiky na ochranu svých zvířat (např. kápnutí svčene vody nebo vhození špetky soli do mléka, nakuřování či kropení dobytka aj.), víme díky sběratelské činnosti etnografů a folkloristů.¹⁰ V novinovém tisku oproti tomu nalezeme doklady o provádění zařikávání, zažehnavání či léčení dobytka, které se dělo prostřednictvím zvláštních lidí, jimž byla přisuzována moc manipulovat s nadpřirozenými silami, kteří však byli ve většině případů pouhými podvodníky.

Tak byla v lednu 1874 uveřejněna zpráva, která pojednávala o víře rolníka z Vlachovic v čarodějnou moc jistého muže, kterého vyhledal s úmyslem odstranit příčinu postupného úhynu svého dobytka. Potřikrát se „čarodějník“ a hospodář museli společně modlit, poté z díry v kamenné zdi chléva začalo vylézat jakési zvíře, které čarodějník uchopil, „ustříhl tomu uši a jazyk. (...) I počal vypravovati, kterak předešel velkému neštěstí celé obce ba celé krajiny, neboť z toho zvířete pravil, vyrostl by velký drak“.¹¹ Ve skutečnosti, jak uvádí *Našinec*, se jednalo o mládě psa, jež tam onen čarodějník v nestřežené chvíli nastražil. Zpráva byla více méně formulována jako ponaučení pro ostatní lidi, kteří magickým schopnostem domnělých čarodějníků či čarodějnic věřili. Závěrem totiž bylo shrnuto, že sedlák byl „napálen“, neboť „dobytek hynul pořád; před nedávnem jemu uhynula poslední již kráva.“¹² Zajímavá je také závěrečná poznámka autorů, kteří nabádají k dodržování hygieny a pravidelnému čištění chlévů. To se přitom v některých případech dělo docela neúmyslně, když lidé ve snaze odstranit z chléva začarované předměty chlév vlastně čistili.¹³ Současně je vhodné upozornit také na to, že lidé v té době rovněž běžně věřili v existenci nadpřirozených bytostí, v tomto případě dračů, v jiných případech např. čertů, vodníků, rusalek, ohnivých mužů apod., což úspěchu podvodníků významně napomáhalo. Hluboce zakořeněnou víru v nadpřirozené bytosti lze rozpoznat také v pověstech, v nichž jsou tyto i další nadpřirozené bytosti hlavními postavami.¹⁴

V novinovém tisku byly uveřejněny rovněž zprávy informující o snaze zlepšit dojivost krav. Na základě zprávy z března roku 1875 víme, že hospo-

¹⁰ Např. MACALÍK, Basíl: *Pověry a zvyky na Záhoří a Pobečví*. Záhorská kronika (dále jen ZK), IX/4, 1926/1927, s. 121: „Na štědrý večer dávají se kravám oplatky, v nichž je zapečený petrželový list, mimo to se jim dá chléb s medem, aby lépe dojily. Psům se dá chléb s česnekem, aby lépe hlídali a byli zlí. Kohoutům dá se česnek, aby byli plodnější. Slepícím se dávé téhož dne hrachu, aby snášely velká vejce.“

¹¹ *Čarodějství panuje*. *Našinec*, 3. ledna 1874, č. 1, s. 3.

¹² Tamtéž.

¹³ BARAN, Ludvík: *Příspěvky k lidovému léčení na Valašsku*. Český lid (dále jen ČL), 2, 1947, s. 35.

¹⁴ ŠMERAL, J.: c. d.

dyně, které málo dojila kráva, požádala o pomoc jistou doktorku z Boršic. Ta hned tvrdila, že za to mohou čarodějnice. Šly tedy spolu do chléva, kde „doktorka“ žehnala, mumlala nesrozumitelná slova a podkuřovala, načež radila hospodyni: „Ale vy, milá matko, musíte nositi na holé hlavě drn ze hřbitova, klokočovou holí na sv. Jakuba na křížovém rozcestí musíte kopati, ale dobře pozor dávajíc, aby vám nespádl drn s hlavy.“¹⁵ K jinému případu došlo v květnu 1875. Jakási cikánka namluvila hospodyni, že někdo jejím krávám učaroval, a nabídla se, že jí tajemnou mocí čar dokáže, aby jí krávy více dojily. Tentokrát bylo k čarování potřeba, aby hospodáři položili na každou krávu bankovku, ty pak cikánka po dokončení čar sesbírala a uschovala, že je musí nyní po tři dny nosit na nahém těle.¹⁶ V roce 1883 podobně jiná cikánka sdělila jistým manželům, že jejich krávy málo dojí, protože „mají uděláno“ a nabídla se, že jim pomůže. Poslala hospodyni s vejcem zabaleným do kanafasky do chléva, aby to donesla krávě a opakovala při tom třikrát podivná čarodějnická slova. Když se hospodyně vrátila, popadla cikánka její kanafasku a vysypala z ní kosti, o nichž tvrdila, že jsou lidské. Cikánka se hned křížovala a volala ku pomoci všechny svaté. Manželé opakovali předfíkávané modlitby, prosili cikánku, aby jim pomohla. Ta se dlouho nezdráhala a „žádala za zahrabání kostí – což dítí se prý musí o půl noci na hřbitově při svitu voskové svíčky – jakož i za různé jiné práce zažehnavací 17 zl. na hotovost.“¹⁷

Že se nejednalo o ojedinělé události, dosvědčuje také další případ, který měl proti výše uvedeným podvodům „masovější“ charakter – bylo doloženo asi 40 oklamaných osob. Podvodníky byli v tomto případě čtyři muži, kteří nepřišli s ničím jiným, než že léčí začarovaný dobytek. Podobně jako v předchozím uvedeném případě pak užili různé nástroje k tomu, aby venkovany vystrašili a ty, kteří pochybovali o zázračné moci jejich prostředků, tímto přesvědčili. Do plechových krabic si nechali dát trochu smetany a kousek másla. Pak krabice zavřeli a házeli jimi, něco u toho nesrozumitelně mumlali, udělali na prahu tři kříže. Po otevření pak hospodářům ukazovali, „jak smetana s máslem působením čarodějnic se proměnila v hnojůvku nebo cos jiného ošklivého, což přítomné podivením nebo strachem naplnilo.“¹⁸

Podvodníci nejčastěji navštěvovali hospodářství, když byly ženy samy doma, z čehož by se dalo usoudit, že byly snad více pověřivé, ovšem zprávy o nemenší pověřivosti mužů tuto domněnku vyvrací. Z roku 1873 je nám znám případ hospodáře, jenž chtěl po cikánce, která přišla s úmyslem věš-

¹⁵ Farář vyháněl ďábelství, c. d., s. 2.

¹⁶ Odsouzená čarodějnice. Našinec, 14. května 1875, č. 57, s. 3.

¹⁷ Lehkověrnost venkovského lidu. Našinec, 4. dubna 1883, č. 38, s. 3.

¹⁸ Čáry. Našinec, 23. června 1871, č. 50, s. 3.

tit mu budoucnost, ať mu raději očaruje krávu, aby lépe dojila. Cikánka si nechala přinést hrnec čerstvého mléka, „uřezala kousek dřeva z prahu u dveří, pokrájela na kousky, dala do mléka, modlila se nad ním, křížovala ho, i sebe,¹⁹ poté hrnec s mlékem vzala, že jej musí vylít na rozcestí, protože kdyby to neudělala, tak by čáry neúčinkovaly.

Na uvedených příkladech si lze povšimnout, jak úzce jsou magicko-pověrečné praktiky propojeny s náboženstvím a náboženskými symboly. Čarování je doprovázeno modlením, symbolem kříže (křížování, naznačení křížků na prahu od dveří aj.), různými posvěcenými předměty, nebo vázáno na vysvěcenou půdu hřbitova. V jiných zdrojích se dále uvádí např. umístění svčenené vody v nádobce pod koryto, která měla mít preventivní účinek proti nemocem, nebo napsání tří křížků svčenenou křídou na dveře chléva.²⁰ Navíc, aby prý byly čarodějné prostředky účinné, bylo zapotřebí vykonat čarovné úkony v určitých stanovených dnech (na sv. Jiří, na sv. Jakuba, na Velký pátek, Bílou sobotu apod.).

V *Našinci* publikované zprávy věnované této problematice autoři zpravidla uzavírali výzvou směřovanou obecně ke všem čtenářům, či konkrétně k četníkům a starostům, aby usilovali o vymýcení těchto pověr. Varovali před lehkomyšlností lidí věřících v účinky prováděných čar a kouzel, aniž by tyto měly jakýkoli pozitivní efekt. V 19. století však stále ještě víra v pověry a účinky magických sil byla v lidech žijících na venkově pevně zakořeněna. A to nejen ve vztahu k dobytku, ale také a především k nim samotným. Neboť „pohrdající radou lékařů rozumných“ vyhledávali raději „kouzelných rad leccjaké baby.“²¹

3 Lidové lékařství

„Lidové léčení patří po většině dnes již minulosti, ale přesto se stále ještě udržuje zvláště v krajích odlehlých a vzdálenějších od sídla lékařova,²² napsal bezmála v polovině 20. století Josef Veselý ve své stati věnované lidovému lékařství. S podobnými tvrzeními se můžeme setkat i v jiných studiích věnovaných této problematice.²³

¹⁹ *Chytrost – dobrá věc*. Našinec, 10. ledna 1873, č. 5, s. 3.

²⁰ BARAN, L.: c. d., s. 14.

²¹ *Farář vyháňel ďábelství*, c. d., s. 2.

²² VESELÝ, Josef: *Z lidového lékařství na západním moravském Horácku*. ČL, 48, 1948, s. 223.

²³ Srov. LEPÍKOVÁ, Kateřina: *Jak se u nás kdysi léčilo?* In: Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 2. Frýdek-Místek 2000, s. 54–60.

V 19. století se lékařská věda teprve postupně rozvíjela, navazovala na reformy zdravotnického školství v 18. století. Byť tyto reformy představovaly významný pokrok také ve vztahu k veřejnému zdravotnictví, nebyli graduovaní lékaři těmi hlavními, na něž se lidé se svými nemocemi obraceli. Prvním důvodem byl jejich nevelký počet. Udává se, že v polovině 19. století jich bylo v Čechách přibližně šest až sedm set, přičemž počet obyvatel v té době dosahoval okolo šesti a půl milionu lidí. Kolem čtyřiceti procent z nich přitom bylo usazeno v Praze, ostatní byli rozmístěni po větších městech nebo v lázních.²⁴ Pro lidi žijící na venkově tak byli tito lékaři v podstatě nedostupní. Jako další důvody bývají jmenovány vysoké výdaje spojené se zavoláním lékaře nebo obecná nedůvěra v lékařskou pomoc.²⁵ Tato nedůvěra vycházela nejspíše ze skutečnosti, že lékař byl většinou až tím posledním, kdo byl k nemocnému přivolán. Pokud pak tento nemocný zemřel, bývalo to lékaři často dáváno za vinu.

Dříve bylo obvyklé, že v každé rodině existoval někdo, kdo se vyznal v jednodušších technikách domácího léčení. Tyto znalosti měly většinou osoby staršího věku, častěji se pak jednalo o ženy.²⁶ Pokud tedy někdo onemocněl, byly na nemocného nejprve aplikovány osvědčené domácí prostředky. Jestliže nebyl tento způsob léčení úspěšný, obraceli se lidé na různé zaříkavače, mastičkáře, báby a všelijaké jiné božce, kteří neměli k léčení lidí zákonné oprávnění. Teprve v případech, že i tato pomoc byla neúčinná, přicházeli lidé k lékaři. Ve většině případů se však nejednalo o graduované lékaře, o jejichž malém počtu jsme se zmínili výše, ale o lékaře majícího sice oprávnění vykonávat lékařskou praxi, ale užívajícího k tomu nepříliš vědecké metody.²⁷ Lidové bývali tito doktoři nazýváni „scankaři“. Charakteristickým znakem těchto lékařů bylo, že určovali diagnózu na základě moči nemocného, aniž by tento musel být přítomen lékařského vyšetření.²⁸

Lidové lékařství rozdělil Baran do tří kategorií: 1) léčení empirické, tj. vycházející ze zkušenosti; 2) léčení magické, tj. založené na víře v nadpřirozené prostředky; 3) léčení empiricko-magické, v rámci kterého jsou zastoupeny obě složky v různém poměru.²⁹ Součástí lidové medicíny pak byla vedle samotného procesu léčení také prevence vůči onemocnění. Ochranná opatření,

²⁴ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Nemoci a zdravotní péče v dílech českých písmáků v druhé pol. 18. a první pol. 19. stol.* ČL, 63, 1963, s. 33–38.

²⁵ VESELÝ, J.: c. d., s. 223.

²⁶ BARAN, L.: c. d., s. 13.

²⁷ Srov. *O šarlatanerii*. Našinec, 28. dubna 1875, č. 50, s. 1–2.

²⁸ LEPIKOVÁ, K.: c. d., s. 54.

²⁹ BARAN, L.: c. d., s. 13.

kteřá nám jsou z dané doby doložena, bychom mohli rozdělit jednak na přirozené (např. dostatek spánku, střídmost v jídlu aj.), jednak magicko-pověrečné, které lze dále členit na takové, co buď ochraňují celou rodinu, nebo poskytují ochranu jednotlivci.

Podobně jako jsme výše hovořili o urknutí dobytku, byl nebezpečí úroku vystaven také člověk. Poměrně rozšířeným způsobem ochrany bylo uvazování červených stužek do vlasů nebo zavěšování jiných červených předmětů na šaty či ruku. Uhrančivý pohled měl padnout nejprve na červenou barvu, díky čemuž byl jedinec od urknutí ochráněn.³⁰ Pokud existovalo podezření, že je urknuto dítě, matka mu vylízla jazykem oči a slinu vyplivla. V případě, že byla slina slaná, bylo dítě urknuté. Tato praktika mohla být v různých variantách (třikrát vylíznout každé oko, nebo třikrát vyplivnout slinu apod.) aplikována na řadu neurčitých nemocí.³¹ Tak *Našinec* uvádí, že jistá baba léčila tímto způsobem oční bělma a povlaky. Vzhledem k charakteru tisku si autoři neodpustili jízlivou poznámku na účet léčitelky i pověřčivých lidí, aby současně vyzdvihli důležitost hygienických návyků: „Nedívali jsme se jí na jazyk má-li jej čistý neb uslintaný, tolik ale dovedeme zjistiti, že čistou vodou by se tyto oči lépe vyčistili.“³² Jiným způsobem zbavení se uhranutí doloženým v národopisném regionu Záhoří bylo potírání postiženého rubem spodního prádla: „dá ruku pod paži a čichá potem zapáchlé punčochy“.³³

Léčení nabývalo magického charakteru teprve prostřednictvím symbolického jednání, které bylo vázáno určitými rituály, které bylo třeba přesně dodržovat. Tak na příklad sbírání léčivých bylin vycházelo sice ze zkušenosti, ovšem magický rozměr dostávalo v případě, že byly sbírány v ten pravý čas a za určitých okolností, neboť pouze díky tomu mohla být uchována (nebo zvýšena) léčivá síla bylin. Příklady takových pověřčných představ dokládá také *Našinec*, který v roce 1886 průběžně otiskoval *Kalendář pranostiky, zvyků a pověr našeho lidu*. Dozvídáme se tak, že nejvhodnějším dnem pro sběr léčivých rostlin byl den sv. Jana: „Léčivé koření trhané na sv. Jana Křtitele do slunce východu má největší moc“, nebo „lopín když se vykope o sv. Janu Křtitele o pravém poledni, je pod jeho kořenem zvláštní uhlí a to je dobré proti bolení hlavy, žirce v břiše a jiným nemocem vředovým.“³⁴

³⁰ VESELÝ, J.: c. d., s. 226.

³¹ TOMÍČEK, Antonín: *Lidové léčení*. ČL, 7, 1897, s. 122.

³² Feuilleton. *Příspěvek k poznání tak zvaných tajných léků a jejich účinků na zdraví a kapsu. Něco též o jiných dryačnicích, mastičkářích, divotvorných babách, scančářích a zázračných místech uzdravujících*. *Našinec*, 14. dubna 1876, č. 44, s. 1.

³³ KOCIÁN, Jaroslav: *Lidové léčení na Záhoří*. ZK, XXII/1, 1939/1940, s. 26.

³⁴ *Kalendář pranostiky, zvyků a pověr našeho lidu*. *Našinec*, 3. června 1886, č. 66, s. 3.

Jiným příkladem magicko-pověrečného ochranného prostředku byl mezi venkovským lidem obvyklý zvyk, který spočíval v přiřkládání pavučiny (někdy navíc uložené v česnekové slupce) na čerstvou ránu za účelem zastavení krvácení.³⁵ Tato pověra však představovala poměrně vysoké riziko, neboť tím mohlo snadno dojít ke vzniku tetanového onemocnění.³⁶ Z roku 1883 je nám znám případ, v němž byly negativní důsledky této pověry konkrétně doloženy. Krátce poté, co si jistá služka vložila na řeznou ránu pavučinu, jí „za strašných bolestí prst i ruka neobyčejně naběhly, tak že musila jí ruka, aby se všeobecné otrávení krve předešlo, neprodleně uříznuta býti.“³⁷

Ačkoli léčitelství nebylo výsadou pouze určitých skupin lidí, ale jednalo se o poměrně rozšířenou praxi, existovali různí „speciální“ zažehnávači, bylinkáři, mastičkáři apod., kteří ve velké míře působili také ve městech. *Našinec* v roce 1876 přináší výčet několika šarlatánů působících na Olomoucku, tak např. jistá bába měla léčit souchotiny (tuberkulózu) naříznutím nosu, jiná nabízela různé prostředky k potracení, jakýsi chlap měl na všechny nemoci lék v jednom měchu apod.³⁸ Nutno podotknout, že všichni tito léčitelé byli ze strany lidí obecně uznávanými a váženými. Autoři *Našince* se domnívají, že se k těmto „doktorům“ uchýlovali zejména ti, kteří trpěli nevyléčitelnou nemocí, chytajíce se každé šance na uzdravení. Častým jevem bylo nicméně také to, že lidé očekávali od lékaře zázraky, předpokládali, že po léku nastane okamžité zlepšení, „nepomyslíce, že ani jablko hned neuzraje.“³⁹ Také proto se graduovaní lékaři netěšili velké důvěře. A zvláštního uznání se nedostalo ani vědeckým pokrokům v medicíně. Dle jevišské pověsti totiž tamější obyvatele od smrti na cholera zachránila, nikoli lékařská věda, ale duchapřítomnost stařenky pečící chléb, jež syrovým těstem zazdila do pece modrozeleňého hada se slovy: „Tu máš, potvoro, já ti dám sužovat lidi.“⁴⁰

Proti praxi neobdobných „doktorů“ byl zaměřen příspěvek anonymního lékaře, který byl uveřejněn v *Našinci* v roce 1875. Autor upozorňoval na neobdobnost léčení scankářských doktorů, které označoval též za „koukaly“, protože jejich hlavní lékařská činnost spočívala v ohledávání moči. Ve svém

³⁵ Srov. např. KOCIÁN, J.: c. d., s. 25.

³⁶ TOMEŠ, Josef: *Rostliny v obyčejích a v léčitelství na Horňácku*. ČL, 52, 1965, s. 193.

³⁷ *Obvazování ran pavučinou*. *Našinec*, 17. června 1883, č. 69, s. 3.

³⁸ *Feuilleton. Příspěvek k poznání tak zvaných tajných léků a jejich účinků na zdraví a kapsu. Něco též o jiných dryačnicích, mastičkářích, divotvorných babách, scankářích a zázračných místech uzdravujících*. *Našinec*, 14. dubna 1876, č. 44, s. 1.

³⁹ *Feuilleton. Příspěvek k poznání tak zvaných tajných léků a jejich účinků na zdraví a kapsu. Něco též o jiných dryačnicích, mastičkářích, divotvorných babách, scankářích a zázračných místech uzdravujících*. *Našinec*, 12. dubna 1876, č. 43, s. 1.

⁴⁰ ŠMERAL, J.: c. d., s. 49–50.

článku, který vyšel postupně ve třech číslech *Našince*, uvedl řadu případů špatně diagnostikovaných nemocných, kteří následkem toho zemřeli, případně se léčili nepřiměřeně dlouho. Poukazoval též na skutečnost, že obvyklou praxí scankařů bylo předepisování téhož léku na různé nemoci, který tudíž nemohl být účinný, navíc za nepřiměřeně vysokou cenu. Navzdory tomu byla skutečnost taková, že ordinace těchto podvodných lékařů byly plné. Autor se domníval, že víra lidí v léčebné schopnosti těchto doktorů měla příčiny v jejich neznalosti, neboť dosud o tom nebyli prostí lidé nikým poučeni. Naléhavě proto žádal a vyzýval různé zástupce vzdělané společnosti (kněží, učitele aj.), aby šířili informace o jejich podvodném jednání, které v lepším případě znamenaly zbytečné peněžní výdaje, v tom horším trvalé zdravotní následky, nebo dokonce smrt.⁴¹

Nikoli méně naléhavě vyznívá článek pojednávající o tomtéž tématu o rok později, uveřejněný na základě podnětu jistého pražského lékaře. Cílem tohoto pojednání bylo odhalit „pravou cenu tak zvaných tajných léků“ a poukázat na existenci podvodníků také mezi lékaři. Navzdory tomu, že soudobá přírodní věda již dokázala vysvětlit řadu dříve nepochopitelných přírodních jevů a nepřipouštěla v žádném smyslu existenci čar a zázraků, víra v tyto nadpřirozené děje dosud zcela neopustila myšlení prostých lidí. V textu autoři uvedli zástupné příklady několika prostředků, které bývaly běžně nabízeny v inzertních částech novin, které přitom dle rozboru jejich složení neměly nijak valný léčebný účinek, natož aby jejich cena odpovídala skutečnosti. Jako příklad uvedme „Dr. Rosy životní balsám“, který „jest máchanina projímacích látek a pozůstává z aloë, myrrhy, rebarbory, galgantu, anýzu a jalovce, cukru, lihu a vody. Celá lahvička stojí 1 zl.“⁴² O dopadu tohoto příspěvku lze vyjádřit jisté pochybnosti, neboť inzerát na „životní balsám Dra. Rosy“ lze v *Našinci* nalézt i o několik let později. Vedle toho byl nabízen také např. ušní balsám, „lék na vyhojení nedoslýchavosti a na navrácení dokonce pozbytého sluchu“,⁴³ jehož účinky měly být doslova zázračné, proto lze předpokládat, že se jednalo o stejný podvrh jako v případě výše uvedené balzámu životního. Takových příkladů bychom v inzertní části novin mohli nalézt více.

Tématu lidového léčení založeného na pověrách a magických praktikách v českých zemích byla věnována řada odborných studií etnografického charakteru. Cílem našeho pojednání není komplexní zpracování různých pově-

⁴¹ Srov. *O šarlatanerii*. *Našinec*, 28. dubna 1875, č. 50, s. 1–2; *O šarlatanerii*. *Našinec*, 30. dubna 1875, č. 51, s. 1; *O šarlatanerii*. *Našinec*, 2. května 1875, č. 52, s. 1.

⁴² *Feuilleton. Příspěvek k poznání tak zvaných tajných léků a jejich účinků na zdraví a kapsu. Něco též o jiných dryačnicích, mastičkářích, divotvorných babách, scankařích a zázračných místech uzdravujících*. *Našinec*, 12. dubna 1876, č. 43, s. 1.

⁴³ *Dra. Rosy životní balsám* (inzerát). *Našinec*, 4. ledna 1882, č. 2, s. 4.

rečných představ o způsobech léčení, proto bychom zde případné zájemce o dané téma chtěli odkázat na danou literaturu. Za zmínku stojí především publikace folkloristy a dlouholetého lékárníka Josefa Čižmáře,⁴⁴ která zahrnuje široké spektrum lidového lékařství i magických zákroků a pověr. Této problematice se pak krom již výše citovaných autorů věnovali také Karel Václav Adámek,⁴⁵ Matouš Václavek,⁴⁶ Čeněk Zíbrt⁴⁷ nebo František Bartoš.⁴⁸ V neposlední řadě lze na téma pověr nalézt řadu příspěvků ve vlastivědném periodiku Záhorská kronika vycházejícím s přestávkami v letech 1891–1950, na něž výběrem průběžně odkazujeme.⁴⁹ K lidovému léčení (nejen lidí, ale i zvířat) své pojednání napsali např. Jaroslav Kocián,⁵⁰ Antonín Fröhlich⁵¹ nebo Basil Macalík.⁵²

4 Hledání pokladů

„Jest to hanbou nynějšího století, že také věci se ještě přiházejí a to nejen v nízkých vrstvách obecného lidu nýbrž i ve vyšších, jež rovněž nejsou prosty predsudků,“⁵³ píše se v *Našinci* v říjnu 1873. Tou dobou totiž stanula před soudem jistá žena, Anna Koukalová, mezi lidmi mající pověst zázračné léčitelky. Již dříve byla souzena za neoprávněné léčení, nyní se však žaloba týkala vyzdvihování pokladů.

Hledání pokladů bylo ještě v 19. století oblíbenou činností stále poměrně početného množství lidí. Za tímto účelem přitom byly často používány virgule, kouzelné proutky se dvěma od sebe stojícími ratolestmi, původně užívané k hledání vody.⁵⁴ Dosud existovala víra, že duše člověka, jenž poklad zakopal, byla odsouzena k trápení v očistci, a sice do té doby, než byl poklad

⁴⁴ ČIŽMÁŘ, Josef: *Lidové lékařství v Československu*. Brno 1946.

⁴⁵ ADÁMEK, Karel Václav: *O léčení lidovém*. Praha 1903.

⁴⁶ VÁCLAVEK, Matouš: *Z lidového léčení na Mor. Valašsku*. ČL, 7, 1898, s. 124–125.

⁴⁷ ZÍBRT, Čeněk: *Lidové léčení v Kostelci nad Vltavou*. ČL, 27, 1927, s. 28–31.

⁴⁸ BARTOŠ, František: *O domácím lékařství lidu moravského*. In: BARTOŠ, František: *Moravský lid*. Františka Bartoše sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy. Telč 1892, s. 183–238.

⁴⁹ Výbornou pomůckou pro orientaci v příspěvcích je rejstřík k Záhorské kronice: KOKOJANOVÁ-HAŠKOVÁ, Michaela: *Záhorská kronika: geneze a rejstříky vlastivědného časopisu*. Přerov 2004.

⁵⁰ KOCIÁN, J.: c. d., s. 24–26.

⁵¹ FRÖHLICH, Antonín: *Jak se na Záhoří léčilo*. ZK, XI/2, 1928/1929, s. 52–54.

⁵² MACALÍK, Basil: *Lidové léčení chorob zvířecích*. ZK, VIII/1, 1925/1926, s. 21–23.

⁵³ *Ze soudní síně. Střenská čarodějnice*. Našinec, 29. října 1873, č. 126, s. 3.

⁵⁴ ZÍBRT, Čeněk: *Hledači vody a pokladů virgulí* (dále jen *Hledači vody*). ČL, 17, 1908, s. 36.

vračen „ze svého hříšného úkrytu zase lidskému prospěchu.“⁵⁵ Věřilo se, že tyto poklady tudíž mohl nalézt jen člověk ctnostný a upřímný, jenž nehodlal objevené poklady užít pouze ve svůj prospěch, ale použít je k náboženským účelům (mše sloužené za duši původního majitele pokladu), nebo např. obdarování chudých. Při hledání pokladu bylo dále důležité dbát zásady, že se nikdo „při takové cestě nesmí ani jednou ohlédnout, jinak poklad navždy zmizí,“⁵⁶ jak dokládá pověst *O pokladu u Staré kašny* z Jevíčka.

Již samotný proces hledání pokladu byl velmi úzce svázán s křesťanskými symboly i náboženskými úkony, které však získávaly ve vztahu k záměru spíše magický rozměr. Tak na příklad měl jedinec vydávající se na cestu za pokladem vzít s sebou alespoň další dva společníky, neboť jejich počet symbolizoval Nejsvětější Trojici. Nezbytnou součástí výbavy pak byl kříž, svěcená křída apod. Všechna tato opatření byla nezbytná proti ochraně před ďáblem, který poklad odmítal vydat.⁵⁷ Pověst o tom (*Poklad na Kumperku*) koluje také v Jevíčku a okolí, kde ďábel údajně proměnil dva muže v kámen.⁵⁸

Výše uvedený případ Anny Koukalové (dále v textu též Koukalky), tzv. střenské čarodějnice, byl jedinou významnější kauzou týkající se vyzvedávání pokladů popsanou v *Našinci* ve sledovaném období. Díky zachycení této události máme možnost naznačené pověry názorně ilustrovat na konkrétním případě odehrávajícím se v druhé polovině 19. století.

První zmínky o tomto případě se objevily již v dubnu 1873, další teprve v říjnu téhož roku. Obžalovaná žena staršího věku neužívala k hledání pokladů žádný čarovný proutek, ale coby pověstná léčitelka údajně spatřovala skryté poklady v každém domě, kde někoho léčila. Poklad se jí tak jednou zjevoval v podobě modrých a žlutých plamínek vycházejících ze země,⁵⁹ jindy jej slyšela „hrknout“.⁶⁰ Současně, jak tvrdila, viděla u pokladu trápící se duše, což odpovídá uvedeně představě, že se duše jedince, který poklad zakopal, nacházela v očistci.

Pokud by měl být poklad vyzvednut, bylo nejprve zapotřebí vysvobodit tyto trápící se duše z očistce. To se mělo dít prostřednictvím mší za ně sloužených. Majitelé toho kterého domu poměrně ochotně poskytli finance na výdaje spojené se mší svatou i na chléb pro žebráky – vždyť „kdož by nežádal

⁵⁵ Týž: *Jak zaklínal r. 1717 Erhard duchy, hlídače pokladů*. ČL, 26, 1926, s. 218.

⁵⁶ ŠMERAL, J.: c. d., s. 64.

⁵⁷ Srov. HROCH, Maxmilian: *Klíč svatý, kterým se poklady otvírají*. ČL, 21, 1912, s. 287–289; SOBOTKA, František: *Jak se má dobývat pokladu*. ČL, 21, 1912, s. 322–326.

⁵⁸ ŠMERAL, J.: c. d., s. 32–34.

⁵⁹ *Ze soudní síně. Střenská čarodějnice*. Našinec, 31. října 1873, č. 127, s. 4.

⁶⁰ *Ze soudní síně. Střenská čarodějnice*. Našinec, 9. listopadu 1873, č. 130, s. 3.

si pokladů⁶¹ – v domnění, že se jim vynaložené prostředky brzy několikanásobně vrátí. Mimo to se musel na místo, kde se peníze dle tvrzení Koukalky nacházely, umístit nějaký svěcený předmět. Za tímto účelem byl použit většinou paškál, hromnička, růženec, svěcená křída nebo svěcená voda. Tyto předměty Koukalka za peníze důvěřivých lidí údajně kupovala od jakéhosi Jana Dominika, o němž uváděla, že je to kněz, či dokonce kardinál.⁶²

5 Hledání zlodějů

V *Našinci* je několikrát doložena také představa lidí, že je za pomoci nadpřirozené moci možné dopadnout zloděje. Základním nástrojem byla, stejně jako při hledání vody nebo pokladů, větvička, která svoji schopnost vyhledat také vrahy a zloděje získala, pokud byla uříznuta v noci na sv. Jana mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou.⁶³ Tak např. z roku 1875 je znám případ okradeného rolníka, jemuž se dvě cikánky nabídly, že mu zloděje vyzradí. Když souhlasil, „čarování začalo. Nejprv musil všechny domácí lidi odstranit. Když se to bylo stalo, musil se do kůže před cikánkami vysléci! Adama toho pak cikánky postříkávaly vodou mluvící při tom všelijaká nesrozumitelná slova.“⁶⁴ Zatímco byla jedna cikánka společně s mužem ve chlévě, druhá nakradla ze světnice všelijaké drobnosti. *Našinec* závěrem poněkud sarkasticky dodává, že hospodář na vyžrazení zloděje čeká dodnes.

V tomtéž roce došlo také k okradení jakéhosi obchodníka. Ten hned udal případ soudu. Nicméně současně „poslal do jisté vesnice u Rožnova k babě, aby mu svými čáry sdělila, kdoby pachatelem toho zločinu byl.“⁶⁵ Pachatelé nebyli dopadeni.

Jak hledání pokladů, tak hledání zlodějů vycházelo z víry v nadpřirozené síly některých lidí. Dokládá to i úryvek z pověsti v úvodu našeho příspěvku. *Našinec* podobně jako v případech léčitelství uváděl tyto případy jako „odstrašující případ“, neboť se mělo jednat o podvodníky, kteří si pouze přivydělávali na lehkověrnosti nevzdělaných lidí.

⁶¹ *Z Příkaz.* *Našinec*, 27. dubna 1873, č. 50, s. 3.

⁶² *Ze soudní síně. Střenská čarodějnice.* *Našinec*, 31. října 1873, č. 127, s. 4.

⁶³ *ZÍBRT, Č.: Hledači vody*, s. 36.

⁶⁴ *Kam vede pověra.* *Našinec*, 8. ledna 1875, č. 4, s. 2.

⁶⁵ *Loupežná krádež a velká pověřivost.* *Našinec*, 21. dubna 1875, č. 47, s. 3.

6 Zažehnávání mračen

Poslední příklad magicko-pověrečných představ lidí v závěru 19. století, který zde uvedeme, je tzv. zažehnávání mraků, nebo též zvonění proti mračnům doložené na Olomoucku ještě v roce 1909.⁶⁶ S počasím se dodnes pojí celá řada pranostik i pověrečných představ. Především v životě venkovského obyvatelstva počasí hrálo velkou roli, neboť významně ovlivňovalo množství úrody. Tak např. pěkný den na sv. Josefa zvěstoval dobrý rok, úrodný zejména na brambory, a naopak se věřilo, že když v ten den „mráz přichází, hlavatice (konopí seté – pozn. autora) ráda pochází.“⁶⁷

Zvláštní význam pak byl přikládán bouřkám. Věřilo se, že „při hřmění země se otřeše a stává se úrodnou. Kdyby nehřmělo, nebylo by úrody.“⁶⁸ Původ bouřek však lidem nebyl znám. Vedle víry, že je způsobuje Bůh, byla dříve rozšířena také představa, že ji mohou působit různí čarodějníci a čarodějnice.⁶⁹ Krom toho se mezi lidmi objevoval názor, že mračna nosí duše sebevrahů, odsouzené k trestu vznášet se věčně nad zemí.⁷⁰ Bouře vyvolávala v myšlení lidí různé magicko-tajemné představy, ale rovněž i reálné obavy, např. ze zničení úrody, ze zapálení chalupy i ze smrti zasažením bleskem. Uchylovali se proto k různým ochranným opatřením, která jim měla proti bouři, ale i dešti nebo krupobití zajistit bezpečí. Tato pak, přestože často vycházela z náboženských úkonů, nabývala ve svém záměru spíše magicko-pověrečného charakteru.

Obecnou ochranou proti špatnému počasí bývaly nejrůznější modlitby a obrázky svatých. Hlavním patronem, k němuž se lidé při bouřkách obraceli, byl sv. František Xaverský.⁷¹ Lidé se při bouře na ochranu před zlým duchem často žehnali svatým křížem. Existovali také různí zažehnávači a zaklínači, kteří vlastnili speciální modlitební knížky obsahující modlitby k zažehnání bouřlivého počasí. Když se objevil bouřkový mrak, postavili se proti mračnům, dělali znamení kříže, modlili se, rukou žehnali mraky a kroupy.⁷² Jiným doloženým způsobem, který zaklínači k zahánění mračen užívali, bylo, že spolklí první tři kroupy, které dopadly na zem. Kroupy pak zahnali mávnu-

⁶⁶ SKUTIL, Josef: *Moravské staré zápisky o zvonění proti mračnům*. ZK, XIX/3, s. 81.

⁶⁷ *Kalendář pranostik, zvyků a pověr našeho lidu*. Našinec, 7. března 1886, č. 29, s. 3.

⁶⁸ BENETKA, František: *O hromu a blesku*. ČL, 8, 1899, s. 359.

⁶⁹ ZÍBRT, Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889, s. 145.

⁷⁰ KOŠÁK, František: *Dušíčky nosivají šedivá mračna*. ČL, 3, 1894, s. 148.

⁷¹ HRABĚ, V.: *Zažehnávání nemoci, kouzel a bouřlivého povětří*. ČL, 12, 1903, s. 438.

⁷² KONOPAS, Jan E.: *O bouře, blesku, hromu, dešti a kroupách*. ČL, 12, 1903, s. 456.

tím ruky na jinou stranu.⁷³ Mračna údajně odhánělo také zvonění.⁷⁴ K zahánění mračen se poměrně často užívalo rovněž troubení na troubu, která byla v jižních Čechách vyrobena z mušle, na Moravě se pro tentýž účel používala fujara. Trubač, jakmile „pozná zlé mračno, postaví se přímo proti němu, roh zvedne do výše a nepřestane troubiti, dokud mračno nerozežene.“⁷⁵ V některých oblastech Valašska se pro zahnání krupobití měla používat lopata na pečení chleba, která se vystrkovala z okna.⁷⁶

Že lidé přisuzovali bleskům a hromům zvláštní moc, dokládá případ zmařeně svatby, kdy při cestě do kostela těsně před nastávající manžely „uhodil hrom“. Svatba musela být rozpuštěna, jelikož rodiče zamezili pokračování obřadu, „o němž Bůh dal znamení, že mu nechce.“⁷⁷ Za pozornost stojí rovněž případ utonutí člověka, jenž přecházel při bouři přes rozvodněný potok. Takovému se totiž dle pověry nesmí zvonit. „Kdyby prý jemu co utopenému se zvonilo, potloukly by tam kroupy.“⁷⁸

Z pohledu *Našince* mohly být výše uvedené praktiky účinné pouze za předpokladu, že se použily teprve v době, když již bouře či krupobití ustávaly. Je však zřejmé, že lidé, jejichž život byl na počasí bezprostředně vázán, věřili, že je zmíněné ochranné prostředky skutečně mohou ochránit před zlými silami nebo obecně neštěstím.

RESUMÉ

POVĚRY A LIDOVÉ ČAROVÁNÍ NA KONCI 19. STOLETÍ ZACHYCENÉ V DOBOVÉM PERIODIKU NAŠINEC

Zabývali jsme se projevy magie a víry v pověry v každodenním životě lidí v 19. století, respektive jejich prezentací v dobovém tisku *Našince*. Na základě kvalitativní analýzy dokumentu jsme zjistili, že navzdory sekularizačním tendencím byly nábožensko-magické a pověrečné představy lidí běžnou součástí jejich života. Regionální zpravodaj otiskoval zprávy o konkrétních případech pověřivých lidí, ať už se to týkalo lidového léčitelství, zažehnávání dobytka nebo mračen apod. Sledovali jsme postoje autorů článků o této pro-

⁷³ BLAŽEK, Antonín: *Zaklínači mračen*. ČL, 15, 1906, s. 18.

⁷⁴ *Zvonění proti mračnům*. Našinec, 10. února 1875, č. 18, s. 3.

⁷⁵ RACEK, František: *Trouba proti mračnům*. ČL, 3, 1894, s. 40.

⁷⁶ *Prostředek proti krupobití*. Našinec, 20. srpna 1875, č. 98, s. 3.

⁷⁷ *Zmařená svatba*. Našinec, 13. srpna 1886, č. 95, s. 3.

⁷⁸ *Pověra*. Našinec, 25. července 1873, č. 85, s. 3.

blematicke, kteří na mnoha místech doslova bědují nad pověřivostí lidí a nevěřičně uvádějí, jak k těmto pověrám dosud tíhnou také lidé z vyšších vrstev společnosti. V duchu rozvíjející se modernizace oproti tomu vyzdvihovali člověka vzdělaného a racionálně smýšlejícího. *Našinec* se snažil upozorňovat na to, co se v tehdejší společnosti 19. století stále drželo, co však považoval za nezbytné odstranit. Poukazujeme zde na dosud nepřiliš prozkoumané téma na pomezí historie a etnografie. V českém prostředí nám není známa práce uchopující danou problematiku stejným nebo podobným způsobem. Náš text má proto spíše povahu výzkumné sondy a ukazuje možné směry dalšího bádání. Nabízí se např. komparace s jinými dobovými periodiky, která by mohla poskytnout ucelenější obraz o sledovaném tématu v té době.

Klíčová slova: čarování, magie, pověry, pověsti, 19. století, *Našinec*, kvalitativní analýza dokumentu

SUMMARY

SUPERSTITIONS AND FOLK MAGIC AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY IN THE PERIOD PERIODICAL NAŠINEC

The paper deals with the manifestation of magic and beliefs in superstitions in everyday life of 19th century people, or more precisely their representation in the period press *Našinec*. On the basis of qualitative document analysis it was examined that despite the secular tendencies, magic and superstitious beliefs of people seemed to be a normal part of their life. The regional press informed about concrete cases of superstitious people as regards folk medicine, bewitching of livestock or clouds etc. The attitudes of authors of these articles have been followed and it may be said that they often mentioned their laments over superstitiousness of people and unbelievably observed that also upper class tended to those beliefs. On the contrary, in the spirit of developing modernisation they emphasized an educated and rationally thinking man. According to published news, *Našinec* made an effort to eliminate superstitious beliefs which were still present in the 19th century society. The discussed topic, which is on the boundary between history and ethnography, has not been thoroughly examined yet. In the Czech environment there is not known any work that is focused on this issue in the same or similar manner. That is why this paper is rather a probe and outlines the possible ways of further research. For instance, a comparison

with other period periodicals, which might provide a more complex view of the analysed matter at that time, appears to be suggested.

Keywords: witchcraft, magic, superstitions, legends, 19th century, Našinec, qualitative document analysis

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Jana Máčalová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: jana.macalova@gmail.com

FRANZ SPINA – Z MALÉ HANÉ DO PRAHY

Miloš Trapl

Je-li toto číslo *Historica Olomucensia* věnováno regionu Malé Hané, domnívám se, že je vhodné připomenout rodáka z Městečka Trnávky, profesora Franze Spinu, který byl významným vědcem a představitelem německého politického života v Československu. V něm se pozitivně zapsal do vytváření dobrých česko-německých vztahů v meziválečném období.¹ Městečko Trnávka leží na pomezí Malé Hané a Hřebečska.² Spinovo dětství i mládí jsou spojeny s těmito regiony, v nichž měl nejen své kořeny, ale kde měl i další vztahy a kam velmi rád zajížděl i jako významný vědec a politik.

Franz Spina se narodil 5. října 1868 v obci Městečko Trnávka, ležící v tehdejší okrese Moravská Třebová. Obec byla tehdy ještě rozdělená na Starou a Novou Trnávku (obce se sloučily až po vzniku Československa v roce 1929).³ V obou obcích byla česká většina se silnou menšinou německou.⁴ Spina, pokřtěný Franz Robert, se narodil v Nové Trávce, která byla již v 16. století městečkem (jako Trnávka) a od sloučení obou Trnávек nese toto označení i ve svém názvu. Jeho otec Franz byl řezník, matka se jmenovala Marie a pocházela ze staré německé selské rodiny. V obci byla tehdy tzv. utrkvistická (dvojjazyčná, česko-německá) škola, v níž a také v hrách s českými spolužáky se malý Franz naučil také česky. V té době ještě nepanoval vypjatý nacionalismus, který ovládl jazykově smíšené pohraničí o pár let později.

¹ Ve svém příspěvku vycházím především ze svých prací o Franzu Spinovi, viz Moravskotřebovské vlastivědné listy, 14, 2003, s. 28–30; TRAPL, M.: *Profesor Franz Spina, německý aktivistický politik* (dále jen *Profesor Franz Spina*). In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006. Studie Slovackého muzea Uherské Hradiště, 11, 2006, s. 89–95. Používám také článku NOVOTNÝ, Lukáš: „Na pana Špínu si dejte v Praze též pozor, jest to Čech rozený, ale škodlivý též Němec.“ *K činnosti čelného představitele německého aktivismu v první Československé republice Franze Spiny*. In: *Historica Olomucensia*, 44–2013, Sborník prací historických, XXXIII., Olomouc 2013, s. 99–113. V těchto pracích jsou citovány i další prameny a literatura.

² Hřebečsko je region (název pochází od zdejší pahorkatiny Hřebeč) na pomezí severozápadní Moravy (dnes kraj Pardubice) s významnými centry Moravskou Třebovou a Svitavami, který býval obýván především německým obyvatelstvem (Schönhengster Land). Čeští Němci jej někdy nazývali německým jazykovým ostrovem.

³ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. 5. Ostrava 1976, s. 259.

⁴ V roce 1880 se v Nové Trávce hlásilo 421 obyvatel k české (slovanské) obcovací řeči, k německé 205, ve Staré Trávce bylo 192 Čechů a 158 Němců.

Franz Spina se učil výborně, a proto ho rodiče dali studovat na reálné gymnázium v Moravské Třebové, které zde nedlouho předtím vystřídalo starší gymnázium piaristické. Absolvoval je v letech 1879–1887. Moravská Třebová, město s četnými gotickými i barokními památkami, tehdy začínala být významným střediskem textilního průmyslu. Krátce po Spinových studiích byla do města zavedena železnice (roku 1889) a zlepšilo se tak spojení se světem. Na gymnáziu na Franze zapůsobili významně profesori – historik Moritz Grolig, klasický filolog Anton Peterlechner a fyzik dr. Herman Hammerl.⁵ Dlouhodobé přátelství zde navázal se spolužákem a pozdějším senátorem Franzem Jesserem.⁶ Zaujaly ho také dějiny německé literatury. V dětství, a zvláště pak v prázdninovém období, vypomáhal rodičům v zemědělství, které provozovali jako doplněk otcova řemesla.

Po maturitě začal Spina studovat na univerzitě ve Vídni germanistiku, slovanskou a českou filologii a filozofii. Nejraději navštěvoval přednášky z germanistiky (Minor, Heinzel) a filozofie (Brentano). Seznámil se zde i s řadou slovanských studentů z celé habsburské monarchie a učil se jejich jazykům. Po smrti otce však přešel do Prahy a absolvoval další vysokoškolská studia na filozofické fakultě pražské německé Karlo-Ferdinandovy univerzity. Dokončil zde germanistiku a filozofii. Imponoval mu především profesor August Sauer, který vedl seminář německého jazyka a literatury. Spina byl již za studií výborným stylistou a vedle historie německé literatury ho nejvíce zaujaly vztahy mezi českou a německou literaturou. Sledoval s mimořádným zájmem boj o Rukopisy a získával si i širší představu o českém životě v Praze (včetně politického boje mezi staročechy a mladočechy).⁷ To ho zřejmě přivedlo i ke studiím české a slovanské filologie, jež částečně absolvoval i na české pražské univerzitě. Na německé univerzitě získal i pedagogickou způsobilost, k níž ho vedl ve svém pedagogickém semináři profesor Otto Willmann.

Vysokoškolské studium však Spina ukončil až později, státnice složil až roku 1896, a proto při svém prvním působení na střední škole v roce 1892–1893 byl jen suplujícím profesorem na benediktinském gymnáziu

⁵ Údaje o Spinových dětských letech a studiích jsou převzaty z publikace k Spinovým šedesátinám – SCHOLZ, Hans von: *Franz Spina als Politik, Wissenschaftler und Mensch*. Herausgegeben anlässlich seines 60. Geburtstages von Hans Scholz. Braunau 1928.

⁶ Franz Jesser byl již před první světovou válkou poslancem rakouské říšské rady za německou agrární stranu. Po roce 1918 vstoupil do nacistické DNSAP (Deutsche national-sozialistische Arbeiterpartei) a byl za ni od roku 1925 senátorem. Ve straně představoval aktivistické křídlo. Účastnil se i jednání o vstupu své strany do vlády, ta to však odmítla. V roce 1933 po vítězství Hitlera v Německu z DNSAP vystoupil.

⁷ SCHOLZ, H.: c. d., s. 9.

v Broumově.⁸ Pak učil na gymnáziu v Uničově a od roku 1901 na gymnáziu v Moravské Třebové, kde kdysi studoval. Zde se v „ponuré budově někdejšího piaristického kláštera“⁹ snažil s několika mladšími kolegy o moderní pojetí výuky. Spina učil německý jazyk a literaturu a získal si brzy mezi studenty velkou oblibu. Věnoval se však i odborné činnosti, zkoumal německý dialekt „hřebečského jazykového ostrova“, společně se studenty gymnázia sbíral místní pověsti a písně. Zprávy o svých výzkumech Spina publikoval v místním tisku – *Schönhengste Zeitung*. Společně s ředitelem zdejší měšťanské školy Aloisem Czernym založili časopis *Mitteilungen zur Volkskunde Schönhengster Landes* a spolek, při němž bylo i muzeum – Spina spravoval jeho národopisné oddělení. Již na počátku svého moravskotřebovského působení (roku 1901) získal Spina doktorát filozofie na pražské německé univerzitě.¹⁰

Spinovou touhou však byla vysokoškolská kariéra, a proto přešel do Prahy. Zpočátku zde, od roku 1906, působil jako středoškolský profesor na německém gymnáziu na Královských Vinohradech. Zároveň přednášel i jako lektor a soukromý docent na pražské německé univerzitě. V roce 1917 na ní získal mimořádnou a od roku 1921 řádnou profesuru slavistiky a české řeči a literatury. Byla to první stolice slavistiky na pražské německé univerzitě. Ve školním roce 1924/1925 byl zvolen děkanem filozofické fakulty této univerzity.¹¹ Napsal řadu vědeckých prací o staročeské literatuře, z nichž vynikaly kritické edice a rozbor staročeské legendy o sv. Kateřině (*Die alttschechische Katharinenlegende*), studie o českých knihtiscích v Norimberku (*Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Beginn des 16. Jahrhunderts*) a další. Byl členem mnoha vědeckých společností a od roku 1929 spoluzakladatelem a redaktorem vědeckého časopisu *Slawische Rundschau*. Vydával a redigoval také s profesorem J. Jankem čtvrtletník *Germanoslavica*, věnovaný česko-německé kulturní spolupráci.¹² Psal také mnoho příspěvků k politické i kulturní situaci do novin a časopisů. Přes své dobré vztahy s českým prostředím byl nespokojen s některými problémy národnostní situace v ČSR, např. v roce 1926 vydal spis o postavení německých vysokých škol v Československu,

⁸ Suplující profesor (suplent) byl absolvent vysokoškolského studia pedagogického směru, který ještě neměl složené státní zkoušky.

⁹ SCHOLZ, H.: c. d., s. 12.

¹⁰ BALLING, Mads Ole: *Von Reval bis Bucarest. Statistisch – Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945*. Band I. Kopenhagen 1991, s. 290.

¹¹ TRAPL, M.: *Profesor Franz Spina*, s. 90.

¹² Tamtéž.

v němž kriticky reagoval na přehmaty českých byrokratů vůči těmto učilištím.¹³

Spina se před první světovou válkou v politice téměř vůbec neangažoval, i když ji se zájmem sledoval. Obrat nastal, když po svatbě s Valerií Steigelovou z Opatova na Svitavsku vyženil nejen rodinný statek v Opatově (po smrti svého švagra na srbské frontě hned v roce 1914), ale získal také jakési „politické školení“. Jeho tchán Franz Peschka¹⁴ byl totiž významnou osobností v rakouském agrárnickém hnutí. Po sňatku získal také větší zkušenosti v zemědělství (než ty z dětství), a to především díky své ženě Valerie, která se narodila jako on v Městečku Trnávka a v řízení zemědělských prací se dobře orientovala. Jeho vztah k rodné Malé Hané i k Hřebečsku se tak ještě prohloubil. V celém dalším období svého života sem z Prahy často zajížděl, svůj statek ještě o něco málo rozšířil za pozemkové reformy. Valerie se mu stala velkou oporou i v jeho pozdějších stranických a vládních funkcích. Měli spolu dvě děti – dceru Gerdu a syna Herberta.¹⁵

Vliv jeho tchána, který byl poslancem říšské rady i zemského sněmu, byl jistě jedním z motivů, proč se Spina po vzniku ČSR „téměř raketově“ vrhl do politiky. Zpočátku vystupoval podobně jako ostatní němečtí politici v českých zemích proti začlenění pohraničních oblastí do Československa. Z té doby pochází i udání, z něhož převzal L. Novotný část názvu svého článku.¹⁶ Angažoval se po vzoru svého tchána v německé agrární straně (Deutsche Agrarpartei), která se v ČSR transformovala ve Svaz zemědělců a venkovských živností (Bund der Landwirte und des ländischen Gewerbes, BdL). Nejříve se dostal do okresního vedení strany na Lanškrounsku (v tomto soudním okrese byl tehdy Opatov), ale již roku 1920 uspěl v parlamentních volbách a byl pak v letech 1920–1938 poslancem československého Národního shromáždění. Stoupal i ve funkcích ve straně. V letech 1920–1925 byl místopředsedou, v letech 1925–1936 pak předsedou německé agrární strany. BdL dosáhl největšího úspěchu v parlamentních volbách v roce 1925, kdy získal společně s německou živnostenskou stranou¹⁷ a maďarskou národní

¹³ Kritizoval také diskriminaci německých vysokých škol, které měly ve srovnání s českými školami krácené rozpočty. NOVOTNÝ, L.: *c. d.*, s. 102.

¹⁴ Valerie Steigelová byla jeho nevlastní dcerou.

¹⁵ Dcera Gerda (Margarette) se provdala za lékaře Dr. Bumbu, docenta Německé univerzity v Praze. Syn Herbert (narozen roku 1903) podlehl ve dvaceti letech zápalu plic.

¹⁶ „Na pana Špinu profesora si dejte v Praze též pozor, jest to Čech rozený, ale škodlivý teď Němec“. NOVOTNÝ, L.: *c. d.*, s. 99. Udařač Špinu asi moc neznal, protože Spina nebyl Čech rozený, ale naopak rodilý a vždy národnostně uvědomělý Němec.

¹⁷ Předsedou Německé živnostenské strany (Deutsche Gewerbeapartei) byl mlynář z Moravské Třebové Alois Stenzl, který tedy pocházel ze Spinova rodného regionu.

stranou 24 poslanců a stal se tak v ČSR nejsilnějším německým politickým subjektem vůbec.

Německá agrární strana náležela k hlavním průkopníkům politické linie německého aktivismu, která spočívala v hledání formy česko-německé politické spolupráce. Tuto linii prosazoval ve straně právě Spina s dalším německým agrárnickým politikem Franzem Křepkem. Po ztroskotání snah o pokračování tzv. všenárodní koalice v roce 1926 v důsledku prohlubujících se rozporů mezi občanským a socialistickým táborem byla ustavena druhá Černého úřednická vláda. Během ní probíhala jednání o vytvoření nového vládního seskupení. Tato jednání s dvěma německými občanskými stranami (BdL a DCV) vedl především slovenský agrárnický politik Milan Hodža. Výsledkem byl vznik občanské (panské) koalice, z níž vzešla vláda, v níž byli dva němečtí ministři, za BdL Franz Spina a za německé křesťanské sociály Robert Mayr-Harting (oba profesori Německé univerzity v Praze). Výhodou Spinovou ve vládě byla, oproti Mayr-Hartingovi, výborná znalost českého jazyka.¹⁸ Spina byl ve dvou vládách panské koalice (Švehlově a Udržalově) v letech 1926–1929 ministrem veřejných prací. Při nástupu do funkce se přihlásil k Československé republice.¹⁹

Vstupem německých ministrů do vlády vyvrcholila první fáze německého aktivismu. Aktivismus dosáhl jednoho ze svých cílů: participace na exekutivní moci.²⁰ Samotné výsledky německé účasti na vládě však byly poněkud rozpačité. Němečtí ministři však neměli ve vládě lehkou pozici, museli např. prosazovat zákon o zemském zřízení a v rámci něho spojení Moravy se Slezskem v zemi Moravskoslezskou, proti čemuž byla naprostá většina českých Němců ve Slezsku. Těžké byly také národnostní rozpory ve školských a kulturních otázkách. Větší problémy německým ministrům naopak nedělaly některé pravicové zákony (agrární cla, kongrua, novelizace sociálního pojištění), ke střetávání však i při jejich projednávání docházelo. Bylo však zřejmé, že Spina vstup do vlády, od níž očekával změnu ČSR z národnostního na národnostní stát, přecenil. To neodpovídalo názorům hlavních sil koalice včetně československé Republikánské strany malozemědělského a rolnického lidu, jak zněl oficiální název agrární strany, s níž BdL tehdy poměrně úzce spolupracoval. Spina měl dobré vztahy s předsedou této nejsilnější československé

¹⁸ Mayr-Harting jistě nedostatky češtiny zlehčoval konstatováním, že ve vládě není důležité mluvit deutsch, oder tschechisch, ale hlavně englisch. Myslel tím ministra financí Karla Engliše, který měl ve vládě velké slovo.

¹⁹ Prohlásil: „Pánové, jsem nyní ministr Československé republiky a jako takový musím respektovat její zákony a nařízení.“ NOVOTNÝ, L.: c. d., s. 104.

²⁰ ŠEBEK, Jaroslav: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno 2006, s. 116.

strany Antonínem Švehlou a bylo pro něj jistě výhodou, že přední moravský agrárníký činitel, Viktor Stoupal, byl také rodákem z Městečka Trnávka. K německému aktivismu se ještě hlásila Německá demokratická strana svobodomyšlná (Deutschdemokratische Freiheitspartei, DDFP), ale měla vcelku malý význam a ve vládě nebyla nikdy zastoupena.

V parlamentních volbách roku 1929 kandidoval BdL společně s novou poměrně krátce existující aktivistickou stranou Německé pracovní a volební společenství (Deutsche Arbeits- und Wahlgemeinschaft, DAWG).²¹ Tyto strany však nedosáhly velkého úspěchu a počet jejich poslanců poklesl (oproti volbám roku 1925) na 16. Celkově však aktivistická politika slavila úspěch a její strany (BdL, německá křesťansko-sociální a německá sociální demokracie) volilo 75 % německých voličů. V nové tzv. široké koalici se stal Spina ministrem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Do vlády se sice nedostala německá křesťansko-sociální strana, ale vystřídali ji němečtí sociální demokraté, jejichž předseda dr. Ludwig Czech se stal ministrem sociální péče. Spinova pozice tehdy vzrostla i tím, že se stal jedním z vedoucích činitelů mezinárodní organizace agrárních stran, nazvaných Mezinárodní agrární byro (tzv. Zelená internacionála), která vznikla z podnětu Antonína Švehly. Původní naděje vkládané do této organizace se však nenaplnily, spolupráci narušovaly rozdílné zájmy jednotlivých stran a konkurenční vztahy na mezinárodních trzích se zemědělskými produkty.

Za hospodářské krize třicátých let se situace mezi německou menšinou, jejíž mnozí příslušníci byli krizí těžce postiženi, značně zkomplikovala. Krizí byly výrazně zasaženy pohraniční oblasti, mnoho německých průmyslových podniků (zvláště textilních) zaniklo, nezaměstnanost narostla do velkých výšek a postoje českých Němců se začaly radikalizovat. Němečtí agrárníci se snažili ve spolupráci s československými spolupracovat na opatřeních ve prospěch zemědělství zasaženého také krizí. Stále více však sílily pozice negativistických stran – Německé národní strany (DNP) a nacistické (DNSAP) – ty stály proti politice aktivismu, kterou prohlašovali za protiněmeckou. V roce 1933 po vítězství Hitlera v Německu protičeskoslovenské postoje těchto stran vzrostly natolik, že vláda jejich činnost zastavila a německou nacistickou stranu úředně rozpustila. Značná část příslušníků těchto stran však vytvořila základnu nového hnutí, Sudetoněmecké vlastenecké fronty (přesněji fronty domoviny – Sudetendeutsche Heimatfront, SHF) založené v říjnu 1933 cvičitelem z Chebu Konrádem Henleinem.

²¹ DAWG vzniklo roku 1928 ze dvou odštěpených skupin Německé nacionální strany (Deutsche Nationalpartei, DNP). V roce 1935 před volbami však vstoupilo do Henleinovy SdP.

Spina již v říjnu 1933 začal jednat s Henleinem, který ho ujišťoval o státnotvornosti svého hnutí. Rozhovory BdL jako vládní strany s SHF přispěly (za pomoci československých agrárníků) k zachránění Henleinova společenství před zákazem československými úřady. BdL dokonce uzavřel s SHF, která se před volbami roku 1935 změnila na politickou stranu – Sudeten-deutsche Partei (SdP) dohodu o spolupráci s tím, že SdP nebude kandidovat na německém venkově.²²

Henleinovci však chtěli, aby se BdL vzdal samostatného postupu a podřídil se jejich vedení. Když s tímto požadavkem pochopitelně nepochodili, zahájili proti německým agrárníkům (již předtím i proti dalším německým aktivistickým stranám) razantní nástup a dohodu nedodržovali. Množily se akce nacionalistických funkcionářů BdL, kteří vyslovovali nesouhlas s aktivistickou politikou vedení, mezi nimiž nechyběl ani tehdejší předseda parlamentního klubu strany a Spinův spolurodák z Městečka Trnávka, Franz Hodina. Ten se v březnu 1935 vzdal předsednictví poslaneckého klubu BdL a v dubnu před volbami přešel do SdP, která ho hned zařadila na kandidátní listinu. V některých regionech docházelo až k organizovaným přechodům německých agrárníků do SdP.²³ Sjezd BdL před volbami (v březnu 1935) však Spinovu politiku schválil.

Výsledky květnových parlamentních voleb v roce 1935 byly pro většinu příslušníků německé menšiny počátkem tragédie, kterou si pochopitelně ještě mnoho let neuvědomovali. V roce 1935 však volby byly pohromou pro BdL a další německé aktivistické strany. Němečtí agrárníci získali jen 1,7 % hlasů a pět poslaneckých mandátů, v senátu pak neměli ani jedno křeslo. Velká většina českých Němců tehdy volila Henleinovu SdP, která se stala počtem hlasů nejsilnější stranou Československa.

Vedoucí činitelé oslabeného BdL zůstali i po prohraných volbách věrni své aktivistické politice. Spina zůstal i nadále ve vládě, zůstal však v třetí Malypetrově i ve všech třech vládách Hodžových ministrem bez portfeje.²⁴ V prezidentských volbách v prosinci 1935 volili poslanci BdL Edvarda Beneše, přestože je českoslovenští agrárníci původně získávali pro volbu Benešova protikandidáta, profesora Bohumila Němce. Počátkem roku 1936 postihla

²² TRAPL, M.: *Profesor Franz Spina*, s. 91.

²³ Hodina byl zvolen za poslance SdP. Za okupace (obec byla, ač většinou česká, okupována již po Mnichovu) byl starostou Městečka Trnávka a byl v den osvobození 9. 5. 1945 za nejasných okolností zastřelen.

²⁴ Také ostatní němečtí ministři v posledních vládách ČSR (Czech i Zajicek) neměli vlastní ministerský rezort. Podle některých autorů to ukazuje na malý význam, který jim přikládali čeští politici.

BdL další rána, když zemřel na následky zranění při honu jeho přední politik a Spinův spolupracovník, Franz Křepek.²⁵

Změnu ve vedení BdL přinesl sjezd v lednu 1936, kdy byl místo Spiny zvolen novým předsedou strany mladší agrární politik, západočeský rolník Gustav Hacker (rodák z Podbořan). Byla tím jistě naznačena i kritika dosavadního předsedy, i když Spina na sjezdu oficiálně vcelku úspěšně vystoupil s dlouhým projevem, v němž kritizoval bolševismus i nacismus a doporučoval ve vnitřní politice „cestu středu“. Těžkou porážku ve volbách přičítal „demagogii henleinovců, kteří nejen oklamali voliče falešnými sliby, ale těžce poškodili též výsledky práce ostatních německých stran.“²⁶

Na jaře 1936 se pokusili mladší představitelé německých aktivistických stran (BdL, DCV a sociální demokracie) oživit tuto politickou linii a postavit hráz růstu Henleinovy strany. Za BdL to byl Gustav Hacker, za německé křesťanské sociály Hans Schütz a za německé sociální demokraty Wenzel Jaksch. Vystoupili na různých místech v jeden den, 28. dubna 1936, s aktivistickými projevy, v nichž vyzvali vládu k jednání o požadavcích československých Němců. Německá křesťansko-sociální strana vstoupila 2. července 1936 do vlády – ministrem bez portfeje se stal jihomoravský učitel Erwin Zajicek. Neaktivistický směr, jak se mu začalo říkat,²⁷ se hlásil k československému státu, uznával, že československá ústava zajišťuje Němcům úplnou rovnoprávnost, ale žádal, aby se to vztahovalo i na moc výkonnou. Jejich mluvčí požadovali, aby byli Němci přijímáni do státní služby a žádali také uznání německé národnosti za druhý státní národ. Usilovali i o podporu německého školství a kultury a o větší jazyková práva. Ve svých projevech jeho zastánci zvýšili nacionální tón, aby nemohli být obviňováni henleinovci „ze zrady českých Němců“.²⁸ Vláda s jednáními souhlasila, ta započala již na podzim roku 1936 a jejich výsledkem byla 18. 2. 1937 tzv. Únorová dohoda, jež tvořila základ návrhu národnostního vyrovnání. Únorovou dohodu Franz Spina velmi vítal a příznivě o ní napsal do listu Manchester Guardian.²⁹ Souviselo to se snahou BdL čelit aspoň částečně agitaci SdP v zahraničí. V květnu 1937

²⁵ Franz Křepek, v době svého úmrtí starosta Litoměřic, měl již v rakouské říšské radě dobré styky s A. Švehlou a T. G. Masarykem. Patřil za republiky k předním představitelům německého aktivismu. V době jeho smrti (28. 4. 1936) mu bylo 81 let.

²⁶ CÉSAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*. Díl II. Praha 1962, s. 336.

²⁷ V sudetoněmecké historiografii se používá pojem mladoaktivismus (Jungeaktivismus). Wenzel Jaksch se v roce 1938 stal předsedou německé sociální demokracie a za války byl v londýnském exilu.

²⁸ Svě názory neoaktivisté publikovali na podnět Karla Čapka i v Peroutkově Přítomnosti.

²⁹ NOVOTNÝ, L.: c. d., s. 109.

vystoupili hlavní představitelé neoaktivismu (Hacker, Schütz a Jaksch) se společným prohlášením v československém rozhlasu. Henleinova SdP však dohody nerespektovala, jednání torpédovala, odmítla i jednání s neoaktivisty. Ani opatření československé vlády nebyla tak účinná a rychlá, aby pomohla zabrzdit nepříznivý vývoj česko-německých vztahů v ČSR.

V tomto období vyvíjeli ještě němečtí agrárníci velkou aktivitu vůči henleinovcům. Ve svém deníku *Deutsche Landpost* uveřejňovali dopisy Henleina Spinovi z roku 1933 a ukazovali, jak Henlein věrolomně porušil své sliby, a s nemalým potěšením psali i o sporech v SdP. Využili i odhalení památníku na paměť selského povstání roku 1680 na Ovčím vrchu u Konstantinových Lázní (mluvili zde G. Hacker i F. Spina).³⁰ Spina byl v kritice SdP velmi aktivní. V únoru 1937 obvinil na schůzi ve Svitavách henleinovce z chybné prestižní politiky, zneužívající nacionálního citění pro své mocenské zájmy. V květnu 1937 ostře zkritizoval SdP na krajské konferenci BdL v Ústí nad Labem za bezzásadové lavírování mezi různými hesly a ze zatajování skutečného programu hnutí. V září 1937 vystupoval na velké dožínkové slavnosti v České Lípě, kde se společně s Hackerem setkali i se zástupci československé agrární strany.³¹

Ještě v prvních měsících roku 1938 živil Spina naději na česko-německou spolupráci a zdůrazňoval význam vstupu německých ministrů do československé vlády před 12 lety. Je třeba uznat, že Spina a další němečtí demokratičtí ministři udělali vše možné, aby zachránili české Němce před jejich budoucím osudem.

Konec aktivistické politiky německých občanských stran přinesl anšlus Rakouska nacistickým Německem v březnu 1938. Následovalo Henleinovo svolání ze 17. března 1938, v němž anšlusu využil k výzvě všem českým Němcům ke vstupu do SdP. Svolání mělo charakter ultimata a v BdL zvířel proti Spinovi názor, že je nutno vstoupit do Sudetoněmecké strany. Jednáním s Henleinem byl pověřen Gustav Hacker, který dne 23. dubna 1938 převedl Svaz zemědělců do tábora SdP. Většina stranických činitelů tento krok přivítala, jen pro část předáků BdL více spjatých s československou demokracií to znamenalo pohromu, nejvíce pak pro samotného Spinu, který se ještě téhož dne vzdal ministerského křesla a o dva dny poději i poslaneckého mandátu.³²

³⁰ TRAPL, M.: *Profesor Franz Spina*, s. 92.

³¹ Agrárnícký ministr zemědělství J. Zadina zde vyzvedl nutnost spolupráce a solidarity rolníků obou národností (české a německé), „která tvoří pilíř celé československé vnitřní politiky.“

³² BALLING, M. O.: c. d., s. 259. Spinův poslanecký mandát převzal G. Hacker, který s ostatními čtyřmi poslanci BdL přešel do klubu poslanců Sudetoněmecké strany.

Do SdP v březnu 1938 přešli i tehdy již bezvýznamní němečtí živnostníci. Také němečtí křesťanští sociálové stranu rozpustili a doporučili členstvu vstup do SdP. Z občanských stran zůstala mimo Henleinovu stranu jen německá demokratická strana svobodomyšlná, která však neměla téměř žádný vliv,³³ a mimo SdP zůstali i velmi oslabení němečtí sociální demokraté a němečtí komunisté, kteří byli součástí internacionální KSČ. Tyto strany byly z politického tábora českých Němců největšími odpůrci Konráda Henleina.

Již od jara 1938 měl Spina problémy s mladými německými nacionalistickými studenty na své filozofické fakultě. Po zániku Svazu zemědělců ho napadali i henleinovci. To způsobilo i zhoršení jeho zdravotního stavu. Téměř sedmdesátiletý Franz Spina byl již příliš na konci svých fyzických i psychických sil, což mu zabráňovalo nadále aktivně působit v politice. Snažil se sice ještě podpořit několik pokusů o vznik nové německé demokratické občanské strany, ty však neuspěly. Jedním z nich byl pokus okruhu severomoravských podnikatelů založit Německý hospodářský svaz (Deutscher Wirtschaftsverband), který měl soustředit aktivisticky orientované bývalé členy německých občanských stran. Spina o akci věděl a schvaloval ji. V čele tohoto směřování stál aktivistický politik Franz Josef Hroch, v září 1938 byl však zavražděn henleinovci.³⁴ Spina se ještě zúčastnil odhalení Švehlova pomníku v srpnu 1938. V den pokusu Sudetoněmecké strany o protistátní puč 17. září 1938 profesor PhDr. Franz Spina zemřel na zápal plic.³⁵ Pohřben byl žehem 20. září 1938 v pražském krematoriu ve Strašnicích.³⁶

RESUMÉ

FRANZ SPINA – Z MALÉ HANÉ DO PRAHY

Prof. Dr. Franz Spina (1868–1938) byl významný zástupce německého politického života v Československu, který pozitivně ovlivnil česko-německé vztahy v meziválečném období. Narodil se v Městečku Trnávka, po studiích učil na středních školách a později v Praze na Německé univerzitě. V letech 1920–1938 byl poslancem československého Národního shromáždění a v le-

³³ Měla jen jednoho senátora, jímž byl Carl Kostka.

³⁴ Psal o tom olomoucký historik FILIP, Zdeněk: *Německý hospodářský svaz v ČSR v roce 1938*. Slezský sborník, 91, 1993, č. 1–2, s. 54–62.

³⁵ Jeho konec bývá někdy přirovnáván k osudu Karla Čapka, který byl o několik měsíců později „uštván“ českými fašisty a krajními konzervativci. Zemřel 25. 12. 1938 rovněž na zápal plic.

³⁶ Česká biografie, 3, série 19, 10. 12. 1938.

tech 1926–1938 ministrem československé vlády. Když se jeho strana Svaz zemědělců (Bund der Landwirte) stala součástí Henleinovy SdP, rezignoval na všechny veřejné funkce. Ještě krátce před smrtí se pokoušel obnovit německou demokratickou občanskou stranu.

Klíčová slova: německá menšina, agrarismus, aktivismus, Hřebečsko, Malá Haná

ZUSAMMENFASSUNG

FRANZ SPINA: AUS DER BESCHAULICHEN HANNA NACH PRAG

Prof. Dr. Franz Spina (1868–1938) war ein bedeutender Vertreter des deutschen politischen Lebens in der Tschechoslowakei, der die tschechisch-deutschen Beziehungen in der Zeit zwischen beiden Weltkriegen positiv beeinflusste. Er war aus Městečko Trnávka (Markt Türnau) gebürtig, nach den Studien wirkte er an einigen Mittelschulen und später auch an der Prager deutschen Universität, wo den Jahren 1920–1938 war er Abgeordnete der Tschechoslowakischen Nationalversammlung, in den Jahren 1926–1938 Minister der tschechoslowakischen Regierung. Als seine Partei Bund der Landwirte und des ländischen Gewerbes ein Teil der Henleins SdP wurde, resignierte er auf alle seine öffentlichen Funktionen. Noch kurz vor seinem Tode versuchte er eine demokratische deutsche Bürgerpartei zu bilden.

Übersetzt von Mgr. Anja Spuhl-Ference, Ph.D.

SUMMARY

FRANZ SPINA – FROM MALÁ HANÁ TO PRAGUE

Prof. Dr. Franz Spina (1868–1938), the prominent person of German political life in Czechoslovakia, who positively influenced Czech-German relations in the interwar period. He was born in Městečko Trnávka, after studies he taught at secondary schools and later at the German University in Prague. In 1920–1938 he was a deputy of the Czechoslovak National Assembly and in 1926–1938 a Minister of the Czechoslovak government. When his party the Farmers' League (Bund der Landwirte) became a part of

Henlein's SdP, he resigned from all his functions. Shortly before his death, he attempted to restore the German Democratic Party.

Keywords: German minority, agrarianism, activism, Hřebečsko, Malá Haná

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzity Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: milos.trapl@seznam.cz

PEDAGOG A PŘEKLADATEL LADISLAV VYMĚTAL (1895–1940), RODÁK Z JAROMĚŘIC U JEVÍČKA

Michal Schuster

Ladislav Vymětal, význačný rodák z Jaroměřic u Jevíčka, byl velkým milovníkem anglického jazyka a jemu se také po celý svůj, bohužel krátký, život intenzivně věnoval. Působil jako profesor angličtiny v Praze a jako autor mnoha učebnic angličtiny byl v meziválečném Československu velkým průkopníkem na poli anglistiky. Jeho učebnice byly opakovaně vydávány a užívány ještě dlouho po roce 1945. Byl ale také významným překladatelem anglicky psaných románů, z nichž nejvýznamnějším je bezesporu první překlad slavné knihy Jamese Joyce *Odyseus* do českého jazyka.

Ladislav Vymětal se narodil 13. srpna 1895¹ jako první dítě v rolnické rodině Vymětalových z Jaroměřic.² Byl tedy o 15 let mladší než jeho další významný spolurodák kněz a spisovatel ThDr. František Odvalil. Měl ještě devět mladších sourozenců: Anežku (nar. 23. února 1898), Cyrila (nar. 15. září 1899), Metoděje (zemřel v raném dětství), Karla (zemřel v raném dětství), Františka, Elišku (zemřela v raném dětství), Josefa, Marii, Ludmilu, Blaženu a Antonii (zemřela v raném dětství).³ O těžkém životě rodiny svědčí i velká úmrtnost dětí, v tehdejší době ovšem velmi častá.

Po ukončení obecné školy začal Vymětal studovat na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži, kam nastoupil na podzim roku 1906. Krácel tak po stopách dalších jaroměřických rodáků, kteří tu také studovali. Jako první to byl z Jaroměřic Antonín Dosedla (zem. 27. 12. 1940), vysvěcený na kněze roku 1891. Jeho spolužákem byl také strýc kněze, básníka a spisovatele dr. Fr. Odvalila, Karel Odvalil, který však jako bohoslovec roku 1888 zemřel. Dalšími jaroměřickými rodáky byli Jan Ševčík (roku 1914 v Římě vysvěcen na kněze), Josef Dosedla (knězem vysvěcen roku 1915 v Olomouci), Josef Schneider a bratři Jaroslav a Stanislav Římští. Z nedalekého Úsobrna to pak

¹ Jaroslav Pinkava uvádí nesprávně datum narození Ladislava Vymětala 14. srpna 1895. PINKAVA, Jaroslav: *Dějiny Jaroměřic na Malé Hané*. II. díl (1848–1945) (dále jen *Dějiny Jaroměřic*). Jaroměřice u Jevíčka 1999, s. 181.

² Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Zámrsku, Matrika narozených 1883–1901, sign. M-5 7593, pag. 295/148.

³ PINKAVA, J.: *Dějiny Jaroměřic*, s. 181.

byli Josef Synek, Josef Klíma a Karel Jakubec.⁴ Na arcibiskupském gymnáziu působila celá řada zajímavých osobností jako např. P. Emil Kapoun, rodák z nedaleké Petrůvky u Městečka Trnávky. Učiteli tu byli také „moravský Roentgen“ – PhDr. František Nábelek na češtinu, fyziku a chemii, P. František Hrbáček (kaplan v Jevíčku v letech 1872–1873, později knihovník a archivář olomouckého arcibiskupství, uspořadatel zámecké obrazárny v Kroměříži) na dějepis a zeměpis, P. Josef Haselman na náboženství (rodák z Velkých Opatovic).⁵ Prefektem arcibiskupského semináře byl významný český filolog, literární historik, překladatel a kněz P. Josef Vašica, který vyučoval latinu a češtinu a později podporoval pilného studenta Vymětala při studiu francouzského písemnictví. V řečnickém cvičení poutavě poučil své spolužáky přednáškou o Cyranovi z Bergeracu francouzského dramatika a básníka Edmonda Rostanda a při školních slavnostech v gymnazijní aule strhoval živým slovem. Dle pátera Funka na sebe upozorňoval také „uhlazeným chováním“.⁶

Roku 1914 Vymétal na gymnáziu odmaturoval s vyznamenáním a poté začal studovat teologii na šesté největší univerzitě ve Švýcarsku ve Freiburgu.⁷ Po roce však studii zanechal, protože ho zcela zaujalo studium anglického jazyka, kterému se hodlal naplno věnovat. Následně začal také studovat filosofii na Karlově univerzitě v Praze. Roku 1918 krátce působil jako vychovatel na zámku v Bechyni nad Lužnicí v rodině Paarů,⁸ což byla významná knížecí rodina, jež získala bechyňské panství a zámek roku 1715 a vlastnila jej až do znárodnění roku 1948.

Až do roku 1916 žil Vymétal v rodných Jaroměřicích, kdy ve svých 21 letech získal jako student Karlovy univerzity ubytování na studentských kolejích Arnošta z Pardubic v Praze 1 ve Voršílské ulici.⁹ Tehdy Vymétal tedy natrvalo zakotvil v hlavním městě. O čtyři roky později roku 1920 se přestěhoval na Vinohrady a poté celkem často měnil v Praze své bydliště. Jen během roku 1921 je hlášen na třech místech.¹⁰

⁴ FUNK, Ferdinand: *ThDr. František Odvalil*. Proslov na vzpomínkové slavnosti ku příležitosti 100. výročí narození Fr. Odvalila, strojopis, archiv autora, září–říjen 1980, s. 8–9.

⁵ Tamtéž, s. 2.

⁶ FUNK, Ferdinand: *Prof. Ladislav Vymétal* (dále jen *Prof. Ladislav Vymétal*). Neznámé noviny, 14. 8. 1945. Poskytnuto Ústavem pro českou literaturu Akademie věd ČR.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

⁹ V Praze nahlášen od 18. října 1916, z Jaroměřic odhlášen 25. října 1916. Národní archiv, Evidence obyvatelstva 1914–1953, policejní přihlášky Ladislava Vymětala.

¹⁰ Tamtéž.

Ladislav Vymětal se oženil ve svých 26 letech dne 9. srpna 1921.¹¹ Jeho žena Žofie, rozená Neumanová (nar. 14. července 1890 ve Velké Jesenicích u Náchoda) byla profesorkou českého jazyka a od dubna 1920 měla domovský list v Červeném Kostelci v Podkrkonoší, kde také proběhla jejich svatba.¹² Až do roku 1937 byl Vymětal přihlášen v Jaroměřicích, poté v Praze.¹³ Tam se manželům Vymětalovým narodily dcery Drahomíra a Ludmila.¹⁴

Tehdy se uvádí Vymětalovo povolání jako teolog a kandidát na profesora.¹⁵ Později jako smluvní úředník státního zdravotního ústavu. Z žádosti o cestovní pas z roku 1927 se dozvídáme, že pracuje jako smluvní úředník ministerstva zdravotnictví. Pas byl vydán z důvodu dovolené a platil do roku 1929 pro cestu do Francie, Itálie, Švýcarska přes Německo a Rakousko. Roku 1930 žádal o prodloužení a rozšíření pasu s platností pro všechny evropské státy mimo Sovětský svaz, přičemž jako zaměstnání je uvedeno profesor anglického ústavu a účel cesty jako zdravotní.¹⁶ Vymětal tedy na svou dobu celkem hodně cestoval do zahraničí, přičemž již tehdy ho asi sužovaly blíže nespecifikované zdravotní potíže. V závěru svého života, od května roku 1940, byl léčen v Zemském ústavu pro choromyslné v pražských Bohnicích.¹⁷

V Praze se díky svému hlubokému zájmu a znalostem anglického jazyka stal spoluzakladatelem školy moderních jazyků a vyučoval v anglickém institutu s názvem The English Institute,¹⁸ což byla tehdy největší jazyková škola v Evropě. Tato škola byla v Praze založena jako původně soukromá v letech 1920–1921 a poté často měnila svůj název: do roku 1925 to byla Anglická universitní kolej – English University College, poté Ústředí pro zkoušky Londýnské obchodní komory, do roku 1929 Anglická kolej – English College, do roku 1940 Anglický ústav – English Institute, do roku 1944, kdy byla z důvodů války zavřena, se jmenovala Ústav moderních řečí. Roku 1950 se škola změnila na Státní ústav moderních řečí, v šedesátých letech se stala Jazyko-

¹¹ SOA v Zámrsku, Matrika narozených 1883–1901, sign. M-5 7593, pag. 295/148.

¹² Národní archiv (dále jen NA), Evidence obyvatelstva 1914–1953, policejní přihlášky Ladislava Vymětala.

¹³ Archiv hlavního města Prahy, popisní, evidenční karta Ladislava Vymětala v konskripci pražských domovských příslušníků z let 1910–1948.

¹⁴ NA, Evidence obyvatelstva 1914–1953, policejní přihlášky Ladislava Vymětala.

¹⁵ NA, Evidence obyvatelstva 1914–1953, policejní přihlášky Ladislava Vymětala.

¹⁶ NA, Všeobecná spisovna 1931–1940, spis Ladislava Vymětala.

¹⁷ Odtud se jeho rodina odstěhovala až dva roky po jeho smrti roku 1942 opět do jiné části Prahy (NA, Evidence obyvatelstva 1914–1953, policejní přihlášky Ladislava Vymětala).

¹⁸ PINKAVA, Jaroslav: *Kdo je kdo: Ladislav Vymětal* (dále jen *Kdo je kdo*). Hanácké Athény, 1993, č. 5, s. 15.

vou školou, pak Státní jazykovou školou. Od října 2006 nese škola jméno Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky hlavního města Prahy.

V této škole se až do roku 1940 vyučovalo pouze angličtině. Škola tehdy procházela velmi složitým a těžkým vývojem, neboť zahraničně politická orientace první republiky byla zaměřena na přátelství s Francií, a pokud se lidé učili cizím jazykům, převládal zájem o francouzštinu a němčinu. I přes rozvíjející se kulturní výměnu a turismus mezi Spojenými státy americkými, Velkou Británií a svobodným Československem po roce 1918 se angličtina u nás dostávala do povědomí a ve známost jen velice pomalu. Angličtinu jako cizí jazyk studovali od poloviny dvacátých let minulého století především pracovníci z obchodu a průmyslu. Široká veřejnost považovala angličtinu za určitou módní záležitost a nepřikládala jí příliš velký praktický význam.¹⁹

Ladislav Vymětal byl autorem celé řady publikací a učebnic anglického jazyka. Učebnic gramatiky a učebních textů neboli učební četby vydal přes dvacet, hlavně v Praze pro anglický institut, na němž působil, ale také v Brně. V tehdejší Československu byl tedy velkým průkopníkem na poli anglistiky. Mezi jeho stěžejní učebnice patří *Základy anglické mluvnice*²⁰ (1931), *Stručná anglická mluvnice*²¹ (1938), trojdílná učebnice se slovníkem a překladovými úkoly *A New English Text-book* (Nová anglická učebnice, vycházelo od roku 1932),²² *A Concise English Grammar for Foreign Students* (Stručná anglická gramatika pro zahraniční studenty, 1937²³) či *A Textbook of Modern English* (Učebnice moderní angličtiny, 1940).²⁴ Jeho učebnice byly opakovaně vydávány a užívány ještě dlouho po roce 1945. Jak uvedla profesorka Mgr. Milada Franková, CSc. z Katedry anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, ještě v polovině šedesátých let byly jeho učebnice angličtiny ceněny jako spolehlivé a dobře uspořádané studijní materiály.²⁵

S jazykovými znalostmi Ladislava Vymětala souvisí nejen jeho činnost profesora anglického jazyka, ale především jeho činnost překladatelská, které se intenzivně věnoval ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Kromě

¹⁹ *Historie školy*. Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky hlavního města Prahy. In: <http://www.sjs.cz/o-nas/historie-skoly.html>. [cit. 13. 6. 2014].

²⁰ VYMĚTAL, Ladislav: *Základy anglické mluvnice*. Praha 1931.

²¹ Týž: *Stručná anglická mluvnice*. Praha 1938.

²² Týž: *A New English Textbook*. Praha 1932.

²³ Týž: *A Concise English Grammar for Foreign Students compiled, with the assistance of the English Staff*. Prague 1937.

²⁴ Týž: *A textbook of Modern English*. Praha 1940.

²⁵ Viz e-mail Milady Frankové Michalu Schusterovi ze dne 19. 10. 2009.

knih mu také vycházely některé překlady časopisecky.²⁶ Vybroušenou češtinou přeložil během bez mála dvaceti let více než 23 románů významných současných anglických a amerických spisovatelů. Důležité je, že Vymětalo-
vy překlady byly většinou prvními překlady těchto děl do českého jazyka. Zprostředkovával tak českému čtenáři první republiky jedinečný kontakt se současnou moderní anglicky psanou literaturou.

Vymětalo-
vy překlady vycházely většinou u pražských nakladatelů, např. u Ladislava Kuncíře, což byl významný český nakladatel meziválečného období, nebo u nakladatele Adolfa Synka, Josefa Hokra, u nakladatelů Kvasnička a Hampl (což bylo přední pražské nakladatelství, vydávající dobrou původní i přeloženou beletrii a jazykové příručky). Kromě nich Vymětalo-
spolupracoval i s dalšími významnými pražskými vydavatelskými.

Prvním známým dílem Ladislava Vymětal-
a je překlad dvoudílného napínavého románu anglického romanopisce Thomase Hardyho (1840–1928), jednoho z nejvýznamnějších představitelů viktoriánské literatury, s názvem *Rodákův návrat*,²⁷ vydaný roku 1924 v nakladatelství Družstevní práce. V časopise Česká osvěta charakterizovali tento román jako „dílo s vysokou literární úrovní, doporučeníhodné všem knihovnám.“²⁸ O obsahu pak vypovídá tato dobová charakteristika: „Chudá vřesoviště Egdonské stepi jsou jevištěm dramatu několika jen osob. Hybnou pákou všech událostí jest krásná Eustacie, zprvu tajemná a svůdná, nepřemožitelná ve svém sebevědomí a pyše, smělou rukou zasahující do života dvou mužů a jejich rodin, za což je však příliš krutě potrestána.“²⁹

Roku 1925 vychází u nakladatele Ladislava Kuncíře humorná esejistická kniha anglického spisovatele Gilberta Keitha Chestertona (1874–1936) *Co je špatného na světě*³⁰ s obálkou od grafika a malíře Zdeňka Kratochvíla. Vymětalův překlad se dočkal i znovuvydání roku 1997 v nakladatelství Votobia.³¹

Vymětalo-
překládal i žánr fantasy, a to konkrétně knihu *Posvátná květina*³² od Ridera Henryho Haggarda (1856–1925). Pustil se však i do žánru detektivního, když přeložil knihy jednoho z velikanů tohoto žánru Arthura

²⁶ PINKAVA, J.: *Kdo je kdo*, s. 15.

²⁷ HARDY, Thomas: *Rodákův návrat*. 2. sv. Praha 1924.

²⁸ Všechny dobové citace jsou v textu ponechány v původní podobě a znění.

²⁹ HARDY, Thomas: *Rodákův návrat*. Česká osvěta, 21, 1924–1925, s. 620.

³⁰ CHESTERTON, Gilbert Keith: *Co je špatného na světě*. Praha 1925.

³¹ Týž: *Co je špatného na světě*. Praha 1997.

³² HAGGARD, Rider Henry: *Posvátná květina*. Praha 1925.

Conana Doylea a jeho *Paměti Sherlocka Holmes*³³ a *Plukovníkův hřích*,³⁴ které vyšly roku 1926 u vydavatele Josefa Hokra v edici Románová knihovna „Záhady“. Do říše fantaskních světů se Ladislav Vymětal vypravil i roku 1929 v překladu slavné čtyřdílné cestopisné knihy anglického spisovatele 18. století Jonathana Swifta (1667–1745) pod názvem *Guliverovy cesty* neboli *Cesty k rozličným vzdáleným národům světa ve čtyřech dílech od Lemuela Gulivera, druhdy lékaře, pak kapitána rozličných lodí*.³⁵ České vydání bylo navíc zvláštní tím, že bylo vydáno „ve zkráceném vydání většího formátu s dvousloupcovou sazbou a s kresbami, o něž se dělí Vlasta Burian s A. Hofmeisterem“³⁷ tak, že Burian se nechal fotografovat v úloze Gulivera a svižný Hofmeister k těmto fotografiím přidělával své kresby,“ jak uvádí dobová kritika.³⁸

Roku 1929 vychází Vymětalovi i další nadmíru aktuální práce, a to překlad první autobiografické knihy *My trip abroad* (Můj výlet za hranice) z pera největší hvězdy zlaté éry němé grotesky Charlieho Chaplina (1889–1977), původně vydané roku 1922 v New Yorku. Chaplin v této knize vypráví s vtipem a nadhledem o svých zážitcích z podniknuté cesty k propagaci svého tehdy posledního filmu *The Kid* po evropských městech v roce 1921. Pod českým názvem *Hurá do Evropy!*³⁹ knihu vydal nakladatel Adolf Synek v edici Veselá četba a úvodním slovem o Charlie Chaplinovi ji opatřil Karel Teige, známý český kritik, teoretik umění a publicista.

Rok 1929 byl, co se týče vydaných překladů, pro Ladislava Vymětala velice úspěšný, protože kromě již výše zmíněných dvou knih mu vyšel ještě překlad knihy *Mramorový faun* od Nathaniela Hawthornea (1804–1864).⁴⁰

Že se L. Vymětal jako překladatel nevyhýbal ani knížkám pro nejmenší čtenáře, dokládá od roku 1929 vydávaný soubor ilustrovaných knížek od anglických autorů George E. Studdyho (1878–1948) a George Jellicoea (od něj pochází ilustrace) pod názvem *Bonzova dobrodružství*.⁴¹ Hlavním hrdinou je zlobivé štěňátko Bonzo a názvy jednotlivých sešitků pak odkazují na jeho

³³ DOYLE, Arthur Conan: *Paměti Sherlocka Holmes*. Praha 1926.

³⁴ Týž: *Plukovníkův hřích*. Praha 1926.

³⁵ Jméno *Gulliver* z originální verze knihy bylo v českém překladu změněno na *Guliver*.

³⁶ SWIFT, Jonathan: *Guliverovy cesty. Cesty k rozličným vzdáleným národům světa ve čtyřech dílech od Lemuela Gulivera: druhdy lékaře, pak kapitána rozličných lodí*. Díl 1–2, 3–4. Praha 1929.

³⁷ Miněn Adolf Hoffmeister (1902–1973), český spisovatel, malíř a karikaturista.

³⁸ SWIFT, Jonathan: *Guliverovy cesty*. Literární noviny, 3, 1929, č. 2, s. 6.

³⁹ CHAPLIN, Charlie: *Hurá do Evropy!* Praha 1929.

⁴⁰ HAWTHORNE, Nathaniel: *Mramorový faun*. Praha 1929.

⁴¹ STUDDY, G. E. – JELICOE, G.: *Bonzova dobrodružství*. Praha 1929.

rozmanitá dobrodružství: *Uličník Bonzo*,⁴² *Bonzo na venkově*,⁴³ *Bonzo dobrodincem*,⁴⁴ *Bonzo ve městě*⁴⁵ a *Bonzo u moře*.⁴⁶ Roku 1931 následovala souhrnná kniha *Bonzo: Velká kniha dobrodružství*,⁴⁷ roku 1932 *Bonzo: Nová kniha dobrodružství*⁴⁸ a roku 1933 *Bonzo a spol: Třetí kniha dobrodružství*.⁴⁹ Nutno dodat, že se jedná o jedny z prvních klasických komiksových knih u nás.

Možná jedním z nejdůležitějších překladů Ladislava Vymětala, a to jak z literárního, tak i historického hlediska, je kniha *Ulysses* neboli česky *Odysseus*.⁵⁰ Jde o nejslavnější a také nejlepší román irského spisovatele Jamese Joyce (1882–1941), jenž je parafrází Homérova eposu *Odysseia*, na nějž v mnoha paralelách odkazuje. Joyce psal *Odyssea* sedm let, mezi roky 1914 a 1921. Román pojednává o příhodách a trampotách mnoha obyvatel Dublinu během čtvrtka 16. června 1904 od osmi hodin ráno do brzkých ranních hodin následujícího dne. K věhlasu Joyceova díla však zpočátku přispěly i jiné okolnosti než literární hodnota samotného románu. V roce 1920 zapracovala americká cenzura a zastavila vydávání částí románu v *Little Review*. Výtisky časopisu úřady zkonfiskovaly a redaktory obvinily ze šíření obscenity. Podobně *Odysseus* vystrašil i britské úředníky, kteří však o Joyceovi údajně věděli už své. Podle dublinského deníku *The Irish Times* založilo britské ministerstvo zahraničí tajnou složku se jménem James Joyce už v roce 1918. Pro svou „obscénnost“ tak nemohla být kniha vydána ani ve Spojeném království, ani ve Spojených státech a tento zákaz tu trval až do třicátých let. A tak byla poprvé vydána nakladatelstvím Shakespeare and company v Paříži roku 1922. Jak napsal brněnský umělecko-kulturní časopis *Středisko* na počátku roku 1931, „o tuto literární zvláštnost svádějí se za hranicemi vášnivé spory v revuích a v literárních rubrikách časopiseckých. Literáti různých směrů sdružili se v kritickém hodnocení Joyceho tvorby ve dva protichůdné tábory. Na jedné straně nadšení obdivovatelé, kteří vidí v Joycevi skutečného genia; na straně druhé vášniví odpůrci odmítající Joyce jako rafinovaného pornografa-kýčáře.“⁵¹

⁴² Tíž: *Uličník Bonzo*. Praha 1929.

⁴³ Tíž: *Bonzo na venkově*. Praha 1929.

⁴⁴ Tíž: *Bonzo dobrodincem*. Praha 1929.

⁴⁵ Tíž: *Bonzo ve městě*. Praha 1929.

⁴⁶ Tíž: *Bonzo u moře*. Praha 1929.

⁴⁷ Tíž: *Velká kniha dobrodružství*. Praha 1931.

⁴⁸ Tíž: *Bonzo: Nová kniha dobrodružství*. Praha 1932.

⁴⁹ Tíž: *Bonzo a spol: Třetí kniha dobrodružství*. Praha 1933.

⁵⁰ JOYCE, James: *Odysseus*. Svazek 1 a 3. Praha 1930.

⁵¹ *Joyce v češtině*. *Středisko*, 1, únor a březen 1931, č. 5–6, s. 15.

Román se i přes nesmírnou obtížnost překladu dočkal převedení do mnoha dalších jazyků. Nejprve to byla roku 1927 verze německá, o dva roky později následoval překlad francouzský. Třetím překladovým jazykem se stala právě čeština v překladu Ladislava Vymětala a jeho kolegyně Jarmily Fastrové (1899–1968), a to šest let předtím, než smělo být úplně, necenzurované vydání tohoto díla publikováno v Británii. I z tohoto důvodu je v dnešní době originální český překlad *Odyseea* z roku 1930 velmi ceněnou knihou.

Jak uvedl časopis *Středisko*, liší se tento román „od obvyklých románových koncepcí. Joyce nevidí jen věci a celé epizody, on odhaluje chaotický běh myšlenek a podvědomí svých hrdinů. Surrealism v literatuře. (...) Joyce je literát, který stojí se svým bohatým tvořivým darem básnickým uprostřed života, nikoliv nad ním nebo mimo něj. Veliká bohatost výrazová. Často nechodí daleko pro výraz a to jistě proto, aby ozdobným slovním přívěskem nerušil sytý a pravdivý obraz. Tím nekonvenuje přirozeně jen ztrnulým, impotentním estétům včerejška. Jeho zření věcí, lidí a událostí je až krutě realistické; budí odpor strážců umírající morálky.“⁵² Překládat takovou knihu muselo být nadmíru složité, protože je psána v mnoha obtížných stylech a navíc anglický originál čítá v 18 kapitolách 267 000 slov, přičemž používá slovní zásobu o třiceti tisících různých výrazů (pro srovnání: aktivní slovní zásoba dospělého Čecha činí 3 000–10 000 výrazů). V románu se rozsáhle používá tzv. „proud vědomí“ – nejvýraznějším příkladem je poslední, osmnáctá kapitola, která sestává z osmi vět bez rozdělovacích a interpunkčních znamének na přibližně padesáti stránkách.⁵³ Vymětal je autorem překladu první a třetí části, zatímco překladatelka Jarmila Fastrová je autorkou části druhé.

Nadměrné jazykové složitosti tohoto románu se ukázaly jako obtížné právě i pro samotné překladatele do českého jazyka, a tak jejich překlad není bohužel bez četných chyb a omylů. Zdrucující kritice podrobil překlad Vymětala a Fastrové v pražském časopise *Dnešek* René Wellek, který hned v úvodu píše: „Na jednu zásadní otázku je nutno odpovědět předem. Lze-li dílo tohoto druhu vůbec překládat? (...) A lze-li to dělat, má překladatel právo zacházet se svým jazykem jako zacházel původní autor se svým? Uznejme hned předem, že oba překladatelé (pan Vymětal a sl. Fastrová) skutečně zdolali některé z těchto obtíží. Mnoho se jim však prostě nemohlo zdařit: napodobení těchto různých slohů je často nejjasné nebo se o ně vůbec nepokusili; zko-

⁵² Tamtéž.

⁵³ RONE, Julia: *Odyseus – James Joyce, román století*. In: http://www.citarny.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1539:odyseus-james-joyce-roman-stoleti&catid=21:beletrie-pro-dosple-&Itemid=3767. [cit. 13. 6. 2014].

molení jazyka vypadá v češtině někdy daleko hůře než v angličtině, poněvadž jde o řeči velmi rozdílné svou strukturou. (...) Slovní hříčky dovedli překladatelé někdy přeložit a někdy to nedovedli: někdy je zachování slovních hříček velmi důležité, ale co dělat, nejde-li to náhodou v češtině?“ I přes zjevné nedostatky však René Wellek oceňuje práci překladatelů, neboť „ukázali často velký důvtip a vynalézavost.“ Samotný Vymětal pak vychází z Wellkova hodnocení mnohem lépe než jeho kolegyně Fastrová, protože „pan Vymětal, jenž přeložil první a třetí svazek a měl již rozsahem daleko větší úkol, je svědomitější a houževnatější překladatel. Má velkou slovníkovou znalost angličtiny a s opravdovým důmyslem se snaží vystihnout hříčky, různé slohy atd. Slečna Fastrová, jež přeložila neorganický výsek, tvořící druhý svazek, zdá se mně zato uhlazenější, plynňější a rutinanější, ale také bezbarvější a nedbalejší než pan Vymětal.“ Tomu však zase vytýká nedostatek porozumění pro náarážky a situace. Na rozdíl od Fastrové se dopustil mnohem méně chyb v běžném překladu z angličtiny. Další chyby překladu vznikly podle Wellka nedostatkem přehledu, který měli překladatelé o románu jako celku. „Nebyl jim docela jasný jeden základní rys Joyceovy techniky: neustálé opakování určitých utkvělých představ. Jsou to jaksi vůdčí motivy, jež se opakují doslovně jako citáty a proto musí být přeloženy docela jednotně, aby i český čtenář si uvědomil tuto totožnost.“ Wellek v závěru své recenze dokonce volá po důkladné revizi a korektuře chyb v celém překladu. Z rozsáhlého výčtu nedostatků a chyb pro něj plyne všeobecné poučení, „že nestačí na překlad tak obtížné knihy znáti jenom anglicky pro běžné účely, nýbrž že je nutno rozuměti také trochu nárážkám a anglickým nebo vlastně irským realím. Někdy vzniká dojem – i tam, kde překladatelé překládali správně – že rozuměli jen docela matně, oč vlastně jde. Překlad je vždycky i výklad, a nikdo proto nemůže dokonale přeložiti něco, čemu dokonale nerozuměl.“⁵⁴

Vymětalův překlad této knihy, jež bývá někdy dokonce označována za nejvýznamnější román 20. století, vydal roku 1930 Václav Petr, což byl pražský knihkupec a nakladatel. Že nebylo ani v Československu snadné knihu vydat, ukazuje to, že měl vydavatel obavy z možné cenzury ze strany státních orgánů, a tak knihu vydal pouze jako tzv. soukromý tisk, přičemž cena tohoto díla o 1 200 stranách činila zhruba polovinu platu tehdejšího úředníka. Jak je uvedeno v časopise Čin neboli list pro kulturní a veřejné otázky z roku 1929: „Česká obec bibliofilů je poměrně veliká, a je hodně milovníků knižních zvláštností, kteří se zajímají o každou novinku v tomto oboru. Jen tak si můžeme vysvětliti odvahu nakladatele Václava Petra, který se chystá vydati pro subskribenty knihu za čtyři sta korun. V nedávném informativ-

⁵⁴ WELLEK, René: *Český překlad Joyceova Odyssea*. Dnešek, 1, 19. 2. 1931, č. 11, s. 331.

ním večeru přednášel o autoru chystané knihy, irském spisovateli Jamesu Joycevi, Adolf Hoffmaister, který ho osobně poznal, a Zdeněk Vančura, který zná jeho dílo. Obtížný překlad je dílem Jarmily Fastrové, Staši Jílovské a L. Vymětala. Výlučnost díla Joyceova způsobila, že jeho čtenáři ovšem náleží několika národnostem, protože jeho kniha byla přeložena do cizích jazyků, ale že je jich velmi málo, protože publikaci knihy kladla censura všech zemí veliké překážky. Také u nás subskribenti musí podepsat revers, že knihu nedají do rukou nedospělých. Censura se dívá na knihu ‚Ulysses‘ jako na pornografii, a dokonce ji v mnoha zemích páčila na hranici jako ve středověku. Pokud byla vydána, vyšla všude jako soukromý tisk. Bude zajímavé posoudit, zaslouží-li vskutku i tolika ohledů i tolika nepřátelství.⁵⁵ Kniha byla vydána na kvalitním anglickém papíře, v ruční vazbě „v modrém plátně, kterážto barva symbolická jest pro všechny jazyky předepsána autorem.“⁵⁶ Toto vydání *Odysea* bylo v českém prostředí jediným až do roku 1976, kdy vyšel nový překlad Aloyse Skoumala.⁵⁷

Dalším významným překladem byla taktéž velice slavná kniha – dvoudílný *Oliver Twist*⁵⁸ jednoho z největších romanopisců 19. století, Angličana Charlese Dickense (1812–1870), vydaná stejně jako český překlad *Odysea* roku 1930. Následujícího roku vyšly překlady dalších dvou významných anglických autorů, pozdějších nositelů Nobelovy ceny za literaturu, Bertranda Russella (1872–1970) a Johna Galsworthyho (1867–1933), který se nejvíce proslavil *Ságou rodu Forsyťů*. Russellovo filosofické pojednání *Boj o štěstí*⁵⁹ vydalo nakladatelství Orbis v edici Časové otázky a Galsworthyho román *Rod Freelandů*⁶⁰ nakladatelství Kvasnička a Hampl.

V dalších letech Vymětal přeložil román *Zamilované ženy*⁶¹ od anglického spisovatele D. H. Lawrence (1888–1930), proslaveného především ve své době značně kontroverzním a zakázaným románem *Milenec Lady Chatterleyové*. Kniha byla doplněna na titulní straně kresbou známé česko-francouzské surrealistické malířky Toyen a vydalo ji nakladatelství Odeon v Bibliofilské edici v únoru 1932. Roku 1936 vyšel Vymětalovi v nakladatelství Kvasnička a Hampl překlad první a třetí části dobrodružné románo-

⁵⁵ *Jen pro subskribenty*. Čin, 1, 1929–1930, s. 212.

⁵⁶ *O Jamesu Joycevi a jeho románu „Ulysses“ v češtině*. Národní osvobození, 6, 14. 12. 1929, č. 343, s. 4.

⁵⁷ JOYCE, James: *Odyseus*. Praha 1976.

⁵⁸ DICKENS, Charles: *Oliver Twist*. Díl 1–2. Praha 1930.

⁵⁹ RUSSEL, Bertrand: *Boj o štěstí*. Praha 1931.

⁶⁰ GALSWORTHY, John: *Rod Freelandů*. Praha 1931.

⁶¹ LAWRENCE, David Herbert: *Zamilované ženy*. Praha 1932.

vé trilogie s názvem *Anthony Adverse* od amerického básníka a spisovatele Herveyho Allena (1889–1949). První část vyšla pod názvem *Malá madona*⁶² a třetí *Osamělý bláženec*.⁶³ Autorem překladu prostřední části románu nazvané *Bronzový hoch* byl J. Jedlička.

Roku 1937 přeložil Ladislav Vymětal spolu s překladatelkou dr. Libuší Vokrovou-Ambrosovou román anglického realistického básníka a spisovatele Richarda Aldingtona (1892–1962) *Zemřel hrdina*.⁶⁴ Jde o částečně autobiografické vyprávění o osudu britských vojáků v první světové válce. Otevřený pohled autora na válku způsobil, že v Anglii musela být kniha vydána v cenzurované podobě, zatímco Vymětalův český překlad vycházel z úplného pařížského vydání. Jak napsali v recenzi na Vymětalův překlad v novinách *Národní osvobození* 4. července 1937: „Tato lekce otřásá právě dnešním člověkem, jenž žije zase v perspektivě válečných mraků nad Evropou. Neboť jestliže válka byla tím rozvratem duší a charakterů, že podlomila smrtelně celé generace, jež z ní vyšly, jaká perspektiva se otvírá světu, jenž se řítí do nové války? Tato dnešní perspektiva dodává knize Aldingtonově úžasné aktuality. Je to lekce pro člověka neblahého roku 1937.“⁶⁵ Pro velký čtenářský zájem a opětnou aktuálnost, kterou získala díky druhé světové válce, byla tato protiválečná kniha vydána znovu roku 1947 pražským nakladatelem Jaroslavem Koliandrem (doplňená ilustrací známého českého grafika Jaroslava Švába).⁶⁶

Svým zaměřením je ojedinělým dílem v tvorbě Ladislava Vymětala roku 1939 vydaný překlad odborné publikace *Zázraky lidského stroje: populární kapitoly z fyziologie a biologie*⁶⁷ od amerického antropologa George Amose Dorseyho (1868–1931), na kterém Vymětal spolupracoval s Jaroslavem Křížem.

Tímto překladem byla také završena Vymětalova rozsáhlá překladatelská tvorba. Ladislav Vymětal zemřel na srdeční mrtvici dva dny po svých 45. narozeninách 15. srpna 1940 v rodných Jaroměřicích u Jevíčka, kde je také pochován na místním hřbitově.⁶⁸ Jeho pohřeb zaopatřil ve svém rodišti se právě

⁶² HERVEY, Allen: *Malá madona*. Praha 1936.

⁶³ Týž: *Osamělý bláženec*. Praha 1936.

⁶⁴ ALDINGTON, Richard: *Zemřel hrdina*. Praha 1936.

⁶⁵ *Nová perspektiva ve válečném románu*. *Národní osvobození*, 14, 4. 7. 1937, č. 156, s. 5.

⁶⁶ ALDINGTON Richard: *Zemřel hrdina*. Praha 1947.

⁶⁷ DORSEY, George Amos: *Zázraky lidského stroje: populární kapitoly z fyziologie a biologie*. Praha 1939.

⁶⁸ SOA v Zámrsku, Matrika narozených 1883–1901, sign. M-5 7593, pag. 295/148.

zdržující Vymětalův strýc Msgre. Josef Vymětal, plukovník duchovní služby v Praze.⁶⁹

RESUMÉ

*PEDAGOG A PŘEKLADATEL LADISLAV VYMĚTAL (1895–1940),
RODÁK Z JAROMĚŘIC U JEVÍČKA*

Ladislav Vymětal, významný rodák z Jaroměřic u Jevíčka, byl velkým milovníkem anglického jazyka a jemu se také po celý svůj, bohužel krátký, život intenzivně věnoval. Působil jako profesor angličtiny v Praze a jako autor mnoha učebnic angličtiny byl v meziválečném Československu velkým průkopníkem na poli anglistiky. Učebnic gramatiky a učebních textů vydal přes dvacet, hlavně v Praze pro anglický institut, na němž působil, ale také v Brně. Jeho učebnice byly opakovaně vydávány a užívány ještě dlouho po roce 1945. Byl ale také významným překladatelem anglicky psaných románů, z nichž nejvýznamnějším je bezesporu první překlad slavné knihy Jamese Joyce *Odyseus* do českého jazyka. Ladislav Vymětal zemřel na srdeční mrtvici dne 15. srpna 1940 v rodných Jaroměřicích u Jevíčka, kde je také pochován na místním hřbitově.

Klíčová slova: Ladislav Vymětal, Jaroměřice u Jevíčka, Malá Haná, dějiny anglistiky, překladatelství, Anglický institut v Praze

SUMMARY

*TEACHER AND TRANSLATOR LADISLAV VYMĚTAL (1895–1940),
THE NATIVE OF JAROMĚŘICE NEAR JEVÍČKO*

Ladislav Vymětal, the prominent native from Jaroměřice near Jevíčko, was the big enthusiast of the English language which he intensively focused on during his unfortunately short life. He worked as an English teacher in Prague and as an author of many English textbooks, he was a great pioneer in the field of English Philology in interwar Czechoslovakia. He published over twenty grammar books and textbooks for the English Institute in Prague, where he also worked, and then another books in Brno. His textbooks have

⁶⁹ PINKAVA, J.: *Kdo je kdo*, s. 15.

been repeatedly published and used for a long time after the year 1945. Moreover, he was a significant translator of English written novels, of which the most important is certainly the first translation of the famous book *Odysseus* by James Joyce into Czech. Ladislav Vymětal died from a heart attack on 15 August 1940 in his hometown Jaroměřice near Jevíčko, where was buried in the local cemetery.

Keywords: Ladislav Vymětal, Jaroměřice near Jevíčko, Malá Haná, history of English Philology, translating, the English Institute in Prague

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Michal Schuster
Nový dvůr 18
569 43 Jevíčko
e-mail: schuster.michal@seznam.cz

JAROSLAV MACKERLE A JEHO ODKAZ MALÉ HANÉ¹

Lukáš F. Peluněk

1 Úvod

Malá Haná je svébytný region v severozápadní části Moravy, jehož lidová kultura a pohnuté dějiny dodnes upoutávají pozornost historiků, archeologů, etnologů i badatelů jiných profesí. Mnohé z toho, co dnes o dějinách a lidové kultuře Malé Hané víme, však mohlo být ztraceno či zapomenuto, pokud by se o kulturní dědictví tohoto regionu nezajímaly i předchozí generace. Mnozí vlastivědní pracovníci se o kulturní odkaz regionu začali zajímat větší měrou až od druhé poloviny 19. století a zejména v uplynulém století v této oblasti působila dlouhá řada badatelů. Z nejvýznamnějších jmenujme Aloise Czerného (1847–1917), autora vlastivědného přehledu moravskotřebovského politického okresu,² nebo Benjamina Popelku (1856–1911), který zpracoval 26. svazek místopisné řady Vlastivědy moravské, mapující někdejší Jevický soudní okres.³ Klíčovou osobností, která v první polovině 20. století mapovala region Malé Hané z hlediska historického, národopisného i archeologického, byl Emil Tutsch (1876–1966), učitel a pozdější ředitel obecné školy v Jevíčku.⁴ Nutno zmínit také Františka Továrka (1915–1990) a Pavlu Vacovou, roz. Dürrovou (1901–1975), kteří patřili k blízkým spolupracovníkům osobnosti, jíž je tento text zasvěcen.

Jedním z nejvýraznějších vlastivědných pracovníků působících na Malé Hané byl ing. arch. Jaroslav Mackerle (1913–1964), který v mnohém navázal na činnost Emila Tutsche.⁵ Předkládaná práce je stručným nastíněním života a díla této zajímavé osobnosti, muže, který odkázal Malé Hané vskutku ne-

¹ Článek je upraveným a doplněným textem příspěvku, který zazněl 19. října 2012 na konferenci Malá Haná – paměť kulturní krajiny v Jevíčku. Rád bych jej přisoudil památce paní Julie Mackerlové, která zemřela 11. března 2014.

² CZERNÝ, Alois: *Der politische Bezirk Mährisch Trübau. Heimatkunde für Schule und Haus. Mährisch-Trübau 1882*; 2. vyd. Mährisch-Trübau 1904.

³ POPELKA, Benjamin: *Vlastivěda moravská – Jevický okres*. Brno 1912.

⁴ Nejvýznamnějšími publikačními počiny Emila Tutsche k dějinám města Jevíčka jsou *Krátké dějiny města Jevíčka*. Jevíčko 1928; *Regesta listin městského archivu v Jevíčku*. Jevíčko 1940.

⁵ Ke spolupráci Emila Tutsche a Jaroslava Mackerleho na poli vlastivědném blíže viz PELUNĚK, Lukáš F.: *Učitel a žák. Emil Tutsch a Jaroslav Mackerle na poli vlastivědného bádání o Malé Hané*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 2012–2014, č. 22, s. 48–53.

obyčejné faktografické bohatství zejména v oboru historicko-vlastivědném. Jevíčského rodáka Mackerleho můžeme právem označovat hned několika přívlastky. Tento všestranně orientovaný člověk byl během svého života architektem, stavitelským projektantem, umělcem, filmařem, etnografem, archivářem, historikem i archeologem. Nutno podotknout, že se v jistém směru již ve své době pokoušel o propojení několika oborů, prizmatem dnešní doby bychom proto mohli hovořit o interdisciplinaritě v jeho díle.

Poznejme však nejdříve složité životní osudy Jaroslava Mackerleho. Jeho životem a dílem se v minulosti zabývalo jen několik autorů a vesměs se jedná o amatérské vlastivědné badatele. Z přátel a blízkých spolupracovníků se k tématu vyjádřili Josef Skutil,⁶ Jan Skutil,⁷ František Továrek⁸ či Jan Suchomel.⁹ Roku 1997 také vznikla bakalářská diplomová práce z pera Andrey Hauptmanové,¹⁰ která však nepřinesla zásadní poznatky k tématu a čerpala téměř výhradně z dostupné literatury. U příležitosti 40. výročí úmrtí Mackerleho a v rámci doslovu k druhému vydání *Letopisu města Jevíčka* zpracoval stručný životopis osobnosti Jiří Šmeral.¹¹ V posledním desetiletí se k osobnosti J. Mackerleho vyjádřilo ještě několik badatelů, včetně autora tohoto článku.¹²

Ke zpracování životopisu Jaroslava Mackerleho se kromě literatury nabízí také dostatečná pramenná základna. Mackerleho písemná pozůstalost je

⁶ SKUTIL, Jan: *Jaroslav Mackerle zemřel*. Vlastivědný věstník moravský, 16, 1964, s. 158.

⁷ Týž: *Odkaz Jaroslava Mackerleho. Vlastivědné čtení k 25. výročí úmrtí* (dále jen *Odkaz*). Pod jevíčskou věží, listopad 1989, nestr.

⁸ TOVÁREK, František: *Ing. arch. Jaroslav Mackerle*. [Doslov ke knize] (dále jen *Ing. arch. Jaroslav Mackerle*). In: MACKERLE, Jaroslav: *Starý Cimbůrk u Trnávky. Velké Opatovice 1965*, s. 42–45; Týž: *Kapitoly k letopisům města Jevíčka*. Jevíčko 1987, s. 3.

⁹ SUCHOMEL, Jan: *Muzeum a Historicko-vlastivědný kroužek v Jevíčku*. Jevíčko 2004, s. 79–82.

¹⁰ HAUPTMANOVÁ, Andrea: *Život a dílo Jaroslava Mackerleho*. Opava 1997 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

¹¹ ŠMERAL, Jiří: *Historik, archeolog a národopisec Jaroslav Mackerle*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 2005, č. 15, s. 7–9; Týž: *Jaroslav Mackerle a jeho historiografické dílo* (dále jen *Jaroslav Mackerle*). [Doslov ke knize]. In: MACKERLE, Jaroslav: *Letopis města Jevíčka*. Jevíčko 2008, nestr. Oba texty však bohužel provázejí některé faktografické nesrovnalosti. Autor např. uvádí sociálně demokratickou politickou příslušnost Mackerleho bez uvedení zdroje, zaměňuje Josefa a Jana Skutilovy a uvádí špatný rok úmrtí Emila Tutsche (nikoliv 1968, ale 1966).

¹² VÁLKA, Miroslav (ed.): *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku*. Muzeum Boskovicka. Boskovice 2009, zejména s. 338; PELUNĚK, Lukáš F.: *Jaroslav Mackerle (1913–1964), významná osobnost moravské vlastivědy*. Vlastivědný věstník moravský, 65, 2013, č. 3, s. 325–326; Týž: *Jaroslav Mackerle a jeho národopisné dílo a Malé Hané*. Národopisná revue, 23, 2013, č. 4, s. 287; Týž: *Jaroslav Mackerle – archivář města Jevíčka*. Archivní časopis, 63, 2013, č. 4, s. 419–420.

uložena ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli,¹³ je však tvořena pouze rukopisy Mackerleho děl a kresebnou či fotografickou dokumentací, a proto obsahuje jen minimální množství životopisného materiálu. V tomtož archivu se však nalézají také písemné pozůstalosti Emila Tutsche¹⁴ a Františka Továrka,¹⁵ v nichž lze nalézt cenný archivní materiál i k osobnosti Mackerleho. Dále je k dispozici archivní fond stavitelské firmy bratří Mackerleových ve Státním oblastním archivu v Zámrsku,¹⁶ který však neobsahuje nic podnětného k vymezenému tématu tohoto článku. Klíčovým pramenem k poznání Mackerleho vlastivědné činnosti i událostí jeho života pak jsou doposud neexcerpované vlastnoručně psané deníky z let 1936 až 1964,¹⁷ které jsou v současnosti uloženy v soukromém archivu rodiny Mackerleových v Jevíčku. Mackerleho rodinné poměry a dětská léta dále zachycuje strojopis nazvaný *Kronika rodu*,¹⁸ který Mackerle sepsal roku 1938 na základě vlastního genealogického výzkumu. Navázal tak na předchozí rodopisné pátrání svého děda Ludvíka Pichlera (1843–1919).¹⁹

V uplynulých letech se autorovi naskytla také možnost provést několik rozhovorů s vdovou po Jaroslavu Mackerleovi – paní Julií Mackerlovou, která tak v mnohém doplňovala faktografické nesrovnalosti v literatuře či pramenech.²⁰ Zde je nutno zdůraznit, že vzpomínky Julie Mackerlové byly přejímány kriticky, neboť se jedná o pramen velmi subjektivního charakteru. V neposlední řadě bylo k práci využito dobového tisku, zejména titulů vycházejících v oblasti severozápadní Moravy, tj. *Moravskotřebovský kraj*, *Stráž*

¹³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOKA SY), fond Jaroslav Mackerle (1936–1962).

¹⁴ SOKA SY, fond Emil Tutsch (1891–1956).

¹⁵ SOKA SY, fond František Továrek (1934–1989).

¹⁶ Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Ing. Karel Mackerle a ing. arch. Jaroslav Mackerle, stavitelství, Jevíčko (1939–1950).

¹⁷ Jedná se o šest knih (sešitů), do nichž si Mackerle zapisoval a zakresloval denní postřehy. Objevují se zde, mimo jiné, významné milníky jeho rodinného života, nákresy archeologických a národopisných nálezů, taktéž ucelený soupis vlastního díla. Deníky Jaroslava Mackerleho jsem v rámci přehlednosti rozdělil na knihy I–VI, z nichž jednotlivé knihy mapují tato období: I. cca 1936–1939, II. cca 1939–1941, III. cca 1940–1942, IV. cca 1942–1944, V. cca 1944–1948, VI. 1952–1964.

¹⁸ MACKERLE, Jaroslav: *Kronika rodu* (dále jen *Kronika*). Jevíčko 1938 (strojopis). Rodinnou genealogií se Mackerle zabýval během studií v Brně, roku 1938 pak dokončil toto strojopisné a ručně kolorované dílo, v němž dovozuje rakouské kořeny rodiny z matčiny strany. Exemplář daného díla se v současnosti nachází v soukromém archivu rodiny Mackerleových.

¹⁹ Týž: *Kronika*, s. 4–5.

²⁰ K rozhovorům došlo v domě paní Julie Mackerlové v Jevíčku ve dnech 5. září 2012, 19. října 2012, 18. března 2013 a 17. července 2013. Záznamy z rozhovorů jsou v držení autora článku.

pohraničí a Jevíčko, kde místy nacházíme zmínky o Mackerleho veřejné činnosti.²¹

Následující text v první části představí přibližný životopis Jaroslava Mackerleho, ve druhé části se pak zaměří zejména na jeho historicko-vlastivědné dílo. Závěrem bude zhodnocen odkaz Jaroslava Mackerleho jeho rodnému kraji.

2 Životní osudy Jaroslava Mackerleho

Jaroslav Mackerle se narodil 8. srpna 1913 v Jevíčku a pocházel ze šesti dětí.²² Rodinné poměry byly národnostně smíšené, neboť otec Julius (1866–1938) byl původem Čech a matka Ida, rozená Pichlerová (1878–1956) částečného původu německého.²³

Mackerleho životopis nyní uvedme několika slovy o jeho otci.²⁴ Julius Mackerle pocházel z blízkých Jaroměřic na Malé Hané. Vystudoval německou průmyslovou školu v Brně a roku 1898 vykonal stavitelskou zkoušku. Dne 8. června 1898 se oženil s Idou Pichlerovou a na náměstí v Jevíčku zakoupil dům č. 79, na jehož místě pak postavil dům nový. Roku 1914 v Jevíčku postavil strojní kruhovou cihelnu a později také vlastní pilu a tesařský závod. Podle velmi procítěného podání Jaroslava Mackerleho okusil jeho otec během života několik těžkostí. Např. v srpnu 1922 vyhořela otcova cihelna, tento požár byl údajně úmyslně založen. Po této nehodě tak musel s živností začínat téměř znovu od začátku. Dne 23. dubna 1936 pak Julia Mackerleho ranila mozková mrtvice, která převrátila život celé rodiny. Po této nehodě již nepoznával svou manželku ani své děti a nebyl schopen jakékoliv činnosti. V této době se stavebních prací ujal nejstarší syn Karel, absolvent stavební školy v Brně, který později rodinnou firmu vedl za pomoci svých mladších bratrů. Julius Mackerle měl na své syny velký vliv, což lze poznat z oborů, kterým se po celý život věnovali.²⁵ Lze také předpokládat, že zejména díky ot-

²¹ Tyto prameny jsou využitelné zejména pro poválečné období, kdy Mackerle začal psát kroniku města Jevíčka, pracoval v městském muzeu i v archivu. V neposlední řadě v této době vynikal jako organizátor některých kulturních a sportovních akcí.

²² Jaroslav Mackerle měl pět sourozenců – sestry Idu, Julii a Olgu, bratry Karla a Julia.

²³ Rodný list Jaroslava Mackerleho uložený v soukromém archivu rodiny Mackerleových. Srov. MACKERLE, J.: *Kronika*, s. 51, kde dovozuje rakouské kořeny matky.

²⁴ Vycházíme z pojednání Jaroslava Mackerleho, které je de facto jediným dostupným pramenem k životu jeho otce. MACKERLE, J.: *Kronika*, s. 66–70.

²⁵ Zatímco Karel se ujal vedení rodinné firmy po otci, Jaroslav se stal architektem a v rodinné firmě vypomáhal také. Julius vystudoval České vysoké učení technické v Praze a stal se

cově vlivu v dětství i Jaroslav Mackerle bytostně přilnul k architektuře a pozdější činnosti stavitelské.

Své dětství a mládí strávil Jaroslav Mackerle v rodném městě a každodenně se pohyboval v prostředí rodinné cihelny. Po obecné škole studoval mezi lety 1924 až 1931 na jevíčské státní reálce. Studium ukončil písemnými zkouškami 27.–30. dubna a ústními zkouškami 12.–13. června 1931.²⁶ V této době se také věnoval i jiným činnostem – např. sportu nebo skautingu,²⁷ v rámci něhož později poznal svou budoucí manželku Julii Worlovou.²⁸

Po maturitě se Mackerle rozhodl ke studiu architektury, na něž se zapsal na tehdejší České vysoké škole technické v Brně.²⁹ Zde, v metropoli země Moravskoslezské žil Mackerle po většinu studií v domě č. 10 na ulici Veveří, v blízkosti centra města. Do rodného Jevíčka se však za svou rodinou několikrát během roku navracel a rodný kraj mu v této době natolik vzdálen nebyl. V Brně se mimoškolní zájmy Mackerleho upnuly k filmu, a sice filmu kreslenému. Již roku 1931 se stal členem Moravskoslezského klubu kinoamatérů a postupně se stal významným autorem několika krátkých kreslených filmů (k tématu blíže viz kap. IV). Vzhledem k vyčerpání při práci na svých filmech a při jiných činnostech konaných v Jevíčku byl nucen studium prodloužit o jeden rok.³⁰

Studium architektury dokončil roku 1938 a v témže roce se vrátil natrvalo do rodného Jevíčka. Zde vypomáhal v rodinné firmě, kterou po smrti otce vedl společně s bratry Karlem a Juliem.³¹ Po roce 1938 však byl objekt uveden pod kuratelu německé okupační správy a původní majitelé se stali pouhými zaměstnanci. Podle Andrey Hauptmanové bylo bratřím Mackerleovým během válečných let nabídnuto navrácení majetku do soukromých rukou za podmínky členství v NSDAP, což ovšem odmítli.³²

Dne 31. prosince 1939 se v chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Jevíčku Mackerle oženil se svou dlouholetou známostí Julií, roz. Worlovou

pracovníkem Ústavu pro výzkum motorových vozidel v Praze. Srov. GLOSER, Jaroslav ml.: *Kdo je / byl kdo v kultuře okresu Svitavy*. Svitavy 1985, s. 47.

²⁶ *Výroční zpráva státní reálky v Jevíčku za školní rok 1930–1931*. Jevíčko 1931, s. 15–16.

²⁷ SOKA SY, fond František Továrek, kart. 14, inv. č. 13, strojopis Jaroslava Mackerleho pojednávající o aktivitách v jevíčském skautském archivu.

²⁸ Rozhovor s Julií Mackerlovou ze dne 5. září 2012. Paní Mackerlová vzpomíná např. na stavbu skautské chaty na táboře u Smolenské přehrady v blízkosti Jevíčka.

²⁹ Jedná se o dnešní Vysoké učení technické v Brně.

³⁰ Rozhovor s Julií Mackerlovou ze dne 18. března 2013.

³¹ Otec Julius zemřel 29. září 1938, v den konání Mnichovské konference.

³² HAUPTMANOVÁ, A.: c. d., s. 20. Tuto informaci se však autorovi nepodařilo ověřit.

(1920–2014).³³ S tou se seznámil ve třicátých letech minulého století na akcích, které pořádal jevičský skautský oddíl.³⁴ Manželům Mackerleovým se později narodili dva synové – Jaroslav (*1942) a Pavel (*1947).³⁵

V letech protektorátního zřízení se Mackerle zaměřil na stavitelskou činnost a postupně si doplňoval vzdělání a zlepšoval své dovednosti. Dne 12. prosince 1941 vykonal stavitelskou zkoušku.³⁶ V této době si také rodina Mackerleových připomněla vzácné jubileum, o němž Mackerle píše: „Dostali jsme diplomy za to, že držíme věrnost tesařskému řemeslu víc jak 150 let. Od roku 1790.“³⁷ Není ničím zvláštním, že se mezi lety 1939 až 1945 Mackerle potýkal též s vládnoucí mocí: „Stala se mi vážná nehoda. Od min. školství a nár. osvěty přišel pán, prý jsem byl doporučen p. komisařem na referenta osvětové služby. Já byl proti tomu. Aspoň tady zástupce. I to ne. Tak aspoň abych podepsal prohlášení o nežidovském původu a vyplnil kartoteku. A to byla ta největší chyba. Jak jsem si hned myslel, ten pán zneužil můj podpis a po Jevíčku rozhlásil, že jsem se sám přihlásil do osvětové služby (Moravcův náhončí). Mám s tím teď duševní trápení a velkou ostudu.“³⁸ Jinde se podivuje nad každodenní nutností legitimovat se: „Při tomto malování mě vyslýchal četník! Co to dělám.“³⁹ Osvobození, které v Jevíčku nastalo 9. května 1945,⁴⁰ jím pak bylo pochopitelně radostně přijato.

Po válce se rodinná firma navrátila Mackerlemu a jeho bratru Karlovi, se kterým se po smrti otce vedení firmy ujal již dříve. Poválečná obnova Československa byla úzce spjata také s mnohými stavebními činnostmi v regionu, a proto v dané době nebyla o práci nouze. Mackerle se také v poválečné době výrazně angažoval ve společenském životě města – stal se městským kronikářem, vedl muzeum a městský archiv, spoluorganizoval mnohé společenské události ve městě. Toto téměř „bezstarostné“ období jeho života však bohužel netrvalo dlouho. Takzvaný „Vítězný Únor“ roku 1948 s sebou přinesl další vlnu znárodňování a výjimkou později nebyla ani stavitelská rodinná firma

³³ SOKA SY, fond Jaroslav Mackerle, kart. 2, inv. č. 10, oznámení o sňatku. Viz též *Svatba jevičského umělce*. Jeviško, č. 1, 4. 1. 1940, s. 5.

³⁴ Viz pozn. č. 22.

³⁵ O narození a nejranějším dětství syna Jaroslava vytvořil Mackerle maloformátovou ilustrovanou rukopisnou knihu (bez titulu, uloženo v soukromém archivu rodiny Mackerleových).

³⁶ *Deníky Jaroslava Mackerleho III*, s. 65.

³⁷ *Deníky Jaroslava Mackerleho III*, s. 158.

³⁸ *Deníky Jaroslava Mackerleho IV*, s. 108.

³⁹ *Deníky Jaroslava Mackerleho IV*, s. 118.

⁴⁰ MACKERLE, Jaroslav: *Osvobozené Jeviško* (dále jen *Osvobozené Jeviško*). 2. vyd. Jeviško 1995, s. 30.

Jaroslava Mackerleho. Přestože měly být znárodnovány pouze soukromé podniky nad 50 zaměstnanců, ani firma bratří Mackerleových s nižším počtem zaměstnanců zestátnění neunikla. Poté, co byl rodinný podnik de facto zlikvidován, když se stal součástí většího celku, národního podniku Pozemní stavby,⁴¹ byl Mackerle nucen ucházet se o pracovní místo někde jinde jako řadový pracovník.

Jakožto nestraník byl Mackerle několikrát přesvědčován, aby vstoupil do KSČ, on sám však nikdy nechtěl být politicky činný, a proto do této strany nevstoupil.⁴² To také mělo své důsledky. Mackerle mohl být zaměstnán pouze na manuální práce a jeho synům zprvu nemělo být povoleno studovat na vysoké škole. Navíc měl Mackerle během padesátých let stále potíže sehnat zaměstnání a případně si jej udržet po delší dobu. Když po roce 1948 opustil zestátněnou rodinnou firmu, dostal pracovní příležitost v Brně ve Stavoprojektu, odkud byl po nedlouhé době propuštěn. Brzy poté pracoval v brněnském Potravinoprojektu. Roku 1958 dostal Mackerle v Potravinoprojektu výpověď, a proto přesídlil zpátky do rodného města. Naštěstí se mu naskytla možnost pracovat v Okresním stavebním podniku v Moravské Třebové, mohl se proto více prosadit v oboru, který mu byl vlastní již od dětství – stavitelství. Bohužel však jen krátce, zaměstnání v Moravské Třebové mu také dlouho nevydrželo. Opět byl fakticky vzato z politických důvodů propuštěn, a po dlouhém hledání práce nakonec našel uplatnění v Okresním stavebním podniku v Boskovicích. Toto zaměstnání pak bylo jeho posledním.

Léta 1948 až 1964, kdy veškerý život v Československu ovládala KSČ, Mackerle hodnotil velmi kriticky. Lidé podle něj ztráceli morálku a k dědictví otců se přestali hlásit, někteří jím dokonce opovrhovali. Výstižně to zachycuje deníkový záznam ze dne 1. ledna 1952: „Byl jsem se podívat v museu, které je nyní ve II. patře reálky v rohu do dvora. Skříň s krojema byla úplně

⁴¹ Informaci mi potvrdila paní Julie Mackerlová (rozhovor ze dne 18. března 2013). Andrea Hauptmanová však hovoří o tom, že byla firma „přidružena k podniku Moravské šamotové a lupkové závody, n. p. Velké Opatovice“. Srov. HAUPTMANOVÁ, A.: c. d., s. 26.

⁴² Andrea Hauptmanová a Jiří Šmeral ve svých pracích uvádějí, že byl Mackerle členem sociální demokracie a po sloučení tohoto politického subjektu s KSČ v červnu 1948 ze strany vystoupil. Toto tvrzení se mi nepodařilo potvrdit, ani vyvrátit. Vzhledem k výpovědi paní Julie Mackerlové o celoživotní politické neutralitě svého manžela (rozhovor ze dne 5. září 2012) však soudím, že Mackerle skutečně byl nestraníkem i před rokem 1948. Také v dobovém tisku – ve zprávách o zasedáních MNV v Jevíčku mezi lety 1945–1947 – nenalzáme žádné zmínky o tom, že by byl Mackerle členem nějaké strany, zatímco u jiných osob je politická příslušnost uvedena. Srov. HAUPTMANOVÁ, A.: c. d., s. 23; ŠMERAL, J.: *Historik, archeolog a národopisec Jaroslav Mackerle. Moravskotřebovské vlastivědné listy*, 2004, č. 15, s. 7; Týž: *Jaroslav Mackerle a jeho historiografické dílo*. [Doslov ke knize]. In: MACKERLE, J.: *Letopis města Jevíčka*. 2. vyd. Jevíčko 2008, nestr.

otevřená a skla stála opřena o zdi. Ten, kdo zde naposledy studoval, zanechal nepořádek. Dal jsem skla zpět, aby látky byly uzavřeny a nemohli k nim moli. (...) Nemohl jsem najít bronzový prsten z Cimburka a již dlouho hledám staré mapy Fabriciovu, Komenského, Merianovu. Nemůžu je najít, jsou pryč!⁴³ Ve svých denících však Mackerle mnohdy zachycuje i neuvěřitelnější scény, které se mu v dané době naskytly.

Roku 1962 se stala v životě Mackerleho doslova osudová událost. Při opravě domu č. 20 na jevičském náměstí dne 13. srpna 1962 spadl z lešení a následky tohoto zranění pociťoval ještě dva roky až do své smrti. O incidentu píše Mackerle ve svém deníku: „Při práci na lešení spadlo mi na hlavu prkno, omráčilo mne a spadl jsem s výšky 3 m na hlavu. Smrtelný úraz 5 × 2,5 cm proražená prasklá lebka. Z nemocnice se vrátil 22. 9. otřesené nervy. Nemůžu číst, psát, kreslit, na 1/2 neslyším.“⁴⁴ Tento zdravotní stav se během posledních dvou let Mackerleho života už příliš neměnil a spíše se naopak zhoršoval. Ani operace, kterou Mackerle podstoupil roku 1964, nesplnila svůj účel. Tehdy se v dopise významnému historikovi církevních dějin Bohumilu Zlámalo, s nímž úzce spolupracoval ve čtyřicátých letech, Mackerle svěčuje se svými zdravotními obtížemi: „(...) Jak rád bych si to přečetl, ale stále narážím na tu svou neschopnost číst po tom úraze. Tak tak, že čtu latinkou a česky tiskem. Mám-li porozumět něm. listině, musím ji celou přepsat na stroji a pak si to přečíst. Nedokážu uchovat si to v paměti. Chybí mi paměťové doznívání, co jsem měl dříve. Ovšem nestěžuji si, jsem rád, že mi zůstal rozum, ale do budoucna se dívám dost skepticky.“⁴⁵ S tušením blížícího se konce Mackerle do svého deníku poznamenal: „Mám stále dojem, že už tu dlouho nebudu. Po té operaci se nemůžu sebrat.“⁴⁶

Celkové fyzické a psychické vyčerpání, tíživá společensko-politická situace a zdravotní potíže způsobené nešťastným pádem v roce 1962 pak udělaly své. U Jaroslava Mackerleho se nakonec projeví i příznaky zhoubné rakoviny a v průběhu roku 1964 byl nucen nastoupit do nemocnice ve Svitavách. Tam zemřel dne 3. listopadu 1964. Pohřben byl 7. listopadu 1964 na hřbitově v Jevíčku.⁴⁷

⁴³ *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 1.

⁴⁴ *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 162.

⁴⁵ Státní okresní archiv v Olomouci, fond Bohumil Zlámál (1904–1984), kart. 11, inv. č. 354, dopis Mackerleho Zlámalo ze dne 25. září 1964.

⁴⁶ *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 210.

⁴⁷ TOVÁREK, F.: *Ing. arch. Jaroslav Mackerle*, s. 43.

3 Historicko-vlastivědné dílo

Dílo Jaroslava Mackerleho je velmi rozsáhlé a zasahuje do širokého spektra oborů. Přesto, že se tento čilý člověk dožil pouze jedenapadesáti let, svými všeobecnými rozhledy a originalitou díla vryl se nezapomenutelně do paměti Jevíčka i Malé Hané. Jelikož jsme se zaměřili na faktografický odkaz, který Jaroslav Mackerle zanechal svému rodnému kraji, zmíníme se detailněji o humanitních oborech, kterým se věnoval, a o výtvarném umění pojednáme spíše jen okrajově.

Pokud hovoříme o historiografickém díle Jaroslava Mackerleho, je nutno položit si otázku, do jaké doby můžeme pokládat počátky jeho vážného zaujetí o historii rodného města a kraje. Dějinám severozápadní Moravy se začal Mackerle věnovat již ve třicátých letech minulého století díky vlivu svého učitele Emila Tutsche. Společně vydali krátký spisek *Staré Jevíčko*,⁴⁸ který Mackerle ilustroval svými linoryty. Skutečně významná část Mackerleho historiografického díla však spadá do období po druhé světové válce. Hodnotným příspěvkem historickému místopisu Moravy bylo v roce 1946 vydání encyklopedického díla *Moravskotřebovský okres. Vlastivěda Jevíčska, Svitavska a Moravskotřebovska*, na němž Mackerle pracoval společně s Františkem Továrkem a Pavlou Vacovou.⁴⁹ Publikace aktualizovala poznatky o dané oblasti a také upozornila na některá pochybení a nepřesnosti ve starších pracích, zejména Aloise Czerneho⁵⁰ či Benjamina Popelky.⁵¹ V tomtéž roce Mackerle vydal knihu nazvanou *Osvobozené Jevíčko*,⁵² jež zachytila události posledních týdnů druhé světové války v Jevíčku. Jedná se o autorovy autentické deníkové zápisy doplněné stručným komentářem, knihu tedy můžeme považovat spíše za tištěný pramen pro dané období v tomto regionu.⁵³

Připomeňme krátce Mackerleho archivářskou činnost, již se věnoval mezi lety 1945 až 1964. Mackerle byl brzy po osvobození v roce 1945 Emilem Tutschem přizván k práci v jevíčském městském archivu, který byl po dobu druhé světové války spravován německým učitelem Ludwigem Walchem. Tento neškolený archivář reorganizoval městský archiv velmi nešťastným způsobem a značně jej znehodnotil pro další zpracování. Vzniklý chaos však

⁴⁸ Náklad spisku byl 200 výtisků číslovaných + 20 výtisků dedikačních se zvláštní signaturou.

⁴⁹ S Továrkem i Vacovou spolupracoval Mackerle i na jiných publikacích, mnohé knihy těchto dvou autorů Mackerle ilustroval.

⁵⁰ Viz pozn. č. 2.

⁵¹ Viz pozn. č. 3.

⁵² MACKERLE, J.: *Osvobozené Jevíčko*.

⁵³ Mnohé zápisky zachycující dané období lze nalézt také v jeho deníku z roku 1945.

rád odstranil Mackerle, který se po jmenování správcem archivu roku 1947 rozhodl k celkové reorganizaci podle vlastního systému. Tento systém byl ve své době vskutku revoluční, zvláště přihlédneme-li k tomu, že Mackerle absolvoval archivní kurz až v letech 1956–1957 v Brně a do této doby byl archivářem-samoukem. Jako výsledek mnohaleté práce v jevíčském městském archivu vznikla roku 1958 práce, která je typickou ukázkou pečlivé archivářské činnosti Jaroslava Mackerleho. Spis nazvaný *Archiv města Jevíčka. Průvodce po fondech a sbírkách*⁵⁴ byl vydán téměř současně s *Letopisem města Jevíčka*⁵⁵ k oslavám 700. výročí povýšení Jevíčka na město královské. V publikaci o městském archivu popsal reorganizaci do nejmenších podrobností. Veškerý fond městského archivu, který byl archivářem Walchem uspořádán chronologicky, Mackerle uspořádal podle původu a původců archiválií. V souvislosti s reorganizací státní správy roku 1960 se stal jevíčský městský archiv součástí Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, avšak stále zůstal situován v Jevíčku jakožto depozitář. K definitivnímu přesunu městského archivu do Litomyšle tak došlo až po smrti Mackerleho.

Dle mého soudu nejvýznamnějším dílem Jaroslava Mackerleho však je *Letopis města Jevíčka*, který byl vydán i podruhé v roce 2008. Kniha je psána spíše v popularizačním duchu a chybí jí poznámkový aparát. Dané provedení však bylo zvoleno záměrně, neboť autor chtěl tímto dílem přispět k rozšíření vědomostí o dějinách města mezi širší vrstvy obyvatelstva. *Letopis města Jevíčka* je zakončen rokem 1848, „protože tu končí dějiny města a nadále jdou již jen dějiny lidu v jeho sociálním a národnostním boji.“⁵⁶ Následovníci Jaroslava Mackerleho na poli vlastivědném mnohokrát vyjádřili své politování nad tím, že dílo nepřesáhlo rok 1848. Také František Továrek v minulosti konstatoval: „Byli jsme přesvědčeni, že tak vzdělaný a erudovaný autor, jakým byl právě ing. Jaroslav Mackerle, bude ve své práci pokračovat, a že připraví druhý díl svého Letopisu, který by obsáhl velké století, tj. epochu kapitalismu a začátky budování socialismu aspoň do roku 1960, kdy byla Národním shromážděním přijata Ústava Československé socialistické republiky.“⁵⁷ O tom, že Mackerle hodlal pokračovat v práci na svém díle, věděl pouze jeho blízcí přátelé. Lze však pochybovat, že by Mackerle své dílo dovedl do roku 1960, vzhledem k jeho kritickému názoru na politický režim po roce 1948. Ve svých denících Mackerle píše o tom, že by druhý díl *Letopi-*

⁵⁴ MACKERLE, Jaroslav: *Archiv města Jevíčka. Průvodce po fondech a sbírkách*. Moravská Třebová 1958.

⁵⁵ Týž: *Letopis města Jevíčka*. Brno 1958; 2. vyd. Jevíčko 2008.

⁵⁶ Tamtéž, s. 10.

⁵⁷ TOVÁREK, František: *Kapitoly k letopisům města Jevíčka*. Jevíčko 1987, s. 3.

su ukončil pravděpodobně založením jevičské reálky, ke kterému došlo roku 1897.⁵⁸

Mackerle se však zabýval i dějinami jiných měst regionu. Ve sborníku *Blanensko* z roku 1964 se tak v článku *Vznik a počátky města Boskovic* zamyslel nad nejstaršími dějinami tohoto města,⁵⁹ daný text byl svou podstatou polemikou s Jaroslavem Jurkem.⁶⁰ Podle Jana Skutila se dokonce jedná o pouhou jednu kapitolu ze zamýšlené monografie o dějinách města Boskovic.⁶¹

Některé části Mackerleho historiografického díla vyšly i po jeho smrti. V roce 1965 vyšla kniha *Starý Címburk u Trnávky*,⁶² v níž se zabýval dějinami hradu, který se tyčí nad Městečkem Trnávkou. Roku 1990 pak vyšel příspěvek *Jevíčský archiv a osud opatovického archivu*,⁶³ který byl připomenutím obsáhlejšího průvodce po jevičském městském archivu z roku 1958. Nedávno objevila Jaroslava Čajová Mackerleho rukopis *Z historie domu č. 5 v Jevíčku*, vzniklý roku 1954, který byl posléze otištěn v Jevíčském zpravodaji.⁶⁴ Podobných pojednání o jevičských domech však existuje podle všeho více.⁶⁵

S historickou vědou je nerozlučně spjata i archeologie, obor na pomezí humanitních a přírodních věd. Archeologie Mackerleho oslovila již na sklonku třicátých let minulého století, kdy se v blízkosti Jevíčka budovala (bohužel nedokončená) dálnice, která měla propojovat slezskou Vratislav, moravské Brno a rakouskou Vídeň.⁶⁶ Archeologický výzkum tehdy na místě staveniště prováděli němečtí archeologové Hans Freising a Gustav König z Říšského

⁵⁸ O svém záměru sepsat *Letopis města Jevíčka 2* se zmiňuje pouze ve svých denících. Viz *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 173–174.

⁵⁹ MACKERLE, Jaroslav: *Vznik a počátky města Boskovic*. In: SKUTIL, Jan (red.): *Blanensko*. Sborník archivních a vlastivědných studií. Blansko 1964, s. 47–49.

⁶⁰ JUREK, Jaroslav: *Čtení o minulosti města Boskovic*. Boskovice 1958. Srov. *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 200.

⁶¹ SKUTIL, J.: *Odkaz*.

⁶² MACKERLE, Jaroslav: *Starý Címburk u Trnávky*. Velké Opatovice 1965.

⁶³ Týž: *Jevíčský archiv a osud opatovického archivu*. Organizační zprávy Historicko-vlastivědného kroužku při SKP ve Velkých Opatovicích, 1990, č. 1, s. 14–16.

⁶⁴ Týž: *Z historie domu č. 5 v Jevíčku (dnes Kostelní 43)*. Jevíčský zpravodaj, 2007, č. 9, s. 15–16.

⁶⁵ Srov. *Deníky Jaroslava Mackerleho VI*, s. 152.

⁶⁶ Zájemce o problematiku nedokončené říšské dálnice mohou odkázat na následující literaturu: BARTOŠ, Josef: *Nacistický projekt dálnice z Vratislavi do Vídně a Lanškrounska*. Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, sv. 5, 1994, s. 2–11; JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav: *Německá průchozí dálnice, I. díl – Severní úsek*. Praha 2008; VYMĚTALÍK, Jiří: *Průběžná dálnice Vídeň-Vratislav v okrese Moravská Třebová*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 2010–2011, č. 21, s. 54–61; JANDA, Tomáš: *Nedokončená dálnice Berlín – Vratislav – Vídeň*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 2006, č. 17, s. 28–31; Týž: *Nedokončená dálnice Vratislav – Brno – Vídeň v okolí Moravské Třebové*. Moravskotřebovské vlastivědné listy, 2012–2014, č. 22, s. 40–47.

župního muzea v Opavě.⁶⁷ Jakmile Jaroslav Mackerle zjistil, že zde probíhá archeologický výzkum, ihned se v touze po nových rozhledech vydal na místo. Němečtí archeologové mu tehdy doporučovali nevstupovat na místo výkopů, proto na naleziště chodil po setmění a svítil si na odkrytá místa lampou.⁶⁸ Cokoliv při těchto „večerních průzkumech“ nalezl, zapsal či zakreslil do svého deníku. O Freisingově archeologickém výzkumu si poznamenal následující: „P. Freising: To co vám řeknu, nesmíte použít. Všechna autorská práva vyhražena /?/ Nebyl jsem tam rád viděn u vykopávek.“⁶⁹ Později Mackerle vzpomínal na archeologický výzkum na místě připravované dálnice jako na nepříliš zdařilý a zmatený. Na místě totiž nalézal mnohé z toho, co Freisingovi uniklo: „Byl jsem na střepách na autostrádě. Sbíral tam, kde kdysi Freising kopal. Je tam lužické sídliště.“⁷⁰

Vlastní archeologický výzkum však Mackerle prováděl teprve po skončení druhého světového konfliktu, převážně formou povrchového sběru. Současně se rodily velkolepé plány do budoucna. V červenci 1943 si Mackerle do svého deníku poznamenal: „Chtěl bych vydat knížku: Hradý, zámky, tvrže a hradiska na Malé Hané, pěkné ilustrované dílo, s půdorysem každého hradu, tvrže i hradiska, včetně historie každého, a připojit i pověsti jak se zachovaly.“⁷¹ Dílo však již nestihl připravit. Mackerle byl také účastníkem hledání již neexistujícího kostela sv. Mikuláše v Jevíčku, jehož existence dokládaly písemné prameny.⁷² Po mnoho let soustřeďoval i materiál o jevíčských městských hradbách, který však nebyl využit.⁷³ Mackerle se později osvědčil i jako teoretik archeologie, když ve druhé polovině čtyřicátých let vytyčil některé základní postupy při archeologickém výzkumu, které bychom dnes mohli označit jako zásady nedestruktivní archeologie.⁷⁴

Jaroslav Mackerle patřil k těm regionálním historikům, kteří význam archeologie pro upřesňování starších dějin nepodceňovali. Naopak tento obor považoval za základní pilíř výzkumu nejen pravěku, ale i středověku. Na svou

⁶⁷ Tj. dnešní Slezské zemské muzeum v Opavě.

⁶⁸ Za tuto informaci děkuji paní Julii Mackerlové. Rozhovor ze dne 5. září 2012.

⁶⁹ *Deníky Jaroslava Mackerleho II*, s. 3.

⁷⁰ *Deníky Jaroslava Mackerleho IV*, s. 86.

⁷¹ *Deníky Jaroslava Mackerleho IV*, s. 87.

⁷² *Deníky Jaroslava Mackerleho II*, s. 126–129.

⁷³ *Deníky Jaroslava Mackerleho I*, s. 18.

⁷⁴ Především MACKERLE, Jaroslav: *Sídelní archeologie*. In: Sborník II. Františku Vildomcovi k pětásmdesátinám. Brno 1963, s. 105–106; Týž: *Úvaha o konstrukci chat*. In: Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětádesátinám. Brno 1963–1964, s. 203–205. Srov. ŠMERAL, J.: *Jaroslav Mackerle*.

dobu příkladné pojednání o prehistorii regionu uveřejnil v roce 1948 pod názvem *Pravěk Malé Haně*⁷⁵ a další články na sebe nenechaly dlouho čekat. V Archeologických rozhledech publikoval Mackerle dva články. Článek *Slovanské zásobnice*⁷⁶ pojednává o významu nálezů tohoto druhu keramiky, jeho charakteristice a přibližné typologii, závěrem jsou zmíněny jednotlivé nálezy na Moravě. Druhý článek se věnuje staromoravskému hradisku u Radkova,⁷⁷ ležícímu nedaleko Moravské Třebové. Tomuto hradisku přisuzuje Mackerle pouze obrannou funkci,⁷⁸ zatímco blízkému hradisku u Mařína přisuzuje funkci správní a předpokládá, že se jedná o centrum raně středověké Úsobrné provincie s názvem „Uzobrnengrad“. Svou domněnku dále rozvedl ve vlastivědném sborníku Severní Morava ve článku *Provincie Úsobrná*,⁷⁹ kde ztotožňuje Úsobrnou provincii s územím dnešní Malé Hané a přilehlých oblastí. Tato relativně izolovaná oblast měla dle Mackerleho patřit k nejvýznamnějším mocenským centrům Moravy v raném středověku, jimiž byly také oblasti jižní Moravy a Hané, tj. území mezi Brnem a Olomoucí. Problematikou lokalizace Úsobrné provincie a jejího správního centra se později zabývali např. Ladislav Hosák či Pavel Bolina.⁸⁰ O významu díla Jaroslava Mackerleho v oboru archeologie dále svědčí práce nazvaná *Stará sídelní oblast severozápadní Moravy z roku 1957*,⁸¹ která však k ltitosti archeologů zůstala v rukopise. Jedná se o velmi detailní zmapování lokalit a nálezů na širším teritoriu Malé Hané.

Kromě výše zmíněných oborů Mackerleho oslovil i národopis. Tento obor jej zaujal již před druhou světovou válkou díky vlivu Emila Tutsche, který se zabýval lidovou kulturou Malé Hané již dříve. V době svých studií Mackerle spolupracoval se svou budoucí manželkou Julií Worlovou. Společně objížděli blízké okolí Jevíčka a sbírali malohanáckou lidovou slovesnost.

⁷⁵ MACKERLE, Jaroslav: *Pravěk Malé Hané*. Jevíčko 1948.

⁷⁶ Týž: *Slovanské zásobnice*. Archeologické rozhledy (dále jen AR), 7, 1955, č. 1, s. 83–90.

⁷⁷ Týž: *Staromoravské hradisko u Radkova*. AR, 9, 1957, č. 3, s. 419–424.

⁷⁸ Tamtéž, s. 421.

⁷⁹ Týž: *Provincie Úsobrná*. Severní Morava, sv. 2, 1957, s. 23–26.

⁸⁰ HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis hradeckého obvodu olomouckého do pol. 14. stol.* In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica VII. Olomouc 1964, s. 45–90, zejména s. 54–59; BOLINA, Pavel: *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 122, 2003, č. 2, s. 343–373; Týž: *Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrné provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II)*. ČMM, 124, 2005, č. 1, s. 3–46.

⁸¹ V současnosti uloženo v Archeologickém ústavu AV ČR v Brně, sign. R. 93.

Výsledkem jejich činnosti, při níž jim pomáhal již zkušený Emil Tutsch, pak bylo v roce 1939 vydání graficky hodnotného díla *Pohádky z Jevíčka a okolí*.⁸²

Počátek druhé světové války chápal Mackerle jako poslední možnost k záchraně lidové kultury na území Malé Hané, do níž zasahoval německý jazykový ostrov známý jako Hřebečsko. Jeho domněnky se posléze ukázaly na místě, neboť po obsazení území Malé Hané německým vojskem došlo k výraznému germanizačnímu tlaku v oblasti. Mackerle se tedy s pílí mu vlastní pustil do práce – vznikly tak tři rukopisy, dodnes cenné pro poznání národopisné oblasti Malé Hané. Rukopis *Malované štíty na Malé Hané* z roku 1939 je dokumentací výrazného prvku lidové architektury na Malé Hané – zdobených štítů, z nichž některé jsou datovány až do druhé poloviny 18. století. Mackerle ke zpracování této dokumentace využil i materiálu, který mu poskytl Emil Tutsch. Další dva spisky etnografického charakteru – *Lidové stavby na Malé Hané* (1944) a *Národopis Malé Hané* (1946) nám i dnes mohou posloužit jako cenný materiál. O vzniku zmíněných rukopisů nás také seznamují deníkové zápisky Jaroslava Mackerleho – zejména o společných cestách po Malé Hané s Emilem Tutsem, na nichž Mackerle fotil a filmoval.⁸³

Po druhé světové válce badatelův zájem o národopis trval i nadále – kromě významné vlastivědné publikace, na níž se podílel s Františkem Továrkem a Pavlou Vacovou, sepsal tři kratší studie, jež uveřejnil v časopise *Český lid*⁸⁴ a ve *Věstníku národopisné společnosti československé*.⁸⁵ Přestože většina Mackerleho textů dosud zůstává v rukopise, můžeme o jeho díle hovořit jako o nezastupitelném prameni pro poznání lidové kultury regionu Malé Hané.

⁸² Tato kniha, která vyšla nákladem 150 číslovaných výtisků, z toho 100 výtisků ručně kolorovaných, byla bohatě zdobena Mackerleho linoryty (v roce 2004 pak vyšlo i druhé vydání tohoto díla).

⁸³ *Deníky Jaroslava Mackerleho I*, s. 12.

⁸⁴ MACKERLE, Jaroslav: *Dokumentace lidových výšivek světlotiskem*. *Český lid*, 45, 1958, č. 4, s. 175–176.

⁸⁵ Týž: *Majetek služebných dívek z poč. XVIII. století*. *Věstník národopisné společnosti československé* (dále jen VNŠČ), 1, 1960, s. 23–24; Týž: *Sukně kanafasky*. VNŠČ, 3, 1963, č. 1, s. 23–24.

4 Výtvarná a filmová činnost

Jak je z výše uvedeného patrné, Jaroslav Mackerle byl nadšen mnohými obory, které v sobě skýtaly objevování rodného kraje. Dalším z širokého spektra jeho zájmů však bylo i výtvarné umění,⁸⁶ speciálně však kreslený film. Za první Československé republiky byla na Moravě především dvě významná centra, která se snažila o popularizaci kresleného filmu v Československu. Jedním byl Zlín, respektive filmové ateliéry na Kudlově u Zlína, které využívaly kresleného filmu ke komerčnímu využití, druhým bylo Brno a Moravský klub kinoamatérů, jehož členem byl také Mackerle. Díky paní Julii Mackerlové máme k dispozici rukopis Otto Gajdoše, předsedy prvorepublikového brněnského klubu kinoamatérů, který na filmovou tvorbu Mackerleho vzpomíná ve svém dopise. Nechme tedy promluvit samotný pramen:

„Hned při vzniku klubu hlásí se poněkud nesmělý student architektury do řad filmařů. Do přihlášky se zapisuje Jaroslav Mackerle, student, nar. 1913 v Jevíčku. I on, filmový nováček, chce prohloubit své poznatky, chce se učit. Film ho neobyčejně zajímá, je blízký jeho uměleckému citění a dává mu možnost zachytit živě nejen mnoho sportovních a cestovních zážitků, ale i konfrontovat onu nesmrtelnou kontinuitu historie a umění s moderním dneškem. Fotografie, kterou dosud intenzivně pěstuje, neuspokojuje plně jeho nároky a s největšími nadějemi a odvahou se pouští do filmování. Jeho sportovní filmové reportáže „Zlatá přilba“, „Masarykův okruh“, „Roháče“ a jiné prozrazují vždy osobité filmové vidění zkušeného sportovce. Bouří potlesku vyvolává při každé projekci jeho zajímavý a mistrně udělaný krátký podmanivý filmeček Ze života hmyzu a zvířat. Okruh zájmů mladého studenta je tedy široký, ale ten nejhlubší zájem dovedného kreslíře bystrého postřehu v něm prozatím ještě dřímá. Úspěchy, půvab a podmanivost profesionálního kresleného filmu (tehdy jen amerického) podněcují jeho fantazii a dodávají mu odvalu zkusit to taky amatérsky. Jen nejbližším přátelům se svěřuje se svým pracovně i časově náročným záměrem. Obírá se vážně myšlenkou udělat první československý kreslený film. Studuje dostupnou literaturu, seznamuje se specifickými problémy kresleného filmu a nezalekne se potíží. Již v roce 1935 vzniká jeho první kreslený 9,5 mm film (42 m dlouhý) „Pejsek Čokl“. V celostátní soutěži získává první cenu a úspěšně reprezentuje Československo na páté mezinárodní soutěži v Berlíně 1936. Tento filmeček zpracovává s úsměvnou ironií tehdy časový námět přepadení Habeše. Jednoduchou, vtipnou a svěže animovanou bravurní kresbou, originálně

⁸⁶ V roce 1932 vydal Mackerle vlastním nákladem sbírku linorytů zpodobňujících město Jevíčko a okolí.

a s groteskní nadsázkou líčí nerovný boj a strhuje sympatie diváka na stranu hrdinně a s přirozenou lstí se bránících Habešanů. Obdiv platil tehdy nejen výsledku, ale i důkladné přípravě a úmorné práci. Mackerle musel udělat několik tisíc kreseb, zhotovit přesný scénář, v němž každý obrázek filmu měl svoji rubriku a bylo jich víc než pět tisíc. Několika přednáškami s ukázkami a publikováním v tisku se snažil rozdělit se o své bohaté zkušenosti, ale nenašel podobné nadšence a následovníky. Ti přišli až v příští klubovní generaci, kdy československý profesionální kreslený film už slavil světové úspěchy. Mackerle patřil nesporně k těm nejprůbojnějším, kteří spoluurčovali tvářnost brněnského klubu v prvních etapách jeho vývoje. Měl vždy obrovskou radost z vykonané práce, a i když byla vyčerpávající, nezdolala jej, ale vedla naopak k odhodlání pustit se hned do dalších filmů. Tak stejně lapidárně účinně, svěže a zábavně nakreslil a nasnímal další dva rozmarné filmečky Kiki hrdina a poněkud kratší Žížala Žíža, líčící humorně trampoty malé žížaly.⁸⁷

Z úryvku je patrné, že byl Mackerle ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století známý i ve filmových kruzích a byl ve skutečnosti prvním amatérským filmařem, který v Československu vytvořil svépomocí kreslený film.⁸⁸ Naskytá se proto otázka, proč Mackerle ve filmové tvorbě nepokračoval i později? Odpověď je však poměrně jednoduchá – smrt otce, starost o rodinnou firmu a nově založenou rodinu, dále druhá světová válka a nevládné období po roce 1948 již Mackerleho pochopitelně nemohly vrátit zpět do studentských let, krátkého to období jeho filmové tvorby.

5 Závěr

Jaroslav Mackerle nepochybně patřil k nejvýznamnějším vlastivědným pracovníkům Malé Hané. Ve svém celoživotním díle se snažil o zachycení kulturního odkazu předků, věnoval se dějinám města Jevíčka a dalších měst regionu, zmapoval tuto oblast také z hlediska národopisného i archeologického. Vynikal také v oborech kastelologie a kampanologie, oborů blízce příbuzných historickým vědám.

Závěrem citujme několik slov Jaroslava Mackerleho. „Mám rád historii i tajemná pouta vážící člověka k místu, v němž se zrodil. Mám rád pestrý život proudící po staletí městem, se všemi starostmi a bídou, ale i s radostmi a nadějí. Kolik historek vážných i veselých objevil jsem při pořádání archi-

⁸⁷ Dopis adresovaný Julii Mackerlové z r. 1967. Uložen v soukromém archivu rodiny Mackerleových.

⁸⁸ Srov. SEDLÁK, Vlastimil: *Průkopník kresleného filmu*. Pod jevíčskou věží, červen 1983, nestr.

vu. Bylo by škoda, kdyby znovu zapadly v zaprášené zapomnění.⁸⁹ Uvedený úryvek z *Letopisu města Jevíčka* je také výstižný pro současnost – vždyť ani dnešní historikové a etnologové by neměli nechávat v prachu času mnohé z toho, co Mackerle vytvořil. Naopak je nutné tohoto faktografického bohatství využít co největší měrou a prezentovat je široké veřejnosti. Jaroslav Mackerle zanechal originální odkaz nejen regionu Malé Hané, ale i mnohým dalším, kteří v jeho úsilí o odkrývání minulosti tohoto regionu pokračují.⁹⁰

RESUMÉ

JAROSLAV MACKERLE A JEHO ODKAZ MALÉ HANÉ

Jaroslav Mackerle (1913–1964) patří bezpochyby k nejvýznamnějším osobnostem Malé Hané. Kulturou a dějinami tohoto regionu byl Mackerle zaujat již v dětství. Mackerle se narodil 8. srpna 1913 v Jevíčku. Po ukončení studia na Reálném gymnáziu v Jevíčku studoval architekturu na tehdejší Technické vysoké škole v Brně a během studií se zajímal o kreslený film. V této době natočil, mimo jiné, film *Pejsek Čokl*, který byl určitou alegorií na italský vpád do Habeše (dnešní Etiopie) roku 1935. Tento film byl také oceněn v mezinárodní soutěži neprofesionálních filmů v Berlíně v roce 1936. Po studiích v Brně se Mackerle navrátil do svého rodného města a zde se věnoval národopisu, archeologii a dějinám města Jevíčka a širšího okolí. Z historických prací Jaroslava Mackerleho jmenujme *Staré Jevíčko* (1937, společně s Emilem Tutschem), *Osvobozené Jevíčko* (1946), *Letopis města Jevíčka* (1958), z národopisných *Pohádky z Jevíčka a okolí* (1939, společně s manželkou Julií, rozenou Worlovou) a z archeologických *Pravěk Malé Hané* (1948). Většina jeho prací však nadále zůstává v rukopise. Jaroslav Mackerle se dožil nízkého věku. Po pádu z ležení domu na náměstí v Jevíčku se jeho zdravotní stav náhle zhoršil, později se u něj projevila rakovina a 3. listopadu 1964 zemřel ve věku 51 let. Odkaz, který zanechal, však přetrvává do současnosti.

Klíčová slova: Jaroslav Mackerle (1913–1964), Morava, Malá Haná, historiografie českých zemí, historie, archeologie, etnografie, regionální dějiny, kreslený film

⁸⁹ MACKERLE, J.: *Letopis města Jevíčka*, s. 3.

⁹⁰ Na místě je zmínit zejména rozsáhlý archeologický výzkum germánského pohřebiště u Jevíčka z doby římské, který zde probíhá pod vedením doc. Eduarda Droberjara již od roku 2007.

ZUSAMMENFASSUNG

JAROSLAV MACKERLE UND SEIN VERMÄCHTNIS AN DIE KLEINE HANNA

Jaroslav Mackerle (1913–1964) gehört zweifellos zu den bedeutendsten Persönlichkeiten der Region Malá Haná (Kleine Hanna), deren Kultur und Geschichte ihn schon in seiner Jugend bezaubert hat. Mackerle ist am 8. August 1913 in Jevíčko/Gewitsch geboren. Nach dem Beenden des Studiums am Realgymnasium in Gewitsch studierte er die Architektur an der damaligen Technischen Hochschule in Brünn und während dieses Studiums interessierte er sich für Zeichentrickfilme. Er drehte u. a. den Film *Pejsek Čokl* (Kleines Hündchen), der eine Allegorie auf italienischen Einfall in Abessinien/Äthiopien im Jahre 1935 war. Dieser Film erhielt auch den Preis im Internationalen Wettbewerb in Berlin im Jahre 1936. Nach den Studien in Brünn kam er in seinen Geburtsort zurück und hier widmete er sich der Ethnographie, der Archäologie und der Geschichte seines Wohnorts und seiner Region. Aus historischen Werken können wir *Staré Jevíčko* (Altes Gewitsch, 1937, zusammen mit Emil Tutsch), *Osvobozené Jevíčko* (Befreites Gewitsch, 1946), *Letopis města Jevíčka* (Das Jahrbuch der Stadt Gewitsch, 1958) nennen, aus den ethnographischen *Pohádky z Jevíčka a okolí* (Märchen aus Gewitsch und Umgebung, 1939, zusammen mit seiner Frau Julie, geb. Worlová) und aus den archäologischen *Pravěk Malé Hané* (Die Urzeit der Kleinen Hanna, 1948). Die meisten Werke blieben jedoch nur als Handschriften. Jaroslav Mackerle erreichte nur ein niedriges Alter. Nach einem Fall vom Hausgerüst auf dem Gewitscher Platz wurde sein Gesundheitszustand immer schlechter, später erkrankte er an Krebs und am 3. November 1964 starb er im Alter 51 Jahre. Sein Vermächtnis wird bis heute geschätzt.

Übersetzt von Mgr. et Mgr. Vlasta Běnnová

SUMMARY

JAROSLAV MACKERLE AND HIS BEQUEST TO THE REGION OF MALÁ HANÁ

Jaroslav Mackerle (1913–1964) certainly belongs among the most prominent personalities of Malá Haná. He was already enchanted by the culture and history of this region during his childhood. Mackerle was born on 8th August 1913 in Jevíčko. After finishing his studies at the Real

Grammar School in Jevíčko, he studied architecture at the University of Technology in Brno and during his studies he was interested in a cartoon film. In this period, he made a film *Pejsek Čokl*, which represents a certain allegory on the Italian invasion into Abyssinia (today's Ethiopia) in 1935. This film was awarded in the international competition of amateur films in Berlin in 1936. After studies in Brno, Mackerle returned to his hometown and occupied himself with ethnography, archaeology and history of the town Jevíčko and surroundings. As regards Jaroslav Mackerle's works, it is necessary to mention at least some of them; historical: *Staré Jevíčko* (1937, together with Emil Tutsch), *Osvobozené Jevíčko* (1946), *Letopis města Jevíčka* (1958), ethnographical: *Pohádky z Jevíčka a okolí* (1939, together with his wife Julie, born Worlová) and archaeological: *Pravěk Malé Hané* (1948). However, most of his works may be still found only as manuscripts. Jaroslav Mackerle did not live to a great age. After falling down the scaffolding in the square in Jevíčko, his health condition suddenly worsened. Later, a cancer, which he suffered from, became evident and he died on 3rd August 1964 at the age of 51 years. Nevertheless the bequest, he left, has survived up to the present time.

Keywords: Jaroslav Mackerle (1913–1964), Moravia, Malá Haná, historiography of the Czech Lands, history, archaeology, ethnography, local history, cartoon film

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Lukáš F. Peluněk
Žerotínovo náměstí 11
779 00 Olomouc

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Ing. Pavel Bolina, Ph.D. – Dušan Cendelín

Ing. Pavel Bolina, PhD. graduated at the Faculty of Civil Engineering of the Czech Technical University in Prague and he also studied archaeology at the Faculty of Arts of the Charles University in Prague. He defended his PhD dissertation at the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic in 2000. In the long run, he examines the relation of castles and a settlement structure including the related issue of old roads. Since 1978 he has published a whole range of articles on that topic and moreover, he is the co-author of several monographs.

Dušan Cendelín graduated a secondary technical school; since 1973 he has worked as an artist with the focus on artistic ceramics and graphics. Since 1990s, when he published his first works, he has belonged among the most prominent experts on old roads and also written many publications and articles on that matter.

Historical Crossing the Bohemian-Moravian Border near Litomyšl

The issue of crossing old roads leading through the historical Bohemian-Moravian border between Litomyšl and Svitavy is not possible to consider being solved even after one hundred and fifty years that passed since the first publications have appeared. On contrary, it seems that opinions of some old scholars have been more realistic than ideas recently published.

Doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

The Associate Professor at the University Palacký Olomouc. At the Department of History, he gives lectures on Protohistory and archaeology of Barbarians (archaeology of La Tène period and the Migration period), Artefactual archaeology V (metal), the Migration period and Barbarian empires from the fifth to the sixth century, Theory of historical sources: prehistory and protohistory and Trends in the historiography: prehistory and protohistory. In his research, he is especially interested in various aspects of the Roman period, primarily Roman-Germanic relations, history and archaeology of the Elbe Germanic tribes (Suebi), a burial rite, brooches and weapons. Currently, he leads the archaeological research of the cremated burial site and settlement dated back to the Roman period in Jevíčko. He has published a wide range of studies and monographs. He is the corresponding

member of the German Archaeological Institute in Berlin and the cofounder of international conferences on protohistory (archaeology of Barbarians).

The Germanic Peoples in Jevíčko and Malá Haná in the Roman Period

The paper focuses on the settlement of Malá Haná in the Roman period. The special attention is given on preliminary information gained by the new archaeological research of the cremated burial site from the second century and the settlement from the 4th century in the locality Jevíčko-Předměstí 6. The author also deals with the significance of Malá Haná, peopled by the Elbe-Germanic tribes, in the context of supraregional contacts especially with Roman provinces and East Germanic peoples, who settled in the area of Poland.

Mgr. Jakub Huška

Jakub Huška originally comes from a village in Frýdecko-Místecko but since 2004 he has been living in Olomouc where he graduated in History at the Philosophical Faculty of the Palacký University. Currently, he is the internal doctoral student at the same university. He is primarily interested in craftsmen and guilds during the 18th and 19th century.

*New Sacral Buildings of Svitavy and Opatovice Deanery
from the Late Eighteenth Century*

Joseph's reforms in 1780s significantly influenced the ecclesiastical organisation in the Bohemian lands. Except for particular dissolution of many monastery communities, the Joseph's ecclesiastical policy attempted to develop basic ecclesiastical structures, parishes in accordance with the enlightened Catholic reform. In that period, the vast reorganisation of the parish network came, which led to establishing new parish offices and smaller chaplaincies. This articles discusses the relation of these administrative changes and building new sacral objects in parishes of Svitavy and Opatovice deanery.

Mgr. Jana Máčalová

Mgr. Jana Máčalová is a student of the Master's degree programme Sociology-Andragogy at the Philosophical Faculty of the Palacký University Olomouc. Within this study she specializes in social work. In her Master's thesis, she focuses on phenomenon of widowhood. In 2011 she graduated in the Bachelor's degree programme Cultural Anthropology at the same university and defended the thesis dealing with the life in a village in years 1948–1989; then in 2012 she graduated in the Bachelor's degree programme History, where she concentrated on the topic of superstitions and magic beliefs of the Czech society in the course of the 19th century.

*Superstitions and Folk Magic at the End of the Nineteenth Century
in the Period Periodical Našinec*

The paper deals with manifestation of magic and beliefs in superstitions in everyday life of 19th century people, as it was presented in the period press. The issue of so called folk magic in this period has not been elaborately examined yet. The work is primarily based on the research using the method of qualitative document analysis. The original source of the analysis was the regional periodical Našinec, particularly the articles published between years 1869–1900. The results of the analysis showed that despite the continuing process of modernization, magic and superstitious beliefs of people seemed to be a part of their everyday life during the whole 19th century.

Lukáš F. Peluněk

Lukáš F. Peluněk is currently a student at the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc. He externally cooperates with the Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic (the Biographical Dictionary of the Czech Lands, the Bibliography of the History of the Czech Lands). Scholarly, he focuses on regional history, historiography of the Czech Lands, Czech-Romanian relations, the life and work of Jan Amos Comenius, significant personalities and history of science in Moravia.

Jaroslav Mackerle and his Bequest to the Region of Malá Haná

The article focuses on the life and the basic overview of the historical-geographical work of Jaroslav Mackerle (1913–1964), the prominent figure of the region Malá Haná. This personality significantly participated in revealing history of the town Jevíčko and some other places of this area. The paper deals with the influence of Jaroslav Mackerle on historical-geographical research about Malá Haná and the contemporary importance of his work, highly-valued for a factual account of events by historians, archaeologists and ethnologists.

Mgr. Michal Schuster

Michal Schuster graduated in History and Archival Science at the Faculty of Arts of the Masaryk University Brno. After finishing his studies, he began as a historian in the Museum of Romany Culture in 2005 where he has been working until the present. He specializes in history of Roma in the territory of former Czechoslovakia and history of the region Malá Haná. In this area, he publishes and gives lectures for scholars and well as the public of the Czech Republic. As an external lecturer, he works at the Centre of Multicultural Education of the Pedagogical Faculty, the Masaryk University Brno and at the Institute of History of the Faculty of Arts of the same university.

*Teacher and Translator Ladislav Vymětal (1895–1940),
the Native of Jaroměřice near Jevíčko*

The article deals with Ladislav Vymětal (1895–1940), a teacher and a translator from English, who was born in Jaroměřice near Jevíčko. In the first part, the focus is given on his personal life and the second part describes his pedagogical and translator's activities.

Mgr. Pavel Šlězár

In years 1995–2000 he studied medieval Archaeology at the Silesian University in Opava and between years 2000–2002 Archaeology at the University of West Bohemia in Pilsen. Since 1999 he has been working at the

National Heritage Institute in Olomouc where he is currently the Head of Archaeological section. Since 2009 he has been teaching at the Department of History of the Palacký University Olomouc. He is a member of the editorial board of the journal *News of the Regional Museum in Olomouc*. He specializes in the Middle Ages, especially towns and fortified settlements, landscape archaeology and archaeological heritage preservation. He is the author of more than a hundred scholarly works and the co-investigator of several grant projects of the Ministry of Culture CR and the Grant Agency CR. He also focuses on archaeology and history of the Central Moravian region, e.g. the book *Kostely a sakrální stavby v Litovli*; the co-author of the book *Uničov – historie moravského města*.

*New Findings about the Early Medieval Fortification
“Hradisko nad Nectavou” at the Cadastral Municipality
of Biskupice near Jevíčko*

The fortification “Hradisko nad Nectavou”, which was discovered only in 2000, was subjected to the detector survey between years 2002–2006 with the result of metal finds dated back to the Middle Hillfort period. The exceptional collection chiefly consists of fourteen rhombic and deltoid arrowheads associated with old Hungarian raiders. The detector survey that took place in 2010 enlarged the collection of finds with four arrowheads and other metal artefacts. A long-term landscape survey, aimed at the issue of defunct roads, put the fortification into the military-strategic systems of Great Moravia when the locality served as the satellite fortification of the large hillfort Mařín.

Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. works as an emeritus professor at the Department of History of the Philosophical Faculty, the University Palacký Olomouc. He especially deals with modern Czech history of the 20th century with the focus on a political system of the first Czechoslovak Republic, above all, history of political Catholicism. His another historical interest is regional history, primarily history of Moravia. His third research field is related to history of Czech and Czechoslovak exile in the course of the 20th century.

Franz Spina – from Malá Haná to Prague

The paper follows the life and work of the significant German slavist and lecturer in Czech studies, professor of the German University in Prague and prominent German politician of the first Czechoslovak Republic – Franz Spina. The native of Městečko Trnávka in Malá Haná, for a long time linked with this region and the neighbouring, so-called Hřebečsko, belonged among the most important propagators of good Czech-German relations and political cooperation (so-called activism) in politics. He was the chief person of the German agrarian movement (the Farmers' League) and for 12 years also the Minister of Czechoslovak governments. His ideas were not realized after Henlein's party prevailed in the policy of Czech Germans.

PhDr. David Vích

An archaeologist and employee of the Regional Museum in Vysoké Mýto. He concentrates on the prehistoric and medieval settlement at the Bohemian-Moravian border. He intensively deals with prospecting – metal detector survey. He is the discoverer of many significant localities dated back to the period from Prehistory to the Early Middle Ages. He is the author of a wide range of studies and articles on archaeological issues in East Bohemia and Malá Haná.

Outline of the Earliest History of Malá Haná

In this paper the author deals with the earliest history of Malá Haná, from the the Early Stone Age (Palaeolithic), through the Neolithic, the Eneolithic, the Bronze Age and the Stone Age, to the Migration Period. On the basis of new archaeological findings it provides the basic overview of finds, localities and the development of the settlement in this region.

HISTORICA OLOMUCENSIA

Supplementum II.

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH

XXXVI

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, Supplementum II.
Sborník prací historických XXXVI

PhDr. Jan Al Saheb, Ph.D., PaedDr. Štěpán Blažek, Mgr. Zlatica Dorková, Ph.D.,
prof. PhDr. František Hanzlík, CSc., doc. PhDr. Josef Harna, CSc.,
PhDr. Jan Jílek, Ph.D., Mgr. Tomáš Klimek, Ph.D., Mgr. Petr Kubín,
doc. PhDr. Pavel Kouřil, CSc., PhDr. Jana Martínková,
doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, PhDr. Miroslav Novák, Mgr. Jiří Pokorný,
PhDr. Jan Štěpán, Ph.D., Mgr. Jakub Vrána, prof. PhDr. Vladimír Wolf,
PhDr. Petr Zavřel, prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2014

1.vydání

ISSN 1803-9561